१-४ पत्राणि

पृथ्वीधराचार्यचौरकाव्यावचूरीवि
लासटीका

२५२

[illegible]चंडिविलासप्त द्रा पटीका

२३००

७० का० व० ९

चि.डि.टि. ॥श्रीगणेशायनमः॥ॐ नमोभगवतेवासुदेवाय॥ॐनमःसरस्वत्यै॥ॐप्रणम्यगुरुमीशांच रुद्रशर्म

१ त्रिपाठिभिः चण्डीविलासशब्दार्थचंद्रिकान्वते परा १ जगदंबकिमिति हे जगदंब हे विलंबलवंताहर हे

रंबवरालंबदे हे ईश्वरे हे शैलवकहंबुसेविते तांभपितरुशांकरुशांकरुद्र तन्वयः जगदिति गच्छ

त्र्गच्छतिजगतेरम्यतेपीतिकिप् द्युतिगमिजुहोतीनांद्वेचेति सत्रेणगमोद्वित्वम् गमःक्वावनुनासिकलोपइ

तिमलोपः जगदम्बविलंबलवंताहरहे [illegible] रुशांकरुशांकरुद्र [illegible] लंबकहंबसेविते इ

त्यर्थत्रयवाची भलेपदं स्वसापितिकृतिनगितित्वक् जगत जगद्रव्यास्मतावातेविष्टपे भुवनेऽपि चेति विश्वः

जगत्साहिष्टपल्लीविवापीनाजगमत्रिपितिमिश्रिनिःस्वंवातेमातत्तिजेनःशब्दयते अविधातोःमृह् स्त्रियांटा

पच अंबाजगतांस्वर्गपातालानांअंबाजगदंब इतिषष्ठीसमासः विलंबते इति विपूर्वात लविक्षविस्रंस राम:

नेपचाद्यच विलंबः विशेषान्तरायः प्रमहोविलंबइतिरुद्रः लवस्यभावोलवत्ताऽत्रतल्प्रत्ययःटाप्चलंगमा १

ग्रन्तो हृग्गलं वे हीर्षोक्कि तोच्चकाद्दत्य मरः हरती हरः पचावच्च हरः स्माब्वोर रुद्रपोरिशिति रुद्रः बिलं बसलं
वता पाहरः विलं बलं बता हरः यो हर ब्वः गरोगशाः दीयते मलये लाकोने नेतिन्त्र त्रो रगाहि कोडः हं हर्षचैव
हिंसायां हरे हारे हरी च हः होस्पाग्रे घरशा व्याधा विले काहर नामसाला हे शिव समीयरं वेतेन्त्रा विरविशहे
पचाधव नस्युरूष कतीमलु के हर बः विलाय को बिघ्न राजहै मातु रगरागाधियाः श्र्यपे कदंते हे रब्बे लोबोर
रगजाननाद्दस्य मरः गेराशः तस्य वरसांहृषे तवा हज्ज वरशा धातोर पबरः वेरोजा मातरि शैतो हे वनाहरभी फ्तिने
खड्ढे प्रसिश्च बुध्ये ष्टकं कु मे तत्र पुंसि के वशीत्रौ काश ता वर्पी वरा हृष्मा [illegible] तन्त्रिके मनागिष्ट फलं लोवे के विहा
ड्गति हव्यपमिति तस्य वरस्याल्प वलं बते स्त्र वलं बः प्रचावच श्याम्प्रपे वसहायेस्या हवलं बड्डगिति रुद्रः वि।
लं वलं वता हरहेरं बवरावलं वेरसानीति न्त्र न्त्र कर्मा राडः पद्मह्यो [illegible] उपसर्गकः स्त्रीजातिलातटाप्च
तत्सं बहु विलं वलं वता हर हेरं ववराव तं वे दे हे ई प्सेड्डति प्वरान्हं दोरेप्सु पिदातोः स्पशमासेति वरच

चं॰ वि॰ टि॰ ईश्वरः ईश्वरो हि समर्थो गत्वा वीश्वरा जगद्दविकेति रुद्रः स्त्रीजातित्वात् टापि तत्सं वुद्धो हे ईश्वरे कर्त्तुं
२ मन्यथा कर्त्तुं समर्थ हेरो लं बकं इवं सविते ऐलं वानात्र्यपि तां कं इवे न समर्थ हे नसे वितासे व्यते इति
षि इसे वाण्पां क्रमन्मपः इडागमश्चाति से वितात् त्संतु हो रुथा इ रूपे ते वा इल कोदिवु गुणाः वैलापः
रो श इ संलं वपति प वाघ चुरो लं बः रो लं वां हि हिर चज्वरीक पुष्पधपमधुस्तु इ नाम्नाम्ने वेरो लंवें हि हि।
रो समविता मर ७ रो लं बार्पि हि रे फ पारि ति रुद्रः कं इ बैं कं॰ ति हि ग सि कहिं हि सा पां कैं वा कं इ पति रो
इ पात कदि क्रो हि गे इ नैष्मा कानेचके इः सो चातरके इ रिा ज्वेत्संबचु कं इ बः स्वार्थे कचु कं इ व कं समर्थ हे
तु परस्त्र चक इ ब कः ऊमा क्रि पि कः कं इ वः स्यातक इ बो विशिरव श्व पः कं इ वो छ समे इ श्वकं इ वो
निर्गुणाः पुमान् इत्यनेकार्थः त्वमपि तरुणां मोठां तरीति क्लेशान् पंतरते वे रुणा व इनति तरुणाः स्त्री राम:
त्वात् निश्च तरुणातां न रुणाः स्यात विधनि कक्रु प ष्या रु इ क पारि ति विश्वः करुणा इ या करोति वा छि २

तामितिकरोतेर्वरुणावत्रउननिस्त्रीजातित्वात्टापिकरुणाणां करुणास्तुरसेवृक्षेहेकरुणात्तु
द्रयामेतेतिविश्वः करुण्योरेलोट् लकारस्यमध्यमपुरुषैकवचनेक्रियापदम् इह बकारशरि व्यञ्ज
नस्यकेवलस्यासकृदावृत्त्यालंबलेबेतिसकृद्व्यंजनद्वयसादृश्याच्च वृत्त्यनुप्रासभेदोयश्चालंकारो
ह्रतिनियतवर्णकृतोव्यापारः वर्णसाम्यमनुप्रासः स्वरवैसादृश्येपिव्यंजनसाम्यंवर्णसाम्यं रसाद्य
नुगुणः प्रकृष्टोन्यासोनुप्रासः अनेकस्यैकधासाम्यमसकृद्वाप्यनेकधा एकस्यसकृदप्येषोवृत्त्यनु
प्रासउच्यतेइतिकाव्यप्रकाशलक्षणात् जगद्बेतिविशेष्यसंबोधनस्यापिलबलंघनाहरेहेरंबवरा
लंबेइत्यादीनांविशेषणानांसाभिप्रायत्वात् परिकरालंकारश्च तदुक्तंकाव्यप्रकाशे ज्ञेयः परिका
रस्तत्रसाभिप्रायेविशेषणाद्इति अत्रतुकथंसंबोधनानांविशेष्यविशेषणत्वमितिचेतन अंगराज
सेनापतेद्रोणापहासिन्कर्णारक्षैनंभीमाद्दुःशासनमितिवाहित्यसूधार्सिंवोपरिकरोदाहरणात्।

च॰वि॰टि॰
२
3

करोदाहरणोक्तंरसविशेषप्रत्वात्परेषां विशेषणत्वं प्रतिपादितमिति हृत्तानुप्रासस्य भेदः पाः प
रिकरे रागमिश्रो नैरपेक्ष्यात्तत्तिन्नं तदुल्लवत्संसृष्टिः जगद्धरवेत्ति सेवाधनबलात्सर्वेप्याह मनुकंप
नीयः पंतामात्तुः रूपावृत्त्येत्तुमाकृतानवचैकृतामक्तिनिरपेक्षत्वात् त्वतेला गुणावचनस्पृहस्त्वा
मितिनिरपेक्षाशहृस्पृहस्वत्वं स्मताहशिगुणाभृतं व्यंग्यं व्यंग्यत्वमध्यमसूगिलक्षणात्रमध्यमो
ध्वनिकाव्यभेदः॥ किंचिन्नुमकारं गोविंदाविबाधातापगरोदामेवरागपंक्ति तहर्षपदहेष्टहः जगद्धर विलंवल
वेताः हरहेरं भवराववल्लवहे तरूरणांकरूशाणामपि ईश्वरे रूरूरोलंवकवेसविते त्र्यप्यान्वयः हे जगद्धर वहे
हेरं बल्लवरावल्लवहे कर्मणिगविलंवलवताः हर हेईश्वरेल्वरोलंवकंहवसेवितेमपितरूणांकरूणां
करूस्नसार्थः जगद्धरवपासमसारमात्राधारितोसौपमानं जगद्धरबोत्रे हम थैऽगरणगानोवृगिनरहद्रूः पदि
पमपतेनित्यापरत्रानिस्पजितत्सबद्धो हे जगद्धर वहे हेरं बल्लवरावल्लवहे कर्मणिगविशेषणाद्गुशविशे

रामः
२

ष्यमतिपत्तिरिति मायात्कर्मरागीत्यध्याहारः वरस्यावत्वंबंन्धाश्रयंदं हातिद्रुत्सवत्रु हाजहानेधातोः कर्मा
णि ऽ पपदेन्त्रातेनुपसर्गकः ड प्रत्ययो वा तत्र त्वेविलंवताः विप्रहीघतां हर हरी कुरु हरद्दति भ्वादिः बिला
टलेकारस्य मध्यमपुरुषैकवचने क्रियापदम् हे ईश्वरे त्वं रोलंबकंदंबसेविन्तेभंगोपसेविते ईदृशे मी
यते रात्रिरनेनैनित्यत्र मामाने धातोः ईः मः मोमंवेमंहिरेमानेस्तर्पं चं द्रुशिवेविभो मापाविनिहपामंत्रेमा
रश्यामतिहानेयाः मंमौ लोमोपञ्चनेतामांमावंनः स्त्रीरमाहूयेद्दमेकाम्हरनाममालामंश्ववद्गुः तेनपम्यतेमा
प्यते इति मपाः अत्र पामापरोधातोः क्विपसर्वधातुभ्यइति क्विप् मपान्त्याकारांतः शाहः तत्र चंद्रधाररातेला
भेगरोशतरुरांकरुरांकुरु पदत्र चंद्रधाररालेभंगोपसेविनत्वचलिंगंततोलिंगानिगरोशेरववमत्ती
नेरन्नमानालेकारः लिंगातयत्त्रालिंगनेनाज्ञानमनुमानंतदिष्यते इति कंठाभरणाकलहरगात् स्याप
चऽन्तरोन्तरमनु लर्षावस्तुनः सारमनुच्यते इति लक्ष्रणात् त्रेदेवार्एवान्तरोमंरमकर्षितः सारालंकारः

चं·वि·टि·
४

अथमनुमानान्तुमारिणातोऽस्मन्नुमासनेदाम्यांसंसज्यते अपि च रोलंबकदंबकं सेविते इत्यत्र पद्मगं
धाकम्पनेन तत्त्वतः पर्यायेरापद्मगंधकथनात्पर्यायालंकारः तदुक्तं साहित्यसुधासिंधौ इष्टमर्थेना
ख्यायसाक्षात्तसैवसिद्धये यत्प्रकारांतराख्यानं पर्यायोक्तं तदिष्यते इति लक्षणात् आवयोरंबैव
हेतुमज्ञेऽप्यनमवताकनीयसः काव्यविलंबलंबनाहते वेवेति व्यंग्यदूरं वाच्यतोगरीयस्तुतेवेलीय
इति उत्तमोध्वनिकाव्यभेदः तदुक्तं काव्यप्रकाशे इदमुत्तममतिशयिनि व्यंग्ये वाच्याद्ध्वनिर्बुधैः का
थितः पद्यात्तीयपक्षे जगदंबाविलंबावलंबनात् आहरहिरंबवराबलंबवे हे तरुणांकरुणांमे इन्दु
रेखरोलंबकदंबसविते इति पदच्छेदः हे जगदंब सदाशिववल्लभे हे रंबबरावलंविलंबतत्सा हरे हे
रोलंबकदंबसविते त्वं इश्वरे मेशिवतरुणांकरुणां उत्पन्नपः हे जगदंब जगति संसारे क्ले
पतेगीपतेसौ जगदंबात्रकर्मशापजतत्संबद्धो जगदंब सदाशिववल्लभे उ वित्यादउ विशिष्टं ।

राम:
४

वहतीतिवहव्यक्तापांवाचिधातोःपचाद्यच्ववहस्तत्रवन्हव्यरिविशेषणाद्वाराविशेषमतिपति
रितिन्यापान्मपीत्याधाहारःवहोवहावहोवक्तावागीशोकाव्यतिःसभोवाचोपुक्तिःपटुर्वाग्मी
वाचहकोनिवक्तरित्यमरःहेरववराववलं हेरंवस्यवराइतिहेरंबवरावरात्रहारोगातेरपहेरंबव
रासरस्वतीतस्यावलंहेरंबवरावलंइतिषष्टीसमासःविलंविविधानकारानलातिइति।
विलंततत्स्त्रत्रविपर्वाल्लाहानेधातोरातन्भ्योपसर्गकःइतिकःवलंसामर्थ्यवलोहलीबलंसेन्य
बलंसत्ववेलोषधी वलं ज्योतिबलोहेमावलालक्ष्मीर्बलामहीत्यनेकार्थःवलतेवबलसंवर
णोपचाद्यच् वलवन्तइतिखदाघर्थेमचन्ततापावत्तवनुपावनेधातोनिष्ठयांकेनेलोपेचासत्वं।
निपातनाहसंपवन्तइतिखेहे परनन्यमकेनमषात्तीपपहेलोमोपनशिषपहेष्यर्थःकतःखदा
नुकंपासंतोषविस्मयार्मत्रवेतित्यमरःन्भ्राहरन्भ्रानपन्भ्राहरेस्तत्रन्भ्राडिन्तम्पोडकारानुबंधो

चिं·वृ·ट·
५
5

धात्वेगागजःतट्टु कंम्माङीषट्यैभिव्योमोसीमापंधात्वेगागजद्दूति ईषट्यैईछघ्यौ
चेतश्वैकाईछट्यैक्माप्रिंगलः।क्मभिव्यामावाजन्मब्रह्म वारी।सीमार्थेक्माऽट्कांतगिपमनु
ब्रेते ताधातुपागजनक्रिपापागजट्दूत्यर्द्धःऽपसर्गेराधातर्थ्यावेलाट्मत्रनीपतेमहा
राहारसंहारमतीमतीहारविहारवत्दूत्यपेनवार्प्यःसाधुःहेरोलंनकट्वसेवितेत्वेमेद्रुष्य
रश्चिवेनरुराांकरुराांऽरुलोट्टुऽन्मोट्वालोलविलोलेनेद्दूतिवाफुलकांदेबूर लोलंवः
इहरत्नेपारेकस्मारराज्ञोलंवःमःशिवक्षट्रमोवेधाद्दूत्यकामरःमातिजगहेत्रेनिमलपेमामानेधा
तोर्वामीपतेलार्कैरितिक्ष्मोतापीतिडःक्ष्त्रापिसारंटभ्यऽमासभवाप्यांसंसट्वैताीपंछ
ह्श्वागुरवोयाह्षट्त्रिहिगाजाक्षिमखासार्ह्वितऽपेरामपा त्रिचतुर्नवसमंशकरावट्टौताल्पभि
र्धहिहत्तकम् इतिरुद्रःऋपिचजननीसारमपुगमसार्थःसणश्वपुमाहिलक्षरोरुद्रःदाम्पापुंमऽपधा

राम:
५

म्यां त्रिभिः पद्यैर्विशेषकम् कलापकं चतुर्भिश्च पंचाद्यैः कुलकं भवेत् इति तद्रूपकमभेदो य उपमानोपमे
ययोरिति लक्षणात् अत्र श्रीबाहीनां कमलादिभिस्साहाय्याद्रूपकं शिरोग्राभिर्वात्र उपमितसमासो वा अप्प
त्रालीप्रसिद्धसरसिजे सकलजगदाश्रतपामहीपस्यान्येश्वराणामपारद्वलक्ष्म्याः आधेयाकांक्षाकथनात्।
अधिकप्रभेदालंकारः तदुक्तं काव्यप्रकाशे आधाराधेययोरानुरूप्याभावेधिकोमतं इति वेरत्नाकुमुद्द
योर्भेदेपिराज्ञः श्रीबिलक्ष्मीरिति त्वत्रक्षपाकपनेन न तत्त्वतः पर्यायेराजपक्षपनात्पर्यायालंकारश्च लक्ष्मीपादस्यव
पद्यां तेष्ववसायादेकार्थत्वात्सर्पभेदाच्च शब्दालंकारभेदोलाटानुप्रासः तदुक्तं शब्दार्थयोः पौनरुक्त्यं भेदे
तात्पर्यमात्रतः लाटानुप्रासइत्युक्तलक्षणात्तलाटजनवल्लभत्वाद्यलाटानुप्रासः व्यंजनं चेद्यथावस्थं सहाद्येन
तेनस्वरेणतु आवर्त्यते युजां त्वादेस्तनुप्रासः वृत्ततत्र यथावस्थमितिपदासंभवमनुस्वारविसर्गसस्वरा
क्षरविशिष्टमित्यत्र रूपकानुप्रासाधिकभेदपर्यायाणां संसृष्टिः अत्रोपमितसमासपक्षेपि संसृष्टिरेव

च·वि·र· मथममगुरुषट्कं विघतेपत्रकांतेत हनु चहशामंचेरहस्रं हाहशांतस्यं वसभिर पनुरगे पंत्रविश्रामद्दृष्टः स
६ कविजनमनोज्ञामालिनीसाप्रसिद्धेति लक्षणामालिनीवृत्तं हः जननीति जनयतिकर्तरि ल्युः जननीत
6 संवृद्धो हे जननि जनयित्रीप्रसूर्माताजननीति रुद्रः शिर इति श्रीयते केशैः श्रयतेः स्वांगे वा शिरः किंवस
सुतश्रयतेः शिरो हशः शिर हे हः श्रितो त्रेतिवा भरणातेः रुषि रं जिम्भ भः किहि त्पसनकृत ह्द त्वशिर इति
तुस भूसाहृपः कंठभूषणाक्वलंकार इत्सक्रम शिरो वाच्यो शिरो हृतोर जो वाचीरजस्तपाणि च कर्तेशि
रात्तद्दो शिरश्चोः पाहरजो पमाइतिपिंड हृधाद्गपाशिरे उत्तमांगं शिरः शीर्षं मूर्धा नामस्तकोस्त्रियामित्यमरः
श्रवृत्तामिति श्रा भुवेत्ति श्रापोतेः हस्वश्चाक्किप् हस्वं लंच श्रसन्निमाहि स्त्रेणा हीर्घः श्रापः स्त्रियां वहुत्वे श्रप्
शहः श्राप्तोतेरसन्निश्चापः स्त्रीवं संतत श्रापो मिर्भाजेनं हत्वेति समतेः कं बंधमुदकं मा —पो नीरं वार्वारि नारं राम:
स्त्रीचमिति संसारवर्ता हपः श्रेष्ठा जातमनुमिति पंचम्यामजाताविति इः श्रेष्ठाधान्वंतरे चंद्रेनिचतुलं शरवप ६

भयोः अजं स्याद्दृषत्कं जेऽपि पञ्जवस्या मा हृदयांतरे कमले जातं च कमलेति विश्वः शिर एव नन्त्र जं शिरो
ज्ज्वमिति रूपकम् श्रीगुरोरिति श्रयते श्रियं जसे वा यां किंपूर्वीर्धः समसारगानिषेधश्च श्रीः श्रीलक्ष्मो
ह्रींकाराद्दिति सावर्ण्यग्रहणान् ङीष् तावपि मैत्रेयः तां दृष्ट्वा श्रीमिवाप्यां ती इति भयोगः श्रीविशिष्ट
श्रीसो गुरुश्चात्र मध्यमपदलोपी कर्मधारयः तस्य श्रीगुरोः संबंधे षष्ठी गणातिकपयतिधर्मार्थधर्मेगिरति
नाशयति वा पापमिति गृह्णाति गनिगरशे वा कैजोरुध्येति उः अत्र स्यपेवाकारः गुरुः पादलक्ष्मीरिति पद्य
ते गच्छति पद्द्रुतेजस्याद्दिनाद्यजू पद्यते गम्यते स भिरिति पदजवायाहोः पादाग्रंपदं पादः पदं भिश्वरेगा।।
स्त्रियाम् दूत्यमरः तरी पांशेच चरणोपाद्दूति रुद्रः पादो बुध्नेतुरीयांशे शैलप्रत्यंतपर्वते चरणोचमनूरेव
चेति विश्वः लक्ष्यति पश्यति नीतिशालिनमिति लक्ष्मीः लक्ष दर्शनांकनयोः लक्षेर्मुट् चइति चकारा
दीकारो मुडागमश्चमश्चतएवं अंतलाभावान्न सुलोपः लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा कमला श्रीर्हरिप्रिया

इंदिरालोकमातामाक्षीराब्धितनयारमाइत्यमरः संपत्तिःश्रीश्चलक्ष्मीश्चेत्यमरमाला नयनमिति।
नीयतेप्राप्यतेरूपमाभ्यामितिनयने अत्रणीप्रापणेधातोः लोचनीक्षिप्रः करणेल्युट् लोचननय
ने नेत्रमीक्षणंचक्षुरक्षिणीदृष्टिरित्यमरः नयनंवर्त्मनिनेत्रे स्यान्नयनंनेत्रमीरितम् नयनेःप्रापकद्व।
तिरुद्रः नयनेएवनलिने नयन जननिममशिरोब्जश्रीगुरोःपादलक्ष्मीः नयननलिनयोर्मे संद
रीपादलक्ष्मीः वदनसरसिजेमेभारतीपादलक्ष्मीकरकमलयुगेमेकालिकापादलक्ष्मीः २ म
मतुल्हदर्शविंदेस्वभ्रूपादलक्ष्मीः चरणाक्रमुदृयोर्मेवीरिणांश्रीर्ब्रलक्ष्मीः त्रिभुवनभवनेमेसर्वदेही
कीर्तिलक्ष्मीः वसतुवसतुकार्येमेसदापूर्णलक्ष्मीः ३ नाथेतेस्वधारः अत्रलमीतिविस्तरेण सर्व
तोर्थेलोकगतमूलं नलिनेतत्पानपननलिनेपाः नलनः वध्नीतःसोरमनलंवधनेपुलिनबद्धिन
चेनलिनं नलोनाभलात्रास्तीतिफलवहाभ्याभिनिर्जितनलिनमाभातेतुपिंजिकाननिनीपद्मिनीपद्मा

ग्रामसिंधुः सरोरुहे नलिकायां च नलिनी नलिनं कमलं जलमिति विश्वः सहस्रपत्रं क
मलं शतपत्रं कुशेशयं पंकेरुहं सरसिजं सारसं सरसीरुहम् वा पुंसि पद्मं नलिनम् अरविंदं महो
त्पलम् स्यादुत्पलं कुवलयम् अथ नीलांबुजन्म च इंदीवरं च नीले स्मिन्सिते कुमुदकैरवे पु
ण्डरीकं सिताम्भोजम् अथ रक्तसरोरुहे रक्तोत्पलं कोकनदं जलजाब्जसमं त्वमरः संहरी
ति संहर्षाः पाठे नालक्ष्मीः संहरीपाठे लक्ष्मीः संसहृष्टं नंदयतीति संहरी हृषो हरादित्वात् पद्मा
सहृष्णाद्रूपेत्यहहरहरदृत्यादिनाम्न पु स्त्री वत्संहरी यद्वाध्रमसवैश्वरूप्यपोः सवनेसः श्रेत्रेचिकि
पृतंहारयति इरवखिनाविकार्ये चेति सत्रेरवराखमसपुः स्त्रिम्पन लपस्पारवंहरतेपरे पूर्वपहसा
हस्वः स्यादनंतेताम्मम स्त्री चेत्संहरी वदनामिति वदतीत्यनेन वादित्वापि स्यांकरशोल्सुट वदनं वा
दनमेव सरसिजं सरतिजलाम्यत्रेति सगतौ सत्तेरस्मान्नितिस्र सनुसर इति सांते क्लीवे कम्रा

८

७

स्येवदनंतुंडमाननंलपनंमुखमित्यमरः आस्याद्दीवदनमितिरुद्रः सरसिजायतेइति
अत्रडः तत्पुरुषेकृतीत्याद्दीनालुक् सरसिजंभारतीतियाटेभरतेनहारित्वाद्भारती शेषत्र
राङीप् भारतीतुसरस्वत्यांपक्षिराजीदृतिमेदृथाश्रितिविश्वः भेरवीतिभाहाभिईरयतिभ्रंपति
भेरासेषांकर्मभेरंतेनवाजिगछतीतिभेरवोत्रउः स्त्रियांङीप् भेरवी पद्माभीरोःकर्मभेरवंत्र
स्यास्तीतिभेरवः स्त्रीलिंगत्वात्‌ङीप् भेरवी करकमलइति ऊरुत्तः इतिकेरोपचाधव करस्वे
वकमले कंजलमलतोमूषपइति आलमूषशाहोमतल्वविभ्रंजाद्दित्वाक्कः पद्मा काम्यत
इति कमुकांतौ हषादित्वात्कलच कमलमित्यरवराडमेवजलनामकेनकंअलमितिदा
नासीतिस्वामीजलपक्षस्थवनकमलपक्षे कमलाश्रीनिरवंपयकमलेकमलोमृगइतिध
राणाद्द्पः कमलंसलिलेचाघनलजेचापिभेषजे मृगभेदे कमलःकमलाश्रीवरस्त्रियो

रामः
८

रिति विश्वः करकमलयोर्युगं तत्र करकमलयुगे युजेरिग्युपधात्कः कुत्वं च युगं द्वंद्वं च यु
गलं युगमित्यमरः युग्महस्तौ च तौ केयूरवसी शंगयोर्युगः युगे कृतौ त्रेता द्वापरे हीनामेो बधेपि।
वेति विश्वः कालिकेति कलयति प्राणिनां धर्माधर्मौ इति कालः कल संख्याने भौ
वादिकः द्रुकुलवचनात् कर्तरि घञ् कलनं कालो वा तस्मै हितं नाशाय भावार्थे त्रटकृट
क इकारादेशः कालिकः स्त्रीजातित्वाद्टापि कालिका पद्मागौरीत्र्यहस्पाभेदेन कीर्ती आनप
देत्यादिना ङीपू वर्णास्याविवक्षायां काला उमा कात्यायनी दुर्गा काली हैमवतीश्वरी कालाकालंज
रीगौरीति वाचस्पतिः कालिका योगिनीभेदे कार्ष्णी गौर्यापनावलाविति विश्वः कालनेव कालिका
तेः संज्ञायां कन् केन्त्रस्याद्रति ह्रस्वः २ हरति विषयेभ्य इति हृद् अत्र क्विप् त्र्दः य द्वाकारत्वात्तडुला
उः पद्मकोशप्रतीकाशं रुधिरं चाप्यधोमुखं तन्देव विजानीयाद्विश्वस्यायतनं महद् इति

चवि.
८

यद्वा हृदयस्य पद्मं हृत्पद्मं सत्पादि नाह हृदिशः हृत्स्था द्रष्ट पर्वोरपोऽरिति रुद्रः हृदेव वनं अरविंदं तत्र
हृदरविंदे श्मरं लिक्षांविंदतीति गोविंद इवकुप्रसपः तदा हि सूपः शः शेशःमुचा हीनां नाग्रमि श्मरविं
दं स्वच्छचरीति सुवत्पभीष्टस्तभे रैरोऽडल्वाद यभ्भाति वभ्रत्पये ऽकारलोपे हृ स्वः पद्मासद्म भार्द्रः
लक्ष्मीपस्पसस्त्रीः दे हः सा स्यात्सीतिम त्वर्णा ये श्वविसंसा हे ही स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मी
ये स्वोऽस्त्रियां धने इत्यमरः स्वम ज्ञाति आत्मीय ज्ञाति धन वाची स्वशब्दः तत्र ज्ञातिधनयोः पर्यु
दासाद् आत्मात्मीयौ परिशिष्टावित्याशयेन व्याचष्टे आत्मीयाद् इत्यर्थे आत्मान इति वेति षत्वाऽः।
आत्मनि स्वशब्दो नपुंसकत्वेन स्वस्याद् इत्युदाहरणाम्। तत्रापुंक्तिमिति तदभसात् अमरकोशोक्ते
रात्मन्यपि स्वशब्दस्य पुंस्त्वान्न स्वो ज्ञातावित्यमरकोशे आत्मनीत्यस्य स्वमित्यनेरणान्वयात् आ
त्मवाची स्वशब्दो नपुंसकश्चेति वाच्यः स्वः स्यात्पुंस्यात्मनि ज्ञातौ त्रिष्वात्मीये स्त्रियां धने इति मेदि

रामः
८

नोर्काशादिविरोधेनात्मनीतिपूर्वान्वयीनतुउत्तरान्वयीतिव्याख्यानमनुचितत्वात् किंचवि।
माभूज्जसीति प्रकरणेस्वमात्मीयइत्येववक्तव्ये गुरुभिरेशंकुर्वन्सूत्रकारेणात्मवाचिस्वशब्द
स्यपुंस्त्वप्रमाणंतस्मात्स्वस्वाद्युत्पन्नाञ्जात्मानदृशीतिविवरणंसदेवज्ञातिधनवाचिनस्त्वितितार्थी
त्वेनशिष्टानिज्ञातिधनयोरात्मीयत्वंप्रश्रस्यसप्रहतैसर्वनामतास्पृष्टेतदर्थंत्वस्याख्याग्रहणाक
तम् स्वमात्मात्मीयाख्यायामितिवक्तव्यम् ज्ञातिधनयोःपर्युदासार्थंयद्यं मात्रालाघवाय नचस्वमा
त्मीयेयोरिसेव्यमानेऽस्याख्याग्रहणंनापेक्षितमितिवाच्यंवस्तुतःआत्मीयस्यापिज्ञातित्वेनविव
क्षायांसर्वनामताभाभूदितितस्यावश्यकत्वात् अश्वेत्याभातिस्त्वकेममस्याश्चकमरिणाव्याप्तित्व
मरोणवरहईश्वरेशाऽटापूचस्त्रीजातित्वाद्दीश्वरए यद्वाईश्वरःशंकरस्तस्येयंशक्तिरीश्वरी ईश्वरः
शंकमेरधीपेतमत्यामीश्वरीत्याद्यपिततःशक्तिशक्तिमतोरभेदात्तेत्र्यस्कारित्वाद्दीश्वरीतन्नम

च.वि.
१०

न्नतमू विन्यस्तमंत्वमहोषधिरीश्वरायाद्गृतिमारविःस्वश्वरायाः पाहत्वक्ष्मीः चरराजेमुर
थेरिति चरतिगच्छतिजानामिति त्सुट चररोतेशत्रुकमुरे तेयाः कौशिदिगाजः भूमांभोर
तेमत्वाविभजेतिकः कशरे कूपेतेलोकेरत्रेउः कः दृब कुत्सितपाः कस्यानकुर्भरिताने का
धः कपीट्टः कमुदः कौपिरिगाजः कमंत्वातत्पतिशाश्वतः वैरिणामितिवीरयतिशूर वीरविक्रा
तोपवाघचवीरस्य कर्मवैरं वैरमेस्याभानितेवैरिणाः तेषांवैरिणां पहावीरंयातिस्मातिवैरिणा
त्रेगानिर्वा शांबाति श्शंगातिशत्रवदूहं भ्रहिंसायांवाकृत्वकाद नौपिवभत्नयेकिंद्रातिकित्वाडुरााभा
वैत्वहीर्घेलघुसमस्तशांबात्रिभुवेनेति नीपितवकृत्वंसरव्याराभिरितितरतेः डिः त्रिशदिवकृचचनं
तेःभवतिलोकोत्रेन सत्वमस्तिमः बंदसीतिभाषापांवाकृत्वकात कुनिभुवनं भुवनेनोपलोकपा।
रित्यमरः त्रेपाराणाभुवनानासमाहारस्त्रिभुवनंततरवभवनंगहंतत्रत्रिभुवनमभवनेमवतिद्

रामः
१०

तिमध्यातोः युच भवनं कीर्तिरिति क्तसंशब्दे नेद्रुतिङ्नितिघातिनिपातनात्कीर्तिः पद्यात्दीपिषि
रुहि इति विद्दिष्ठिदि कीर्तिरुच्यते इः कीर्तिः प्रसादः यशसार्दिविसारेक ईर्ष्ये पिचेति विश्वः सर्वस्मिन्का
लइति सद्दा सर्वदा निपातनाव्यय प्रसर्वे कालम्किं यतदः कालेदा सप्तम्यां तेप्रत्ययः कालार्थेप्रत्ययः।
स्ताद्वेधे इति सर्वदा सर्वस्य सो मतरस्यां दिदा प्रागृशीय इ कारादेशप्रत्यये परे सर्वस्य सो वा स्यादिति
सर्वस्य राकारादेशो ह्रस्वोत्ते सदा १ श्री लक्ष्मीरिति पद्मा: शोभते समृद्धे च पद्मे इति चाभिधेयवत् १ श्रीः श्रीरः श्री
रमेदे १ श्री निर्वासपुंलिङ्गं क्षितिविश्वः १ पतेषणाल नप १ शापाकनमप्रत्यये तस्यनः पारुरदीर्घश्च १ श्री
१ श्री चासौ लक्ष्मीश्च १ श्री लक्ष्मीः स इति नित्ये सर्वदेहसर्वेष सनाः सनातनसा हाशब्दाश्च तत्र सनत्कुमारः वस
तेव सल तत्रेलाटः प्रथमैकवचनेन रुकिः नेत्र भरतः विवादेदिति स्वपरहर्षकोपदेने वधारशे प्रसोदे
नत्रुकं पांपादिति त्रिरुक्तं न हेव क्त तपाचालकारिकाः स्मार्तात्यंतादि त्रिरुक्तं हेषे शाकेतत्पादरे नेदा

चे॰वि॰
११

प्रायेति लक्षणात् यदिह पद्यत्रये सपरिवारप्राञ्जगर्हं बाणाः सकाशाद्विलंबनं बताहस्मादि
श्रापेना हेतुत्वेनात्मनि लक्ष्मणानिवासाकांक्षणा स्तम्भनिं स्तम्भ पार्व धेस्तु विते नाटी रूपेण प्रयालंकारः
तदुक्तं भोजराजेन आश्वतत्काव्यमादुर्यं पेन्न क्षपते नामितीयते श्रान्त्र्यपरे वस्तु खदं भवेत तदपि बाङ्
ध आशीर्नान्दी नमस्कारे वस्तुनिर्देश इत्यपि आक्षिप्तिकाध्रुवा चेति शेषा ध्येयं भविष्यति अथ नान्
दी लक्षणम् देवद्विजनृपादीनामाशीर्वादपरायणा नंदन्ति सर्वा यस्मात्तस्मान्नान्दीति गद्यते
बिंदुमतीयं नान्दीति लक्षणांपपत्त्या तेन लिबिंदुर्यं पातीयं सशक्तया प्याप्नोति शोभते तथा विंदुः कंथ्याणि संदे
शसरवर्तां भजेत अथ पञ्चापि संसत्त्वान्संसत्त्वः सार्वसर्वं तदुक्तं साहित्यसुधासिंधौ एकोगुणाभ्रेऽड्ग
सन्निपातं भजेत तदास्वाभ्रकलितं च हित्वा ससन्निपातः प्रक्रांत समेतीति साहित्यालंकारे च श्रोढानंदा
यसंसृष्टिनीनालंकारयोगतः रचितारत्नमालेव ९ पद्येवावभासते सूत्रधारलक्षणानन्तरं तः नेत्रे

रामः
११

कीयकल्पासूत्रंप्रथमंयेनसूच्यते रंगभूमिंसमाक्रम्यसूत्रधारः सउच्यते सूत्रयतिसूत्रंनत्र वा
भाचनेनेवष्टनेवापचाघञ् सूत्रं यद्वासिविमुंच्याष्टेरूच्चवकारान्तष्ट्रन्प्रत्ययः यद्वासूचपैशुन्येसू
चयतीतित्रन्ट् प्रत्ययः षष्ठोदराहित्वात् सूत्रं यद्वाषुप्रसवैश्वर्ययोः सूयतेकार्यविधानमनेने
तिसर्वधातुभ्यष्ट्रन् सूत्रं यद्वासूचयतिप्रेरयतिविधिमितिष्ठप्रेरणोगत्याहोचवकारस्यादुक्क
सम्प्रच्यैयार्थलालुकतरिष्टप् सूत्रं तद्वारयतीति सूत्रधारः अन्नकर्मण्यपराद् रंगल्लाभिलक्षणांरंगभू
मिर्नत्ताः भूमिंभरतेनप्रकीर्तिता ३ आन्मलभित्तात्रलंभूषणापर्याप्तिशक्तिवारणावाचकमित्यमरः
अलपतिभूषपतिअलंनञ्चाचे मातंनिपातामयअलभूषणापर्याप्तिवारशेष्वाविनिरपेक्षे अलंशक्यो
वानिहिंसमितिविश्वः अत्रालंपूर्णार्थे अतिविस्तारइति विस्तरणांविस्तरः अहेरपभावोहो पट।
स्पविस्तारोगिरांविस्तरइतिवैयाकरणाः विस्तारोविग्रहेव्यासः सचशब्दस्यविस्तरइत्यमरः अत्रा

च॰ चि॰
११
12

तिशयविस्तरोतिविस्तरः तेन अतिशयः प्रशंसायामिति विग्रहः प्रशंसामनतिक्रम्याप्नोतिव्वतसा
तत्पगमते सर्वधातुभ्य इन्निति इः । असनिशतावपंव्वति सर्वतोत्रं पंचम्यास्तसिल् । पंचम्यंतेभ्यः
किमादिभ्यस्तसिल् स्यादिति सम्य किं सर्वनामबहुभ्यः परस्यतसेस्तासिलादेशः स्यात् स्वरांपि
विभक्त्यर्थवचनं सर्वस्मादिति सर्वतः अव्ययेऽलोकेति अबंतमव्ययं हेतुस्त्वर्थः स्वगतत्वस्तोमरतः
सर्वेषां नियतस्येव श्रावणम श्रावणमेवच श्राब्ध सर्वप्रकाशं स्याह श्रावस्वगतमिति देवात्मगतम्
अप्युनेत्वारम्यतत्वम् प्रपन्ने वैतालीयं छंदोस्ति रूपकं रूपकारोपादिक्वयानिरूपद्वे तत्परं
परितं सांगनिरंगमिति च मिश्रेति लक्षणात् हरिद्रतायानिशयाताम्रात्मात दुरवाप्यापदीना
तमिस्त्रपक्षादिभिरगे स्मात्मा स्वाव्ययवरूपकम् क्रमस्य वनपद्मभीमतानंतलोचनाया प्र
वाहरूपत्वगतीतेरोषपरिहाराय काकुमत्वावक्रोक्तिः शब्दालंकारभेदस्तपापर्वमत्वत्वादस्तु राम:
१२

तोर्थालंकारभेद एव तदुक्तं काव्यप्रकाशे यदुक्तमन्यथावाक्यमन्यथान्येन योजयेत श्लेषेण काक्वा वा सेः
यावक्रोक्तिः सा द्विधा तत्र श्लेषेण लक्षणान्तरात्का काधनेर्विकारयाक्षिप्यते काकुरिति ऊ विरुद्धमर्थं कोति कुशब्दे
त्र ङुः काः कोः शब्दः काकुः काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेरित्यमरः उपतीवतीति क्रियालो
क्षा संभावनमथोत्प्रेक्षा प्रकृतस्य समेन यदिति लक्षणात समेनोपमानेनेति यद्वा साहित्य सुधासिंधौ
उपमेयस्योपमानत्वसंभवनस्योत्प्रेक्षा संभावनमुत्कटकोटिकः संदेहः न चैवं संशयालंकारे गतार्थता
अत्र अधुनाब्रह्मरिद्रुतानिशाङ्करवाणार्थितभिस्त्वपक्षिता अस्यान प्रकृतस्य कंलक्षिताविरटाङ्क्षकम तमेर
वा ४ परिनतस्पट शाखिराक्षासगस्त्युयशश्चाद्रिकं चाद्रिकाज्जिह्वाः भवताकविभाविविवर्जिताविश्वपरिनश्य
ङुरुत्तागुरुप्रभा ५ बहुलच्च यनीलवारिदैः पिंडितोत्साहहस्तधैर्यतारका तवपारश्रीअंशुमालिनिनिजग
मारापतीतपत्तलम ६ ॥ म.लम. त्यकोटिकलातदूतिक्षत्रहरिद्रुतानिशापानुपलमसंभाव्यमेवंसंभा।

च॰ वि॰ १२ 13 विततम्. अत्रेदमवधेयं इह व्यंग्योपाधेरेव काव्यसर्वस्वभूतत्वात् अलंकार इति वस्तुस्थितिः उक्तेस्सा
ध्यतद्रूपस्यापि केवलमलंकारतयाभ्यवह्रियते एवं सतीह रूपकादिष्वपि बोध्यं न च वाच्यामुक्तेस्साविद्या
धकसिद्धिव्यंग्योपमायास्तावदलंकारत्वं स्वीक्रियते इति वाच्यम्. वाच्यापेक्षया व्यंग्यप्रतीतेरधिकचम
त्कारस्येह तत्वस्य सर्वस्वभूतत्वात्. नैवोपमायां व्यंग्यत्वेनालंकारत्वमपि त्वलंकार्यत्वमेवेति वाच्यं
रसप्रभृतिहारालंकार्यत्वेप्यलंकारतानपायात्. इह सावयवनूपकोपमयोरंगांगिभावेन संकरः
तदुक्तं साहित्यसुधासिंधौ योगवशादेते यदि तिलतंदुलवच्च दुग्धजलवच्च। व्यक्ताव्यक्तांशत्वात्संकर
उभयपद्येते द्विधात्र च तु शब्दालंकारणां संसृष्टिः संसृष्टिरूपेण गतिर्भिभवतीप्रदैर्विने तत्र निक्षेपाता
विनोक्तिः तदुक्तं साहित्यसुधासिंधौ प्रस्तुतस्यान्यसंबंधिशोभनाशोभनत्वं विनोक्तिरिति अत्रनि
षिध्यमहतिस्वापनं निक्षेपः उनः इति नक्षत्राणि त्रिमर्यातेऽपि इयमपि संसृष्ट्यासंसृज्यते ।। अत्रभवनेति राम: १२

अधुना इदमः समस्तात्कालवाचिनः स्वार्थे धुनाप्रत्ययः स्यात् इदमः शब्दस्य च ईश रयसेप्ति लोपः
इति इकारलोपे अधुना इदानीमधुनाधेतस्मिन्काले निपातिताः इमिरुद्धः हरिद्रुताभिश्वेति हरिद्राति
हरिद्रा दुर्गतौ पचाद्यच् हरिद्रः ननुधपाद्यायेतिराः हरिद्राते राह्धातोके लोपः सिद्धमस्मप्रत्ययविधा
वितिशाकर्तव्यमल्लोपस्य विषयस समभामाल्लोपस्य पूर्वकृतस्यासिद्धत्वाहादंतत्वाभावात् निस्वरूप
विधो हीनो हरिद्रा दुर्गतौ पिसदुत्वमरः हरिद्रस्य भावो हरिद्रुता सैव निशा निशाने निशासर्वव्यापाराणां
तनूकरणं निपूर्वात् शोतनूकरणे इत्यस्मादातश्चोपसर्गे इति भावे ङ्. तेषाम् दर्शिन्त्राच नि शाता लग्याता
रबोनृशाहिलापदलेतापिनिशानिशीथिनीरात्रिस्त्रियामाक्षदाक्षपा विभावरीतमस्विन्योर जनो यामि
नी तमीइत्यमरः अर्प्यते अर्पगतौ कर्मणि घञ् अर्पः अर्पाविघघार्पवत्पोर्धनकारणावस्थिति
भेतिनिः इदुः स्वेनावाप्यते इति इरपर्वी हवाभोतेः अहल्लार्पहितिराषः इरवाप्योर्पःइरवापा

च॰चि॰
१४
14

पेः सप एवं तमिस्रपक्षः संजातोऽस्मादन्धकारं तारकादित्वादितच्। इरवाण्यार्पतमिस्रपक्षिता पक्षते
परिगृह्यते पक्ष परिग्रहे धातोर्घञ्। पक्षः अस्त्यस्मिन्निति तेन च पक्षसीति शुभो पक्षाविति शुभांकः इतिप
क्ष्यादि पक्षे पचति षोडशकलात्मकं पचनीयं इति पक्षो अन्तस कप्रत्ययः पचति मैत्रीमिति पक्षो
मित्रपक्षे पक्षो मासार्धे केपार्श्वग्रहे साध्यविरोधयोः केशादेः परितो वृन्दे बले सखिसहाययोः
चुल्लीरंध्रे पतत्रे च बाणे कुंतरपार्श्वयोरिति मेदिनिः तमो बहुलत्वाद्रात्रिस्तमिस्रा तमांसि सन्त्यत्रेति
ओतत्वात्तमिस्रत्वादि नानि पातित्वात् तमिस्राभिरुपलक्षितः पक्षस्तामिस्रः तमिस्रेति तिमिरे रोगे तम
मिस्रा तु तमस्ततौ कृष्णपक्षनिशायां चेति विश्वः तमिस्रप्रायो पक्षस्तमिस्रपक्षः राजू पक्के हरका
लोकेतेति अधमर्णव्यवहारत्वेन अर्प्यते इति ऋणं अत्र ऋ धातोः ऋणमाधमर्ण्ये ऋ धातोः क। राम॰
सात कारस्य नत्वं निपात्यते अधमर्णव्यवहारे ऋतमन्यत साहृत्यं पर्युदे च नभित्यमरः नृपमिति १४

नृपतेः शब्द्यतेऽनेन रौतेर्हीर्बः पुमत्पवेन् पुम् कल्हरीति कल्हयति कह विस्मापने चुरादिः अतः
लुक त्रितत्रित निघनिसरजिभ्यः कुरिति बाहुलकात् कहेरणीति धान्तु महीपः कहूः अभावस्याप धत्वमावा
स्यार्हश्यः सपिंड संगमः साहृष्टेंडुः सिनीवाली स्यान्नष्टेंदु कला कल्हरित्यमरः कलंकितेति कं आत्मानं
कयतीति हीनं करोतीति कर्मण्यप्रराग् कलंकः कलंकं कोलांछनं च चिह्नं लक्ष्म च लक्षणमित्यमरः
कलंकः संजातोस्याः कलंकिता तारकादित्वादितच् विरटद्धिति विरटंतीति लटः शतृस्थाने चावागमप
मासामानाधिकरण्येत्रादिति सूत्रेणाद्यात्प्रत्यये विरटंतः भिक्षुकाश्च अतमेरवायसासा विरटद्भिक्षुकम
तमेरवा भिक्षनशीला भिक्षुकोत्र समाशंसभिक्षउरितिशीलेकः भिक्षवश्चवस्त्राथ्य कल्प भिक्षुकाः भरणा
नेतरंगृहीतवायवीयशरीराभूताः भवंति भूधातोः क्तः भूताः भूतेशस्मादेशोपि शाचारौ तस्यापेसस्तोपमा
नेयाः रितिविश्वः भूतोग्नीहे वयोानयद्रत्यमरः पुल्लमपि मैरवान्देवभेदाः परिनत्यद्रशा पिशाचाहौ

च·चि·
१५
15

ग्रसादिति परिनत्यादिसूत्रे शतृप्रत्ययः परिनसंज्ञः अरणाऽर्पिं नरएव राक्षसायसां सा। अर्थो
स्य बाधामिति अपि नेत्रेन प्रत्ययः रक्षंते अपः रक्षःपालने स्तन्। रक्षांसि तान्येव राक्षसाः स्वार्थे
प्रज्ञादिभ्यश्च इति अण् स्वार्थिकाः प्रकृतितो लिंगवचनान्यतिवर्तन्तेपीति पुंस्त्वं राक्षसः कौणपः क्र
व्यात् क्रव्यादस्रपः आशरः रात्रिंचरो रात्रिचरः कर्बुरो निकषात्मजः इत्यमरः सुयशाश्चंद्रकश्चं
द्रिकौजसेतेति सुयशा एव चंद्रकः तस्य चंद्रिकया ज्योत्स्नया उज्ज्वलितात्मज्ञा यशःद्युतिः इंदल श्नोत्यश्नु
ते व्याप्नोति इत्यस्तन्। यशः यद्वा अश्नोति व्याप्नोति सर्वत्र अश्नोति व्याप्नोति यशः इति सुशोभनं यशः स्य
शः॥ यशः कीर्तिः समज्ञा चेत्यमरः चंद्र इति चंदयति चदि आह्लादे स्फायितंचीत्यादिना रक् चंद्रः स१ राम:
वचंद्रकः हिमांशुश्चंद्रमाश्चंद्र इंदुः कुमुदबांधवः विधुः सुधांशुः शुभ्रांशुरोषधीशो निशापतिः अब्जो जै १५
वात्रिकः सोमो ग्लौर्मृगांकः कलानिधिः द्विजराजः शशधरो नक्षत्रेशः क्षपाकरः इत्यमरः चंद्रः कर्पूरं च

द्वयोरितिरुद्रः । चंद्रिकेति चंद्रोऽस्यामस्तीति अत इनिठनाविति ठन् । तस्य कादेशः । चंद्रिका यद्वा
चंद्रं कापयति प्रतिपादयतीति या चंद्रिका वा चंद्रमा वष्टि शोभि एव ल. वा चंद्रिका चंद्रिका चांद्री वीति शब्दा
र्णवात् । चंद्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना समा सार्द्रस्तु प्रसन्ने तत्समरः । उक्तितेति उकउ स गेत्के प्रत्ययइडा
गमश्च । उक्तिता कवितेति कौतीति कविः ऊशहेन्श्च चंद्रः कवेर्भावः कविता सैव कविता ॥ शुक्रे कान्तिः
तया विवर्जिता कविः स्यात् विशुक्रे भार्गवे रितिरुद्रः । शुक्रो दैत्यगुरुः काव्य उशना भार्गवः कविरित्यमरः
भानीति भाः दीप्तिश्च प्रतीतीति रभसः । ङापश्च भा यद्वा सार्वधातुकभ्यः क्विपितिक्विप् भाः स्युः प्रभास्तु विहि
तर्हि भाभाः छविद्युतिर्दीप्तयः इत्यमरः । परिनिष्पदितिपरिनिष्पन्नतीति अवरोजनतात् नशब्दान्न एवलोकेनैषा
तोर्लेटः शत्रादेशः अपश्च । परिनिष्पंती गच्छन्ते वक्तुं प्रमाथस्य मासान्न ननु रवस्यल्लीशत्वसाउंस्त्वेग शाति
हिताहितमप्यदिशतिष्टूतिग शाहेकृष्णेष्वरूपेति कः उक्ताता देशः उपात्त परहतिर परतेगुरुः इह स्पतिः स

च॰ चि॰ १६ राचार्य्योगीष्पतिर्धिषणोगुरुः जीवआङ्गिरसोवाचस्पतिश्चित्रशिखण्डिजइत्यमरः गुरुर्जीवोगुरुःश्रा
स्तागुरुर्जनकपूर्वकः गुरुर्गरिष्ठइतिरूपः गुरुःपितागुरुर्ज्येष्ठोगुरुर्देवपुरोहितः इत्येवोपिगुरुःश्रो
क्तोगुरुःशिक्षाभिषेककरइत्यर्थः धनिःप्रभातीतिप्रभाः क्विप् प्रगातश्चोपसर्गइत्यड्रूः प्रतप्रत्ययेहस्त्वंस्त्रीस्त्र
स्त्रिनिभाःसांतापित्सी सोधजातप्रविशेषेभाभिर्भानारितिवेराशीसंहारे बहुलेति बहुलत्वयोगाच्छिभ्यांद्विला
ह्लचबहुलंत्रिषु बहुलंकृष्णपक्षेग्नौसितेमरिशावस्तुनि बहुलागवीतिविश्वः प्रभूतंतमवोप्राज्यमर
म्बबहुलंबहुःप्रचुरःपुरुभूयिष्ठंस्फिरंभूयश्चभूरिचइत्यमरः बयपंबहुपःस्वरच्छवित्रातेःबहुपःवयपः
बहुलास्यपेतेगयाश्चबहुलगयायैरैसोस्त्रनीलवारिहास्तेः बहुलगयपनीलवारिरैः नीलवर्णादुग्ध
पधात्मकःनीलः बहुवचनेनीलाः क्वरीतिनिषेधात्तवारयतिहजोरागतादासिवप्पिषिरोजिविजिरहि राम: १६
हनियाभ्यांवाद्दिवारम्पटुजः वारिरूपंवारिहानीतिवारिहाःस्त्रनकर्मणामः कबंधपदकमोपानीरंवा

16

वीरितारंखीवमपिसंसारावर्त्तोहेः अभ्रंमेघोवारिवाहस्तनयित्नुर्बलाहकः धाराधरोजलधरस्तडित्वा
न्वारिदोंबुभृत् घनजीमूतमुदिरजलमुग्धूमयोनयः इत्यमरः पिहितोत्साहस्यधैर्यस्यतारकति उत्साहश्चस
धैर्यंचउत्साहसधैर्यंतद्देवतारकं उत्साहसधैर्यंतारकंपिहितंउत्साहसधैर्यंतारकंपसांसापिहि
तोत्साहसधैर्यतारका अपिसंभावनाप्रश्नशंकागर्हासमुच्चये अपावृत्तिपरिहार्येचकामचारक्रियापा
मुच्चयेतिविश्वः अपिधानंस्मर्कत्तरिक्तः इधातेर्हिभ्यामपिहितं वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः
आपंचैवहलंतानांयथावाचानिशादिशाइतिपिहितं उत्साहइतिकस्मंहनमस्सोहोत्रभावेघञ् उत्साहो
ध्यवसायःस्यादित्यमरः स्वशोभनोधियंपराक्रीतिरालाभ्याहोनेकर्मशाडः धीरश्चैतसमेस्यदैकर्मभावोसखा
धैर्यमत्रपजन्मस्यपः तरंस्यनेयतितारायमिदाहिपादाहृत्-गुणाः होयोनिपातनान्न तारयाणांसमरःन्तारं।
अत्राप्यरतारमेवतारकं स्वार्थेकन् महाकतोरिदघुन् तारकाज्योतिषत्वाभ्या अपिशहेन तारकाप्युड

चि॰ चि॰
१७
17

वोस्त्रियां अस्त्रीतिपिनून्पमेदृशिविभ्रितत्कीवसोडुःशब्दसंसाहर्यात्स्त्रीत्वमेव तारामुक्तादिसं
श्लेषात्तरलास्पृष्टमौक्तिकेजां चरत्नेतेषु चरत्सुरेणीभवधीरितमनु क्षास्तिमध्येयोस्तारागरुस्त्री
वर्ष्याषेतोः वृद्धदृष्टाममत्तातरेद्रूतत्रैकार्थः कनीनिकायां नक्षत्रेऽप्यतारकं तारकापि चेति विश्वः पा
दृश्तोऽश्रुमालिनीतिपादस्परजनेतेद्दवाश्रुमालीतत्र रजइति रजोतेद्रूतिरजोत्रास्त्वनून्यत्र तोपिवा
रजोपरजसासाद्रूस्त्रीपुष्पगुराधूलिषु इति अजयः रजः स्त्रीवं गुणान्तरे आर्तवे च परागे च रेणु
मात्रेऽपि हश्यत इति मेदिनिः अश्रुभिर्मालते शोभते अत्र शीलेशानिः इत्यश्रुमालाशान्तस्मिन्नप
धर्तेग वक्षसेनेनेतिवजूपादः पादोबुध्मेठरीयो शशेलभत्तांतपर्वते चरणेचमप्रत्रेवेषिति विश्वः अत्र
शुरिति अमतेद्रूति अमगत्यादौ मनायादयश्चेति निपातनात्नक् अश्रुतालव्यः अश्रुः वितरा
स्नमपुरवाश्रुगमास्तिकरररश्मयः इति केशवः भाखः करो मरीचिः स्त्री इत्यमरः त्रिजगत्माराप्ताविति

राम॰
१७

एकस्य द्वयोर्वा संख्यान्तरं तित्तत्सवनं तरसा तरतेर्डिः पुंसि त्र्यम्बकस्त्रीन् स्त्रियं पातीति स्तः इति स्तुः क्लीबं त्रीणि
त्रीणि पातीति पा रक्षणे डः इति प्रत्यये पतिः पतिं मन्यते इति रक्षकः इति रुद्रः त्रयाणां जगतां प्राणानां पतिः।
स्त्रिजगत्प्राणपतिस्तस्मिन् प्राणातीति प्राणो न्यज् तपतीति तपः ऐश्वर्ये त्वल टः धात्वादेशः तपत्
तत्र तपति त्र्यलमिति त्र्यलं भवत्यां हि निपात्यते त्र्यलं भव त्यापर्याप्तिवारणेषु निरर्थके त्र्यलं शक्तौ
चनिर्दिष्टमिति विश्वः कुमति प्रबन्नेरिति कुत्सितामत यः कुमत यः स्तात् एवमग्रे नास्ते रनाप्यते त्र्यनाधा
दित्ते मतिरिति मन्यते मनज्ञाने स्त्रियां क्तिन् मतिः बुद्धिर्मनीषा धिषणा धीः प्रज्ञा श्रेयसी मतिरि
त्यमरः श्वेनद्युतिमति क्वाटि मन्तव्ये गर्भाम जंपरिया गद्वय मिरत रेखकाशरा हितेम ता विसर
हन्ते श्वना देशः बहुलवचनेन यक एवा षिना प्रवनाः तैनैव बना देशादि हि कोन्यस्य गागमे बनावनः
श्वेनो मे श्वश्वने सांद्र कारपतालधानि श्वनः श्वना मस्या श्वन्नं निस्यवनः स्याहात् महुरः इत्यनेकार्थः श्वनं

चं.चि.
१८
18

संडं वनं वा षंड वनो मुस्ता वनोंबुदः वनः कोटिमसंवातो विस्मरे लोहमस्तु रइति धरणिः अनाहत
इति नञ्प्राश्ययेते स्म हञ्ञ वरशोधातोः क्तस्तव्यञ्नाहतेत्व नञ्समासः गुरुमंत्राकरणाहर्शितो हये
गुरुमंत्रश्च वारुणाः ते नदर्शितः उदयोपायस्य सः तस्मिन्मंत्र इति मन्यते नेन इति मनज्ञाने धातो
स्त्रिट् प्रत्ययः मंत्रो वेदविशेषस्यादेवादीनां च साधने गुप्तवादेपि च पुमानिति मेदिनिः मंत्रो रणाद्दिगु
लेषु इह मंत्र इति वैजयंती अरुणाद् इति अरुणोत्यरुणाः अतेभ्यस्तु नन् अरुणोस्त्रो सप्तसु अरुणाद् इति स्वा
मी संप्यसूतो रेणातरुः काश्यपिगरुडाग्रजः इत्यमरः अरुणोव्यक्तरागे स्यात्संध्यारागेर्के सारथौ निः
शब्दे कपिले कुष्ठभेदे च वाच्यवदिभते अरुणानीति विभाषणा मां मजिष्ठानि द्रतास चेति विश्वः उदय इति
उदीयते इति उत्पात्वेरे रच उदयस्तत्व त्रिगुणात्मक धूलि इदंगा इति त्रपः गुणाः आत्मा शरीरे उपसा राम:
इति त्व बहुव्रीहौ कः प्रत्ययः त्रिगुणात्मिका चासौ धूलिश्च तस्या हरणः तत्र त्रिगुणात्मक धूलिहरणे १८

गुणानेगुणाः पचाद्यच् बहुवचनेगुणाः सत्त्वरजस्तमांसि गुणाः सत्त्वादिश्रुतपाश्स्त्वेन्द्रियासविा
धातयोरितिविश्वः अतीतीतात्मात्वेन्यतसातत्यगमनेमनिन्प्रत्ययः कलेवरेऽपयत्नेचतस्मात्वेपरमात्म
नि स्यांतेधतौमनीषायांमात्मानंकवयोविदुरितिवाभटः धातुरिति धुनोति धूञ्कंपनेधा ३ट्
उलिः धातोः ३ रागद्वेषाख्ययोधातोः पांसुर्नाननहेयाः पारजरूत्यमरः उर्देवनदीपर्तेमापतेदृतिदूरं उरी
णालोपश्चवकारादेप्रत्ययः दूरंगच्छतिदूरंगोवागम्लृ सृप्लृगतौडप्रत्ययः तत्रदूरगे कृतेइत्यत्रापम्
कस्मादित्यस्यकृतिहाः किमः अःस्यात्त्रादौहादौचविभक्तौपरतः इतिकिमः कुपंचमीविभक्तेरस्यस्मिलांहरशे
कृतेकुत इतिनिपातःश्वेति एतिदूरागतौ एतेस्मादिच दूरागतोस्मेतात्यादेः स्वात्मस्यतङागमः एतद्
सर्वनामैतत् स्त्रियामेषा पुंस्येषः यदाकारेशीनियामेषा ६ः वाइतिस्यांबोधितेशेषोपस्याःसा एषा का
मसंबोधनेपिस्यादेतत्त्वत्रापकेवले एशब्देनारितावांद्वीगोपिनेगोचरे व्यापम् ६ःसर्वोपिचपुंल्लिंगः शब्द

वै.चि.
१९
19

श्रीपतिवाग्युक्त्या शारदायां स्मेरे सत्यें भऋक्थापामेरपिस्मृतः इत्येकाक्षरनाममाला बातिरोपपवर्गे
षः मह्यहरेसानुबंधसारित्येकाक्षरनाममाला नार्यांश्लेषसंसत्वं स्मार्तं डितेपिषमाहतम्‌ बम्‌ मिरहितेवा
रिजालके भव गेपिब सुखदुःखसमेषोर्ना श्चशनिस्सपोन्नमे इषसंपतीसतीषाहृी नमो नक्षत्रचूपोस
ब इत्येकाक्षरनाममाला जयतीतिजिलहोर्वर्तमाने प्रथमपुरुषेकवचनं क्रियापदं नयने हे लोहीना
इत्यागतौ धातोर्भावक्किच इतिस्वराः इत्यादिहयादेरम्‌ इति हे त्रमकरराधकर्णादिसमान्नाश्चित्समरः
चित्रतरमिति चीयते चित्रकवन्नेत्रइत्यसपेचित्र श्रीतिरायेनचित्रं आत्रमकर्णतनमस्येचित्रतरमिति।
आलेख्याद्भुतयोश्चित्रमिति रुद्रः ॥ विभातीति भाहीप्तौ धातोर्वर्तमाने लटः प्रथमपुरुषेकवचनं भिसापन्‌ पे
इत्यादेशविशेषस्मादेवमतत्वेकवचनं वेदीति वेदस्य कापावाधि धातोर्लोट्‌ मध्यमपुरुषेकवचने रामः
क्रियापदं उगोइतिदुःदुःखेन गमतेप्राप्यते पदात्‌ दुःदुशाब्देसमानान्निन हत्राशापाशाभातीतित्रस्यमत्स्यपेदु १९

गोतासंनुदटो द्रुङ्गे इंगं स्यात्‌ दुर्गमे दुर्गा गौरी नीलिका पाराशीति विश्वः कस्मिन्निति कः किमो
तनाम्रहशाभपक्तष्यते सम्मर्पता क्तिमो द्दू स्यात इति श्वत्‌ ध्वाति किमः के सादेशः स्यादिति क उत्र
उक्ते केति निपातादिति रुद्रः ॥ मद्दमपितकादिश्चपद्यते गुस्वतो त्रत्रौरागाटि कोडुः निपातना
द्व्यपत्वम्‌ ॥ नुः स्यात्मशेनितके चयमदः नुस्यात्मधेवितकांक्षपन्मातस्तादृशापारपि त्राणमेच
समीपे वत्नम्रशाहाव क्रमइति श्वः पामीति वर्तमाने लट्‌ उत्तमपुरुषैकवचनं किंपापं इच पाहृप्र
रशोपहांतरे हैतौ विनिश्चप इति त्रिकांडशेषः त्रत्रमस्यादिति त्वमतः सार्वविभक्तिकस्तसिसपेकेद्रा
तितस्य‌ नपतित्रायपमवेलाकामितिरागी त्रमाप्ये धातोः क्विप्‌ नोः नेत्रस्य विशेषस्त्रीकवातह
स्वेलिनेनं त्रतथागेपात्रपमयः नसल्हतनसः श्रन्यः त्रत्रमस्त्यपरश्वैरिस्मौशिनिरुद्रः शरत्रापेति मरणात्पान
शमिति श्चाहि सांपात्मः शरणातेस्म शरणांवधरक्षित्रोः शरणाद्वक्षिरोपहृति विश्वः परमिति परपाति

चं॰वि॰टि॰
२०
20

पालयति द्वितीयस्थानमिति हृ पालनसंरक्षणयोः प्रक्षाप्य च इत्येताभ्यां गुणाभ्यां हि पूर्वविप्रतिषे
धेनेति उत्तापवादो गुणाः परोऽपि त्रिष्वपि परः शत्रुः परः श्रेष्ठः परमत्राभिति रुद्रः करोमीति निर्वर्तमाने लटः उत्तमपु
रुषैकवचनं किंपापं हृ किमिन्यव्ययं कार्यतेऽपि सिः किं किं पृच्छायां नञ् गुणेन हृ सर्मरः सर्वभावेन त्वमेनापि
मास्ममालयवारोणा हृ समरः नक्षा न प्रतिषेधार्थोऽपि त्वनेकार्थः गतिरिति गम्यते सा गतिरत्र गच्छ गतौ धातोः
क्तिन् हे शोपायगमोगतिरिति वैजयन्ती गतिर्मार्गे दशापायज्ञाने यात्राभ्युपाय योरिति विश्वः भवतीति भातिभा
दीप्तौ भा नेट् वर्तमाने लटः प्रथमपुरुषैकवचनं भवती विभक्त्यन्तनामभिन्ने सहार्थ इत्यभावे वर्तमानात्पासला
र्यविशालान्ननञ् ततान शून्यास्ता नाम पासामि नत्र विशाहान्तामत्यापविने सर्वापम् इत्यत्रिनाते शान्तेद्रूस
मरः यतः यस्मादिति निपातः निश्चये स उत्तरस्मादिति विश्वः सजतीति मायोपि किं पाकिं बतस्य वाक्ये न मत्त
पापस्मा हृ पदूतिसाकि नहृति तत्रुशा सोऽविज्ञानप्रश्न किं त्वतस्य उत्तनं किं बतस्यति नञ् भवतं हे ज्ञाति बल्लेका । राम:
२०

तोविश्वसट् विश्वसडमानिति अन्तउग्रासविज्ञानपक्षेतकिंनउपलक्षणात् तद्भावेक्वि
वेनस्यापिऊंत्व विश्वसक विश्वसग्भ्यामित्यादि ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठः परमेष्ठीपितामहः स्रष्टा
प्रजापतिर्वेधाविधाताविश्वसृड्विधिः हिरण्यगर्भोलोकेशः स्वयंभूश्चतुराननः धाताब्जयोनिर्द्रु।
हिणोविरिंचिः कमलासनइत्यमरः विश्वसृकमम रविपञ्चातेविश्वसृडउच्चरवाः मुखानीति रवमते
इतिरवनन्यवरागरोगादि तरवेनेम उ इत्यस्य वाहान्त इत्यन् आदेमुअगमम्य मरव माकरवनेमड हन्तिवा
गतोवाचमत्यपामेवेत प्रतासतायतः रवानत स्मारादि संवुधाः इतिनिरुक्तकारः मुखानिमशउयतिमा।
रवमराइनेहगुपधाक्रमरवनिस्यमेम मरवानिः सरोऽकेकंमांसमोपाप्पपोरिति विश्वः अन्तकंपानि।
ति अनुकंपयतेनवा इति अन्नकेशागुरोऽश्वसकारः इपाउंकपानकोशात्सनपः उपलक्षमिति उपलक्षत्वेनतु
पलमपउलमद्यमात्रोधातोः ल्पवेतग व्ययन तावर्क्षमिनि तवेपतावर्कीन्नकारामसयः तवकाह

शाडीपस्यतो यदृवीमिति पदस्यकि यश्चिरापिपर्द्वेः कुरि कारान् ईं॰विपदृवीति सर्वधर सर्पनं
वर्मिमृणां धर्म्यध्यानःपदृवोस्तिः मरशिमःपद्वितःपश्चावतेनेप कुपद्दीति चद्भुत्पदुः निवतमिति निपुण
गीतिपमः केः निपतं किंपाविशेष्ण गानस्यसहानपुसकत्वोद्भीयांततन चनिवतनिश्चितमित्यथः
परो ष्टुश्रेष्ठामिति प्रत्रसेति पुनातिमाकापिनरोद्भवाद्रूत्यस्मातिनरकपुत्रः पेतान रकतस्त्रापतेदृजि
वाडप्रत्ययः पुत्रः पुनाम्नानरकाधस्मामिनरोत्त्रापतेसतः तेस्यानुत्र इति प्रोक्तः स्वपुमिवस्थपश्चवति
स्यते॰ तस्यपत्रस्यकिंकरोतीति किंकरोतीति किंकरः किमन्त्रोकिंचिदृष्पदिवेसाहिकिंकरद्रूशवि
धानेतेनक्षिपाटाप्॥ किंकरा भजेषा सेवदासी दृदासगोपकस्वेटकाधनिपोज्य किंकरमेत्यकुतोजम
परिचारकादृत्यमरः वासप्यादिकेत्यचापाणिवाक्यानकार दृष्यतेदृत्यजधः वासादिकेत्यापमपाविनके
पारपरतो समपुत्र्योपेचितिमेदिनिः वासादिकेत्यापनपोरिवार्थचसमन्वयेपदृतिविस्मवातिनोमातिवि रामः

कल्पाग्रपर्णानन्त्रवागतिगंधनेयाः क्विप् स्रव्यस्रेश्रुपानान्निपातात्रयपर्ययाः। मूर्ध्यर्थानियते दूतसंगधः नि
यतं रुमन्निप्रवृद्धनेरनाहतोगुरुस्पर्भन्वान्तुरागाद्दिर्दितोत्रवैपि त्रिपुरासत्मकधूलिनंदूरंगेकृतसंरुपात्तजपतीवमाव
ते ७ इतिचिन्त्य तंनरविभातिमेव ह्रदुर्गेकृत्वाणामिथान्यतः धारयाग्रपरं केशैर्मिकिं न गतिमे मवतीप
र्हेविना ८ यत्तर्द्दृश्यास्रि विश्वसत्त्वजुरवात्मनंकं पाश्रुपलभ्यतावकीनम् पद्मनीनिपतेत्पश्यः परामन
पुत्रस्पर्शविकिंकरस्यवा ९ नितहासस्रुतस्यजु ईशाकुटिलाधेवर्णाङितास्ति [illegible] तरनननश्चपसि
धुवधत्तरहात्यमनंतलोवना १० ततत्वाश्रुसत्त्ववर्णाभानुमिहरंतांवेजपदेवितेनमः परव्याहमुतास्महे
नवानवकौलीनमेतोपि किं नते ११ इतिविचिन्त्य मलम् जायते जनेर्इः निजः निजन्मासौ हासव
निजहासस्तस्यसुतस्तस्य हृष्यते इति हृष्यडेहेपि हासहानेवाहास्यतेस्मैवा हासः॥ हासमोग्रोसप्रहा
नद्भुतनिपातनाद्द्वच् स्रूपतेस्मेतिपुड्ग्राराणप्रसेवकर्मणि शाकः सुतः पुत्रः निजहासस्य सुतः तस्य निजह

चिं॰ वि॰
२२
22

सस्तुतस्य आत्मजस्तेन वः रंडं॰ न्तुं सः नुः सुतः पुत्रः त्रिपात्वमी आकृडं हितं रं सर्वेपतंतो कं
मेप्राः समे सजाते त्वोरसोरसोऽद्भुतमरः दुर्दशामिति दम्यपतिर्दशगातिवासो जम्पामिति बाहुलकात्
क्विप् दृषोत्तर दादित्वादुरस्वराद्दिपात्पा टादम्यपत्वं च उः दुः स्वंडष्टे पादिपोरिति रूढः दशानीति दशापचाप
च श्रवतादितः रावितिडाप् दृशा दशावस्था हीपवर्गीर्ववस्त्रांशोभाभिनिपाषितीति मेदिनि उः दुःखा चासौ
दशा च दुर्दशा ता कुटिलांधेचरपीडितामिति कुटकौटिल्ये बाहुलकादिलोपीलच् कुटिलाः पे अंध्रे
चराः तेषां पीडा जाता त्वेतितारकादित्वादितच् टापू च कुटिलान्ध्रेचरपीडितां तां ऋमुमिति ऋमुति
स्येपंग वस्पंतं ऋवनिलम् र्बुत्वादद्रच् पद्वानविभर्तिकिंचित्स्पं ऋम् नविभुजादित्वात्कदूतिकः प
हा आपा धंशं तस्मादित्समेपो पिदूनिडः अवीवकारसंपुत्स्यमिसेकेनधाजनेत्येपापीतिडः इति स्वा
मी अन्धे चरोत्रचरगतिमहारापः चौरैर्द इतिटोलवतमासः अन्धे चरोगृहः अन्धेचराराक्षसर्वग्रहा

रामः
२२

ह्रीतिरुक्तः पीडेति पीड नं पीडा आस्त्र नगो हन इत्यत श्चो शादि का त्क विशा मेभि हादि पानैटा हृषूपी
डाबाध्या रुजार्तीरुक इति रुजुः पीडा वाधा व्यथा इः खमा मनसा पस्मृतिज स्पा लं हृकृ छूमा भील त्रि
हे बां भे घ मा भि पद्दिसभः इमामिति इं हूतीति इहेः कामि नेलोपश्च पुस्यं क्लीवे इदं स्त्रीलिंगे इयं
ता इदन सु संनि कहे स्फ हस सु विप्र कहे इति वचनात् दिमां प्रत सम्प्र न तो इत्यर्थः एवेति एधते मा
पते मय वधे होने नेति इ ताः शीभ्यां वक्त्रेति वन एवः त्रस ले नि पातनात् इत्य पत्वे एव एवशाद
स्त्व मय वधे हार्थः पश्यसीति आरे शविशेषे वर्तमाने ले टो मध्यम पुरुषैक वचनं ना क्रि पापद
ध्रुवमिति क्रिपाविशेषणं रां क्लीवे ध्रुव इति स्थिरत्वात ध्रुवः ध्रुवति स्थैर्यं पयार च कुटादित्वात् डः त्वे
इगुप धत्वात्को वा ध्रुवे स्थैर्ये सुवः कइति वा हल्लकात्तेताप के ध्रुव इति लोकोमुदी ध्रुवः स्थिरो स्थिरं
चेति रुक्तः पत इति घमादिति पच मा सा सिन मम घ स्म हो हे रि ति टेरत्वे पत एव मेवन स्मादिति तत

चि॰ वि॰ २३

घनघनस्ततो हेतावित्यमरः त्वमिति । वृषपासि मां मामहे कृ । पुपूसो तेनो धातुः पुष्पमहः स स विमत्केत्स्त्वमि ।
मा दृशः । अग्न्येनेतेजितो ऽग्नमज्ञि पारं गच्छति त्वमग तो वाहूतल कान्तहासि मन्त्रितितनं न्यतः । अग्ने तो नाशो दया
मं त्यरित्यमरः नत्वतो धिणाता मनेनतानि न नेतः शेषावित्से वाः स्पाहनं तत्स्वर वर्तमानि अनंतस्पाहन
वधौ वाच्यवत्समुद्राहतम् अनंतासारिवाहिर्वाविशत्यामंग्रलीपुच अनंताहैमवस्पाचग्रनूव्यां
च निगद्यते लोचनानीति लोचते नूपमे मिरिति लोचनो क्षिप्तमः करशोत्पाट लोचनानि ततस्स्मा
द्वैताः श्रो ऽग्रइति अश्वते व्यश्नुवाभो ॥ कृवापाजिमी स्वादिनाउण् । श्राश्व त्रिक्रियाविशेषणीयदूत्वा अ
स्त्रिश्व इति केचित् सवर्णानामिति स ए अरोगाति हीमिंगच्छति नरागतेपचाघच सशोमनेनग्र
रोजलमेस्पति ने रुकेसकारलोपस्वस्वर्णाइको वांतर्भवधानात् बाडिगालवपो शितः ॥ हाधाजुसूवाह राम: २३
पइति वदकारे सवर्णा नेरुक्ते वकारदूत्स्यमे सवर्णास्वर्णानातेस्पात्सवर्णा कर्षविमपाः सवर्णास्व । २३

णीवर्णोन्तरूसगुरुमरवांतेरे इति विश्वः सवर्णमेव मानवः तैः सुवर्णमानुभिः मांतीति मान
वीत्रहाभाभानुरितिनुः। भानुः किरणसूर्ययोः रिति विश्वः सुवर्णभान्वोः संख्यामेहेनाहं इति चेत्र
लिंगसंख्याविभेदे पि सपमानोपमेययोः विभक्तिः पुनरेकैकवद्विशेषणविशेष्यभावाभावादि तेलन्हृणात् हर
हरीकुरुतात् त्वं जह हरणे धातो राशिषि लोटः मध्यमपुरुषैकवचनं क्रियापदं स्रजि तनिबद्धि
भ्योडितू स्रजहानोनन्नविस्तारे यज देवपूजादौ एभ्यो न्यादिडिद्वति टिलोप इति तेनोतीतिरः स्रप
त्रिशु वातिनिष्पद्यं गच्छति बाऊलकात् डैः स्रसेविनिपातात् व्यपं वै निष्पेजप इति जिजपे धातोः
परस्मैपदे लोटो मध्यमपुरुषैकवचनं क्रियापदं देवीति दीव्यतीति देवी क्रीडंती दीव्यंती विविगीषावंती
वापचापश्च स्त्रियां ङीप् तेइति युष्मदस्मत्तुभ्यं कवचनस्य ते इत्यादेशः नम इत्यव्ययं चतुर्थीयोगे नमः नन
मात्रासु स्प्रस्यपः जपदे विते नमद् त्वन्नमंत्रितं पूर्वमविद्यमानवदिति स्येनने देवीत्यस्याविद्यमानत्वमाश्रित

च.वि.
२४

यत्राहाहेद शं निराकुर्वाराणा:॥ जयेत्तस्याविद्यमानत्वमाश्रित्यादेशाविधानेन प्रत्याख्यायाः सर्वेह
रक्षहेद्यविनइस्यत्र अदोजोदीदीधितेः देवीत्यस्याविद्यमानवद्भावेपि तत्रः प्राचीनैरक्षेत्येतदाश्रित्यादे
शे वृत्तिमानात् परेद्यवि परेराम कारे रामभेदेनेति परत्वाजग्र कारवचनेप्यात्. प्रकारहति प्र:
कि माहिप्र: प्यात्स्यात्।स्वार्थेकिमु अन्नादेर्य: शाहासेन्द्र इत्यर्थ:॥ इतिप्यात्. परत्वानुत्येतुर्के: अव
तिवितर्कां प्यमिति वाऊलकात् उई अमउः उ अम स्वरादि प्राटात् उ ऊ इत्यव्ययपदद्वयम् उइ तिवितर्के उऊड:
ड:स्वविवितर्के पारितमर: तामिति अन्यत्र तेनोतीति अजितनिषाजिभ्यो अस्मित्ययेडिच्चेत इ. अस्यास्त्रीलिंगे
द्वितीयैकवचनेतां पर्वाक्ते चप्रसिद्ध च पत्संबधेप्यनकमत्र कुम इत्यजपः सहे इति सहमर्षणे धातोरात्म राम:
नेपदे वर्तमाने लट: उत्तमपुरुषैकवचनं वाशब्दात्रविकल्पार्थ नवकोलीनामिति नवंचततकौलीनंनव २४
कौलीनमिति कर्मधारयः नृपतेराउस्तुतौ कर्मेराघम्. नवंकौलीनमिति कौलभवा:कुलीना: अत्र।

कुलात् खः खस्य ना देशः कुलीनस्य कर्म भावो वा हित्वा दृशो कौलीनं कौलीनं पश्वभिपुद्धं कु
लीनत्वात् स्ववादेपीति वररुचिः कौलीनं स्यात् कुलीनत्वे गुह्ये जन्ये च कर्मणीति विश्वः ॥ विविं
त्येति विविक्तमपि लाइति विप्रकर्षौ द्वे इति स्मृतो धातोः समासे ल्यप् विविच्य विभक्तं एप तद्द्वयेति द्वय
तेविषयेरिति तद्द्वयं द्वेऽङ्गः पुकटुकौ वेति कपनरूगागमश्च तद्द्वयं चिन्तन्तु चेतो तद्द्वे संतांतद्द
मानसं मनः धैर्यं तद्वस्त्रछायामिति धैर्यमेव तद्वस्तस्य छायं इदृहृपक हृसइति ह्मातिछिद्येते
यस्य सकषष्ठेः कः सदृति हृसः दृहतिन्यादेरगतिपचाधच हृसः पदार्थमेव दृस्मालं छायायां धैर्यं
दृस्तछायं छायाबाहुल्यं कीवत्वमिति छपनमिछत सतमपामित्यनापषधेति रागः छाया छायासर्पमि
याकांतिरित्यमरः छायास्याहतपाभावमतिविंबार्कयोषितोरितिमेदिनिः तावदिति तावत्परिमाणमस्य
तदेते भ्यः परिमाणे वतुप् टेरात्वंच तावच्छ्हृस्तिश्च मस्पक्रियाविशेषणत्वाद्द्वयपत्वमपि तेनकालेनत

च॰ वि॰
२५
25

त्वमित्यतः तावदस्य ययेमेव यावत्तावदिहयन्तायामवधौ निश्चयेपि पेचीति रुद्रः यावदेव धारयेत प्रशंसापापा
रिधेदेमानाधिकारसम्भ्रमे यशातरे पिचेपिपासेपिहिनिः हरिदुद्रुमलतासंहते तेसेवितिहरिद्र एव द्रुमः तस्य लताभिः
संहतस्तेन देहस्य यत्नमपि धैर्ये श्लक्ष्णाया मात्रस्य तावात्तु यावद्देहमपि हरिद्रुद्रुमलतासंहतेन त्रिपा
निरुद्धेरागाद्यैर्निजोऽदृशी निवद्धपित्वात्तेनावाञ्छितश्यात् कुंभपरश्वधमपलम्भ हरिद्रुतरु कांतारलताः
छित्वासवसमपातिवाहितः तद्दृशः तदेवस्पारमारे स्मारं तद्रूपस्य रवमनुभवामि प्रकाशे निपतितस्य
तेयंकन्नमर्गास्तमपगजोमतिहान हानमनः रागानिग्रहानिरुद्धमलंपरुक्षजनवेचोकः शवातमाप्य रुद्रः
११ मुहुरुपरिकल्लातरसप्रशुरमलीतिनपन्नगारसवैः मर्मज्ञत रुद्रगाहद्दकरतालकरांतालः शकलि
तेनैस्वरहारहृद्रुमोपि १२ ॥मलन॥ ॥हरिद्राती निश्चातोनुपसर्गकः हरिद्रुः य हापचाषचूनतश्पाह
धेतिरागः द्रुगतौ द्रवतिगच्छतिपथिकाश्चाममिति चितं शूदित्वातऽः द्रुरिति पद्मस्यास्तीति द्रुः॥शारवापित। राम:
२५

द्योगात् घृद्रुमागमः द्रुमः वृक्षो महीरुहः शाखी विटपी पादपस्तरुः अनोकहः कुटः सालः पलाशी द्रुद्रु
मागमाइत्यमरः लतेति लतांतिवेष्टयतिअश्चवृक्षप्रच लताऽरागाहेकिादिभिरिलतेः क्लिन्नस्तत्रपानाल्ल
तिः सैवेत्राधातुर्वेष्टनार्थः वल्लीतुमतीतिलेता लताप्रतानिनीवीरुद्गुल्मिन्युलपइत्यपिइत्यमरः सुख
मिति सुशोभनानिखानीन्द्रियाणि येन वा सुखं वनपसस्थमभिमिति सुखं अत्र जातिकाल सुखादिभ्यो
अनाच्छादनादितिसिरसत्वेगासुप्रतीतरवेनेडः सुखं शर्मशिलानाकेच सुखावृयायाप्रचेतसङ्गतिविश्वः सा
हानेहपुरानहः शर्मसातसुखानिचेत्यमरः समयइतिसमेतिअनेनसं प्रवीदित्याश्र च समय्वः कालो
हिक्षोप्यनेहापिसमयोपीत्यमरः समयः सपथः सपथाचारसिद्धांतेषुसंविदीतिपाक्षिपाणिपावारेचनिर्देश
संकेतेकलभाषयोरितिमेदिनिः अग्निवास्वेतेस्मितिअग्निवाहितोअक्रतुमपस्यदृशागमश्च वाञ्छितशा
तक्रतुमेवपरश्चधः तंवाञ्छितशातक्रतुमपरश्वधं शतक्रतुमपर्वतेभवंशातक्रतुं अनेनशतकाहित्वादु

भयपरस्वहे शातकौंभमपि शातकुंभंस्वर्णमित्यर्थः परश्वधइति परंश्वेत कुठारइवोपमितसमासः
धयतीति धेट्पाने श्वावइतिकः परश्वधः द्रुघ्णः कुठारःस्वधितिः परशुश्च परश्वधइत्यमरः तरुशिति
तरंत्मानपमनेनेतितरेतभरुर्ववृंदुः नतरुः कांतारइति कस्य सुखस्य वा गलस्यांतद्युपतितिकर्मिरापस्र
कांतारः कांतारंकाननंनेभाके कांतरश्वास्तारेश्वरः इक्षुभेद कांतारः कांतारोऽभैरोरद्दत्यनेकार्थः कां
तारः काननेस्येहोद्द भवेद्दुर्गवर्त्मनीतिविश्वः महारण्यपदुर्गपथे कांतारः पुंनपुंसके इत्यमरः स्मारंस्मा
रमितिस्मलासम त्वाचराचुत्लमतयोवीप्सार्थं मतिमात्त्वाभद्दावीप्सादिरित्यर्थः स्मारंस्मारमित्यर्थः प
प्रकाशनंप्रकाशः भावेघञ् प्रकाशोतिप्रसिद्धःस्यात प्रंशसा तत्पर्यायोशितिविश्वः निपति नरपतेरितिने
पमेतेनपतितिनिपतिरत्र क्विचूरे वापिह्न भागधेयं प्रभाग्यस्त्रीनिवसितिर्विधिरित्यमरः नराणांपतिः ने
रपतिः विपातिरेवनरपातित्तस्यनिपतितिनरपतेरितियद्द्वितिपजतीतिपजर्द्दवपजांसंगतिकरणा

दानेश्वलजीत्यादिस्कन्धेस्पन्त्रर्हिमत्यपोडिम्ब या यद्भ्रशादृस्थिमिति पतशादृः पूर्वनिर्दिष्टेतच्छदं वां
छ्तेसदावाच्यवन्धिस्थितिरुद्रुः उन्नमर्शार्शामपगजदृति उन्नमर्शासक्करारदातः क्ररामपमेवगजः उ
न्नमर्शार्शामपगजः उन्नममिति अतिशयेनउन्नतउर्ध्वेरुन्नतमं अन्यातिशयेतगरन्नत्यपः उन्नमंत्रिष्ठवाच
वत यद्दा उन्नामतीतितमस्याभेउन्नमेत्राच्मसपः उन्नमंक्रराचसमसउन्नमर्शाः उन्नमर्शाधमर्शोद्दोम
पात्रश्चाहकोमताविदमरः भयमितिमयवंममपः ञिभीभयेधातोरच दरत्रासोचभीतिभीसाध्वसंभयमित
मरः गजदृतिगजतिमाद्यतिक्रच्च गजमदेपवाद्यच गजः इतीहताववेलाहस्तीद्विरदोनेकपोद्विपः मतंगजोगजो
नागः कुञ्जरोवारणः करी इभस्तम्बेरमः पद्मीयूथनाथयूथपः मदोत्कटोमदकलः कलभः करिशावकः इ
त्यमरः गजः कुञ्जेनिकुञ्जेपिहतोहनेचहतितनाम्मितिविश्वः अमातिहानदानमत्तदति नमातिहानममातिदाना।।म
तिहानंपरीवर्तानेमेपानियमावपीत्यमरः मातिदानंपूर्वदानामित्यजपः तदेवहानेनेनमत्तः शीघ्रेतेइतिदानं।

चं॰ वि॰
२७
27

बडुलवचनात्कर्मशीलस्तु दृ यक्लमानेघेनोत्सर्गमुक्तमाधममधमात मतिहासंततथातस्पृगृहीतसान्तुमोच
नम् । ऊर्ध्वगृहानमर्ध्वे वचस्थेपगृह्यभवर्त्तो ने दैपसमीति मासन्महानेपृथवधिंधस्मते हेस्रवकडने घतिभावे
लाटूहत्नमिति खंडनपक्षे हानेगजमहेसागपालनेष्ठे दृष्टादिहि तिविश्वः । मन्त्रहति माधतिस्मति मस्करीह
षेक्रमणपमन्तः मन्तः स्माह पराशरिपिमस्करेस्थच भजापतापितिविश्वः भिक्षाग जितोमत्त इस मरः रयाविप्रा
निरूपमलपतुरितिरसोनिवशांकुशलंपाविरूपमलंतदेवपताहस्तिपकः तस्य श्याकर्णशास्त्रमेवचनि
पीस्तुरोः रुपषितिकः निवशांवाख्यावत्रिश मवीरोनिवसाभिस्त्वविशानिस्मानशिक्षिताः वैशनिकः हातन्नु
स्वः हेसीकुशलइसपीत्यमरः ऊर्ध्ववाधमेरपिऊघमट धवमाधोघमाधोगाऊपापेइतिरुदः निर्गतऊषमः निरूप
मः तस्यभावोनिरूपमं निरनिशूपानिबधधपोरि तिमेदिनिः पमनप्रीलः षमानपमनेशीलेतत्त्वमस्पः प रामः
तीतस्याप्नतास्तिपकेसतेइतिविश्वः प्राधोरणाहस्तिपकाहस्त्यारोहानिषादिनः निपताधाजितापना २७

स्रुतः स्रन्नाप्यसारथ्यिरित्यमरः यद्यप्यमरसिंहेन नाम चक्रेकमे वनिबार्द्रपर्यंतं हस्त्यारोहा रागाम्
क्ते शिष्टमश्ववाहू कोनातध्यापिपंतारम्म नविगरापांचकमनाग इति किरातार्ढनीपलिखितलान्नं ।
हृषरां कुञ्जगनवांकुशवातमिति कुजेनवर्षवांकुश शासमवांतं उपतेइतिवेचोत्रास नं. वच इति ग्रं
कुशइति अंकतेगमते अंकगतोवा अंकोतेलक्ष्यतेनेनमंक्रिकलशरोमानसिपरांमीलादिनाउशच
नुक्के अंकुशः पाशाकाशकुशांकुशाइति शसालयः अंकुशाश्मस्थरांहृपोरिति कहूः कष्टइति मेरो
षष्ठीति रुषक्कः कष्टः कुद्दहलवः रोषशोकोथनो कष्टः कोपनेनामवेरोगापिव कुद्धं मंडोतोषरोगापिइ
तिरुद्रः मुहुरितिमुसलितिद्रुलसामहृदिनिपातः मुहुः पुनः पुनः शब्दंदर्भीह्यगमसकृत्समइत्यमरः उप
रीति ऊर्ध्वमुपरिउपरिष्टादित्यव्ययेषु निपातसंज्ञे पर्द्धाकोमध्यां उपर्युपरिष्टात् अस्मातेर्विवेयकु
ध्वंशब्दस्यापादेशः स्याद्रिलरिष्टाद्विलोचप्रत्ययोकलांतरमिति कलंनकलं सत्पानेपवाघच कला

चं॰वि॰
२८
२०

कलाशिल्पकालभेदे इत्यमरः ॥ अंतरमिति ॥ अंतरातीति अंतरं अन्तत्रइः ॥ अंतरमवकाशावधिपरिधा
नांतर्द्धिभेदतादर्थ्ये छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येंतरात्मनि च ॥ अवकाशे यथा तरं हि ह्यवधौ यथा
मासांतरे देयं परिधाने यथा तरे शाटकाः ॥ अंतर्द्धिः पिधानं यथा ओतीत तराशीव कलांतराणि भेदे यथा
यथा घटंतरं सर्षपषष्ठेन राजेथाः ॥ तादर्थ्ये यथा कलांतरेऽप्यसाग्न्हीते छिद्रे यथा परंप्रेमहतेयामिता
त्मीये यथा अयमत्यंतरो मम ॥ विनार्थे यथा तरेणाग्रहणकाशमिति बहिर्यथा तरेवोङाने लग्नहा बास्या
इत्यर्थः ॥ अवसरे यथा अंतरगः सेवकः ॥ मध्ये यथा आवयोरंतरे याताः पर्वमाः सरितो द्रुमाः ॥ अंतरात्म
नि यथा दृष्टांतरो ज्योतीरूपः कलया कालभेदेन अंतरं मासाहोगते देय ॥ कालांतरं फलमिति लाभा
धिकं फले कलांतरमिति रुद्रः ॥ नस्य खंडामिति खंडरूता यो खंडो नेपी खंभे तेशत्रु बलमनेपमा इ ॥ खंडा
तो खंडांता खंडापि जलहस्तिनामाहिराकाश्हस्तिपाः ॥ नालमानावायोकापी खंडसकमदहतिभिदे इति

राम॰
२८

विश्वः स्वन इति स्वननं स्वनः स्वन शब्दे स्वनहसोर्वेत्यप् एवं धंजोस्वनाः शब्दे निनादः निनदः ध्वनिध्वा

नरवस्वनाः आरवारावसंरावविरावा अप्यमर्मरः स्वनिते वस्त्रपर्णानां भूषणानां तु शिञ्जितम् इत्य

मरः मगर्जत्तिति मगर्जतीति ममकृच्छब्देगंघेनौलरः शब्दादेशः मगर्जनकृशाददुकारतालकर्णी

तालरूति हृदीति ददहाने पचाद्यच् ददः कृशात्सदहान्तशाददहीतेरां करतालस्य वकर्णीतालोपसंक्र

शाददकरतालकर्णीतालः तडने तड्याद्याबोधमावेव जनता डः डलयोरभेदात्तालः तालः कालक्रियामानं ता

लपातालामिष्यते हस्तभेदेस्मृतस्तालः तालः करतलध्वनिरिति भ्राने काथः करयोस्तालोमि वस्ता

डनं कर्णीदूति करोतीति शब्दं ज्ञानकृजनः केह दूसाहिनानन्नु कर्णाः कर्णाः शब्दग्रहः श्रोत्रं श्रुतिस्त्रीश्रव

णाश्रवद्वसमरः शकालितनैः स्वरहादरडुमरूति निःस्वसनिद्धासकर्मनेसङ्स्वकर्मरापशनैः स्वम

वरहः नैः स्वारहः रदतिकादिनिमित्तिरहविलेखनेपचाद्यच रहः रहमादशनांहतारहादूमरः रहेविलेख

चं॰ वि॰ २९ नेदं तेहमेकलापाथार्थमेरोगारितिविग्रहः शाकलिनः नैस्वरहन्याद्दरएवद्रमोयेनसहः शाकलिनइतिश
२९ कातेतत शाकलैः शाकोशाकेथम्यामिंदितेकलव्रशाकलेनशाकलेखवराडमक्षिपामितामरः शाकला
निसंज्ञातानसेतिशाकलिनः अन्नतारकादित्वादितिच हंङः आद्दरे आङः पर्वैः आद्दरणामाद्द
रोन्याप्र अपिसंभावनायां अविनपवद्दनइति नविनीपतेनेनातिशाचकमापशोधातोरेरच अविन
यः डुनेयः सएववदनेपससत्र्यविनपवद्दनः किमिति ऊत्वामशाविनकें षक्षेपार्कशहंद्दमेते
इतिशाश्वतः उपेत्यबाधसमीपे उपेति वर्तमानेलटः मध्यमपुरुषैकवचनंक्रियापदं एकतेइतिए
तिमामोतिइणा मीकापाशल्मतिमचिंमः कच एकः एकेसख्यामकेवलाइतिविग्रहः तस्मादेक
नएकपक्षात्मपचमर्केतसिलंतममप अविकेइति अवैवांबिकासरणांकनणपरवैसइका रामः २९
रश्च उपकरणावसोरितिडपक्रपतेनेनातिडपरवीतक्रोतेल्मद्द उपकरणास्नानाधनादियोग

मितर्थः उपकरणास्यमहंस्ततस्य उपकरणावसोः स्वरूपवस्मेहशः सिंहः वसति लक्ष्मीरत्रत्वसेरुः
वस्थावस्थः स्वर्णावस्थवीहर्वस्थः श्रीर्वासवोवस्थः वसरत्नेहस्थइत्यवसवोऽशेषराहयः अनेकार्थः
सिंहइति हिंवस्तिगजादीन्निति हिंसिहिं सायांपचाधविप्रबोहरादित्वादघनवर्णविपर्ययेसिंहः
सिंहोमृगेंद्रः पंचास्योहर्यक्षः केसरीहरिः इत्यमरः विधतमर्हवक्षरवइति विधंतमर्हवेश्ववस्येवनमः
विधतमर्हवस्वरवः विविधतेस्मातिविधतोंकः मत्यपः महर्वइति अर्धतेइति अग्निर्धात्वतरं ततोवग्म म
काहित्वात्तकंत्वमर्थः महांश्चासावर्धश्चमहार्घोऽत्रशकंधादित्वादिलोपश्च कृत्सप्रजाविधावर्घोमह
र्घोमूल्यगौरवे समर्घोलघुमूल्ये उत्सभिक्षेचनिगद्यतेऽमरः अनेवास्ति दंतइति अनवासि रलाम
त्वंदंतायस्यअनवासिदंतः नत्रावाप्यनेत्रानवाश्मिःक्तिःमत्यपः दंतइति दाम्पतिककोरइत्यवशामप
तिदमेरंतर्भावितण्यर्थात्कुर्तेवचननंदंताः दंतोगिरिन्नितंतेवचस्थानेसाबन्तिसमंततःइविविश्वः अस्तलम

कुरसान्नंत्र्जभयेतिन्त्रसत्रानिः भारोलेभ्पेतेइति न्त्रसत्रलभंचतत्कुरसंचन्त्रसलभकुरसंपरन्नेतदेव
त्र्जभातपा न्त्रसलभकुरसान्नंत्र्जभया तभंशात्र्जभः त्रुखाहिविकासोत्रवज. त्रिशिति न्त्रप्रसपेत्तंत्र्जभा
स्रीभपाहिपाठात. त्सुत्र्जंभशा न्त्रेदेनत्रपम. त्रुखेलहत्रसाहपमित्पभरः भकारितविसन्तरीर्वकान
लन्रपइति भकारितंविसन्तरीर्वकालन्रपेनसः विसन्तोगति न्त्राष्टादेनेकेः विसन्तहीर्वमिति हारव
तिहशातेवंहेर्वः कालइति कलसंख्यानेशाहेच कस्पहेकमशिवजकालः कातीते समधेश्पा
न्त्रविनपवहनोविधेर्यपाहेवतकिमपेतिसहकेतांबिकेभा उपकरशावसत्नपासिंहोविधतमह
हंभरेवानवान्नेहतः १४ न्त्रसलभकुरसान्नंत्र्जभपाहुभकारितविसन्तरीर्वकालन्रपः सपुहिकेत
कहनेतान्नपाशिर्धनितरोपिंजनधनिवलेन १५ न्त्रसलबलनिराहशताकाङ्किकलहनेखाहिवि
लजातामिषरा कपङपगतडतहलन्तिवापेशिवशिवचातततहरहांभमाने १६ वहवदबगलाभ
राम:
३०

रिवत्रजामिकनुतनवपकञ्जरेणुलालितोहं अनितरपरिपालितोपि रुद्रस्तदुभयमीतिविबु
द्धिर्धैर्यवीर्यः १७ ॥मूलं॥मरुतिरुद्रः सहतांछिनेनमिलिला पघतेपदगतोसर्वधातुम इतिद्रः
निपातनस्यासत्वइति निपातेलपहीतिशीघ्रार्थेतप॥कहन्नतांच्च पाशिरिति॥कुत्सितमन्नाकुद
नेतस्यभावः कदन्नतासैवहञ्च पाशेतिप्रसा॥परापतेब्रवत्यतेनेनेति वाहूलकात्मनपतीमांचे
तीजपाशाः॥पाशाःशमःशपोहस्तः॥इसमरमाला॥ध्वनितावधरापनलः इतिवहूमीहिः॥अर्पिगे
नध्वनिश्वलेत्रति॥अर्पिनोपेजनासेपांध्वेनेनाशाहस्पलमाजसेना॥अर्थीति॥अर्पनअर्केत्रभावे
घजतेघागादिभिः॥अर्पी॥धनिरिति॥ध्वनंनेध्वनिः ध्वनशाहेसर्वधातुभ्यरः ध्वनिः छलमिति छातिमपी
हाछित्रतेघोछेहेनदघादिलालुक्वचू छलंचसबनिनेध्याजेइतिविश्वः छघछलेकेतवंचध्याजोदम्भस्त
थोपाधिकपटइतिरुद्रः अतउलवलनिराहसात्मकाङुरिति अतउलवलंपसेहशोपानिरादरः सप्तवात्माय

चं.वि.
३१
3

बांते अन्नबहुव्रीहिः कपूप्रत्ययोऽस्ति अतुलबलनिराहरात्मकाः अद्रूपोपसंहरशः अतुलमिति तु
लत्वमानेनतुलाहिताचोन्मानिस्य लाहि यपधेति कः टाप तुला तोल्यतेनया चितीत्स चकारस्यानुक्ते
समुच्चयार्थं लाहरू तुलेति विंहशाद्ग साहश्येण्यानेपात्तुलेति रुद्रः नतुलाय समाप्त अतुलनिराह
रइति नपते विशिष्णते निश्चपावानिषधोनेनेति न नपेधातोरम्यतोपीति किं पद्दशाहशब्द नीः अस
त्वेनिपातनान्निरव्ययं निर्निश्चयानिषधयोरित्यमरः ॥ निर्गतः आहरः निराहरः निराहरः परिभवः परीभाव
स्तिरस्क्रियेत्यमरः आद्विरिति अंशेतेनेनाहिगतोच आहरपंचम्भीति किंतु अंशिः अश्वाहरयो वकारश्च
तिकृतः अंहो रंहो ड्वाहराः संहरणादो वपश्चतपः अंशिस्त्यपौ शपाहरपापिरिति रुद्रः कलहं हननं स्यति क
लहः एवं नस्यापस्य सकलहनरूपः कलहमिति कलहतीत्यमेयमपीति डः वलहः पुंडमायोधनं जन्मा
मघनंमविहाररामः नधमास्कंदनं समस्वंसमीकं सांपरायिकं अस्त्रियां समराणीकरणाः कलहविग्र

रामः
३१

हो संप्रहाराभिसंपातकलिसंस्फोटसंयुगाः अभ्यामर्दसमाघातसंग्रामाभ्यागमाहवाः समु
दायः स्त्रियः संयत्समित्याजिसमिद्युधः इत्यमरः नस्यादिति नास्ति रवं दृढं यस्य पक्षे जितेन रवानभ्रात् इ
त्यादिना साधु गानं रवः करुरु हे गंडे गंधदूषेन खं नस्तीति विग्रहः पुनर्भवः करुरुहो नखो नखर
मस्त्रियामित्यमरः विलज्जतामिवेरोगाति विलज्जितापामिव तेन लज्जत इति ओलखीनीडेगु
रोष्मत्यकोरससाजः टापू लज्जा ह्रीस्त्रपा व्रीडा लज्जा इत्यमरः विगता लज्जा विलज्जा तस्या भा
वो विलज्जता मिवेरोगाति मिवातिसत्यमनवलोकते इतिनिषेधः मिपञ्चनवलोकनेइयप्रभालुः
कथमिति केनमकारेरोगाति किमध्व वृकारात धवलूमत्यपः पालोपवादः कर्ण कर्णहर्षुचक्र
त्पापामकरार्थेचसंभवे मभ्रसंभावनायोवेतिविग्रहः शिवशिवकंडे शोतेसरवमनेनेतिइगाशीमां
वनितिवच शीडोरुस्वभ्रामलेनिपातोपमित्यर्थः वीप्सायोशिवशिव हाइपभ्रंप ह्रीयतेनेति॥

चंवि॰
३२

क्विप् । असत्वे निपातनात् हाइति हा विषादशुगार्तिष्वित्यमरः ममोइति ममवति लोको स्या इति
ममरवाइडुवोडः मण्डलिप् वा अलिंगत्वात् स्त्रीलिंगे त्वममरवी तत्संबुद्धौ ममाव इति अधिभिलोट्
मध्यमपुरुषैकवचनं क्विपा पदं अत्र वीप्साव बगलामुखीति बे कलहं गलहीति गल अदने पञ्चा
धप्रवा गिरतीति इति गरशोपचाधप्र गिरतेर्वा स्वरेलत्वमिति बगला देवी कलहे चमवेदा चवका
रइत्से कामर वंवाते कलहे मत्रे स्पर्धमत्रेन ताभ्य केर इत्से कामहर नाममाला वातिगच्छतीन्य मतोपीति
डःवे क्विपि डे वा आकारान्तः पदद्वंवं कलहं गच्छतीति बगाः शन्त्रे वात्र कर्मराष्ट्र पपहेइ डः वर्गाल्लातिस्म
इति स्तंभयतीत्यर्थः बगला त्रापि डः एवटाएव बगलेति नाममुखे वक्षा है पस्याः सेति बगलामुखी मुख
पतिमंडपतिइतिमुखमराडने इयपधात्वकः मुखन्नजामीति लटः उत्तमपुरुषैकवचनं क्विपा पदं पङ्क
जेरसालालितइति पङ्कजयोः अरराकमलयोरसालालितः रेरसारितिरीसातिरीपतेवारीमतिरेषसा रा॰म॰
३२

योः श्रीजह धीम्भानि चेति चकारात् तुः रेराक्ष्मलि रित्यर्पः रेरासुर्हृयोः स्त्रियां धूलिरित्यमरः लालित इ
ति ललई प्सायां ललनं लालः भावे घञ् लालो वाञ्छितजातमस्येति तारकादि त्वादितच् लालितः श्रनि
तरपरि परिपालित इति दक्षं गतेरातीति दूतरा नदूतरां श्रनितरां तपापरि पालितः श्रात्मरक्षितः इ
त्यर्थः तद्भयमीतिविचुद्धि धैर्यवीर्ये इति उभय इति उभउभ्भपूरणे पचाद्यच् उभौ उभयोः सत्त्वापू
रकः उभात्तउदात्तोनित्यम् उभशब्दात्तयप् पापचक स्यात् सप्त्यग्रहणात्तः उभयं तद्वाच्यलिंगत्वात्त्रिषु तयोः गजसिं
हयोः उभयस्य दू उभयमयनं भीतिः जिभीभये धातोः स्त्रियां क्तिन् तद्भयमीत्याविगतानि बुद्धिधैर्यवीर्याणि
यस्य सः बुध्यते नेयेति बुधावगमने क्तिन् बुद्धिः धीरद्धति धियं बुद्धिं ईरयति प्रेरयति इति पचाद्यच् धीरस्य
भावो धैर्यं भावे ष्यञ् अजगतिक्षेपति शत्रून्नितिवीरोऽत्र रकप्रत्ययः श्रजेर्वीच तस्यकर्मवीर्यं वीर्यं प्रक्रेकेव
लेनत्यतिरुद्धः वीर्यं बलेप्रभावेच प्रवेदूवाघशाष्मपद्भतिस्त्रमरः समवतरतिवर्तमानेनलः श्रपमधः

च॰ विं॰ षेकवचनं क्लिपापहं पावहन्नसमनपमर्पाहापाप एवकारस्तुनमयवेष्टुहार्षः नामइति म्नापते नाम्नभ्या
३२ सेनामन् सीमन् व्योमन् रोमन् लोमन् पामन् सन्नम्भीतिणान्ते तइतिस्त्रेरानामतसाम्नारवाहु
लभिधानं च नामधेयं च नाम चेत्यमरः निहतस्वरे रेफशारहूलइति निहतःस्वरोपसमसनिहतस्वरःदूरथः
रेफापसणनिहतस्वरे रेकः सचासौशारहूलश्च निहतस्वरे रेफशारहूलश्चाहूलडूमूर्धः श्रगातिहिनास्ति
शशिनः श्रृङ्गमापी खजिपिजादिभ्योऽशेलवौवाहूलकाउगागे भाषितंलच हद्वौशाद्हूलः शार्दूलह
पितौ वाध्नद्इत्यमरः समन्तशीर्षइति समन्तएवशीर्षपसमसः सनीतिधञ्जइति सनीतिरेवधञ्ज पस
सः सशोभनानीतिःसनीतिः॥सनीतिःसोमतनपे सनीतिर्धवमातरि सनीतिश्चमसमापइतिविग्रहः
नीपतेनेपतिः क्लिपांक्तिन् नीतिमपराप्तेनेनपे नीतिःप्रचारेसंप्रहेपचेनाह कहाहके हथ्यारितिविग्रहः पुष्ठ रामः
मिति पुष्णाति पुष्टं न्त्रत्र पुष्ठममाहे घाताेरच. इगुपधा... ॥पुष्ठः पश्चात्मेहेशेसप्रालांगूलेलपुष्ठमिव ३२

तेइतिविश्वः पुछोस्त्री लोमलांगूले वालहस्तश्च वालधिः त्रिष्वित्यमरः विराचित वरशाइति
विरचिता वरशायसविरचितेसविपर्यातरचेत्तः इडागमश्च विरचितः वरशाः इति वरसनेनच
रशान्नकरशात्सुट् वरशावत्हथाहेसात्मलेगान्नपरेच वरशाश्चमरोरत्नावितिविश्वः वर
शाच्छिवामित्यमरः मनुरिति मनमोतेइतिमनज्ञाने मरकलिहित्रपसिवसिहनिक्लिदिरंधिम
निभ्यश्च चकारात्उप्रत्ययनुः मनुर्वैवस्वतःप्रोक्तोमनुर्मन्त्रइतिरुद्रः पंडांकेरिति पंरसां काः पंडाका
र्तैः पंडमिति पधतेगम्यते नेन स्वलोकश्च जनवेतितिविकरशात्तश्चमतोपिधः पंडमितिसम्यति पंडंमिति
शब्दे चधाकोवाध्यवसायापदेशयोरितिविश्वः पंडं लक्षपक्षिशोकमेवकल्मतिहूपोः इस्तेनेकार्थः त्रेका
इति त्र्यंकोतेरमिरितिकाः त्र्यकिलक्षरा हलश्चेतिवजः त्र्यंकःस्यानामितिकेमखेत्रपकातःसंगलक्षमस ना
टकाहपारिखेहेचित्रपुंडूचमत्रशवाइतिविश्वः जपइतिजपनंजिजपेश्रचजपः धनपत्रिति धनप

चं.वि.
३४

35

तीतिशात्मनस्रयः घनपनश्शहपनत् दिगंतरालमितिदिशांअंतरालं दिगंतरालं ननु दिश इति दिशमि
ता मितिदिशत्एवकाशहृत्तीतिवान्नलिमाहि नाकर्मधारयः किं नु कर्तरि क्वि पूर्वेतनेन न यापञ्चापि हलं
तमूदिश्यप्रतेमइतिदिशापिदिकतस्त्रियां दिशांहाती दिशस्तु ककुभः काष्ठा आशाश्च हरितश्च ताः
इत्यमरः अंतरालमिति अंतः मध्यमालातीति अंतरालं मन्त्र कर्मधारयः अभ्यंतरं त्वंतरालमित्यमरः
तोचडमेतडुमेतथाहरणालमः समासविषयेऽमशहस्त्रानेऽमपएव साधुः पराहकेपमः ऽमाइ
होनानित्यं इतिग्रहणात् स्व इं म योजनं ह्यविषयेऽमपशह स्वमयोगमामनऽमपशहसे कंनप
घणासाडुमयदत्साहिभवति क्षमइति क्षाम्यतीति क्षमः क्षमसहने पचाद्यच् क्षमस्त्रिषु क्षितिशां
तोः क्षमा घुके क्षमशक्ते हिते त्रिषु इत्यमरः अत्र्यंपमांतचपुकेमकतपतर क्षमातितिक्षा एषीचपो
पेशक्ते हितेक्षममितिधरणिः सलीलमितिलीलयासहवर्तमानं सलीलमिति क्रियाविशेषणं

राम:
३४

लीलारेवल्लाचक्रे इनमित्यमरः भगवतीति भज्यते सेव्यते लोकैरिति भज सेवने खनेः चेतिं च
कारान्तस्त्वमतेणीति श्रामे वचो विलासूजेरपियः भगं गोचरसंचरत्वादिना भजेरपिवदत्वमे भगं
श्रीकामगमाहात्म्यवीर्यपत्नार्ककीर्तिषित्यमरः श्रियं यशसि सौभाग्ये पामांकात्तांमहिम्नि च सर्पसं
ग्राविशेषे च भगं केच भगः स्मतरस्यनेकार्थः भगं श्रीयोनिवीर्यैच्छाज्ञानवैराग्यकीर्तिष्व माहात्म्यैश्वर्यय
त्नेश्वधर्ममोक्षेषु नारवावितिमेदिनिः भगमस्यास्तीति मतुप्मलोपः ऊपंतइतिमतोर्मस्य वः उगितश्चेति ङी
प् भगवतीति तस्यां संबुद्धौ भगवतीति स्मात् इति तत्र ब्रुवध्रुवम् तादिति कारराशा पवियुगम एतमिति एतिमात्मा
तिइति एते रादिमतयमस्मदव एतदतं एतं त्वामादिशन्त्वमावपदस्तिलोटः मध्यम एक वचनं क्रियापदं निदेश
इति निदिश्यते इति निदेशः हलश्चेतिघञ् अवरोहश्च निदेश निदेशः श्री समवतरतिपावदेवनाम्नस्तवनि
हतस्वरे पशारहलः अमपवरकरः समस्त श्रीविष्णुनकरुणानयनः सनीतिश्लोकः १८ विरचितवरेगाम

नोःपहोकेर्जयनिनदैर्धुनयन्नहिगंतरालयः तदुभयहरणाक्षमः सलीलंभगवमितनतः हतयेत हाहिशेनं
१९ सचहरतिनतोविनातिदेशंसपौवंबाणस्यवहातभक्तिहेतुः ममपदस्कृतस्पसानभक्तिसाहिह
ऊँतोपिविधीपतेविलंबः २० ॥मूलं॥ ॥सनंचसः शिष्याज्ञेतामरः अवहातइति अवहानमवह
तः अवपर्वाद्दे १धाधनेक्तः अवहातः अवहातःसितेश्रद्धेनिर्मलेदूतिविश्वः स्त्रीचतः अवहाता अवह
ताचसौभक्तिश्चसाहेतुर्यस्यसः अवहातभक्तिहेतुः भक्तिः भजनंभजसेवायांपक्तिः भक्तिः भक्तिर्विभागे
सेवायांपंक्तिगौरवपाकयोरितिविश्वः हेतुरिति हिनोतिब्याप्नोतिकार्यं हिगतौ कमितितुः हेतुः हेतुर्नाकार
णाबीजंनिदानंलाहिकारणाद्रूत्तमरः अस्यकृतस्पनस्कृतपस्पसंस्कृतः तस्माच्छरण्ये सतर्पः अस्कृ
तमश्चमेपापेमाराक्लेतेपि वाच्यवत्स्यादूतिरुद्रः अहहेतद्भुतेखेदेहाविषादक्षुगार्तिषु जीवनमिति
जीव्यतेइतिजीवनंजीवप्राणधारणेल्युट् जीवनंवर्तते जीवपत्रजीवेचजीवकः जीवनीजीवनाचेति।

जीवेतोमात्रयोः क्रमात् इतिविश्वः गर्हिणीति गृहमस्याइतिविग्रहिणिः ङीप् च शिशुमातृकेति शि
शोः माताशिशुमातासैवशिशुमातृकात्रस्वार्थेकः श्यतितोनृकरोगाशः किरासलेद्यस्तः सन्धन्यद्रष्टा
तरिद्रिलं शिशुः शिशुर्वालोवालिशश्च पृथुकश्चार्भकस्तथा डिंभोमाणवकइतिरुद्रः स्तनन्धय
याडिंभइत्यमरः मातेति मान्यते पूज्यते मानपूजायां न तृ नेट् स्यादिना तृच् नेलोपश्च माता जननी
त्रीमसूर्माताजननीत्यमरः चान्वेपरमाहरेस्त्रमामार्केसमस्त्वे पङ्क्तिरेनपापादृशोपन्नधारयोऽयमिति
रुद्रे दैत्यनिपातागमपन्नः स्त्रियांहि तिसरस्वतिमामेतिस्त्रक्तिप्रइतिस्मसेलेनिपातागमपन्नः स्त्रिस्त्रेश्चयावितर्के
पतंघेवपादृशरोऽइतिमेदिनिः तद्रह्मविति तस्यस्वनुपश्चात्तदृनु स्पर्शनितिमाशीतीतिस्वकमाताधारोऽ
गाढ्येयाबहुलमित्युः स्पर्शाद्विलादयः पश्चात्सादृश्यपोरान्नित्यमरः तनयइतितनोतिकुलंवातनोतेरयन्
तनयः पुत्रः सूनुरात्मजइति अमरसोत्वरसप्रेयपरोगावाहुलकात् भमाहइतिरुद्रः यद्वाप्रस्तसिद्धिरेवपासिवासह

।चं.वि. निक्लिरिति बंधिमनि भृश्मडः अमरवः भाराणः तेभ्यः स्नसडः स्नसडभाराद्याङ्भ्यां बहुवचनांता
३६ भांपंच भाराणाः मुडुचांते नपुनरेकैकं बहुवचनांताः इति भारेणाद्ये पानदत्याति वचनात् । धंसि
36 भ. स्पसवः भाराहृत्यमरः मिपद्गतिमीरगातीतिमीऊतपे रोगाङ्ग पधात्कः मिपः भर्तवलभ्यपाः मि
पद्गतिरुद्रः इष्टतर इति अतिशुपेनद्वष्टः इष्टतरः अत्रतर इत्यमताप्यः इष्यते इष्ट्वा इष्णा मत्वकः इष्टः
इष्टमाशासितेत् अतमिमिपत मेमवत् इष्टसंस्कारयोगे च क्तकर्मणीति विश्वः पृषतिपोतिविष
पंमिश्राभवतिस्त्रियानाघुनिश्चरोगष्टर्पीताद्विनाकृतनपुवा वपसास्तनरोगाघुवेत्यमरः पटुरिति फलि
पचिनामिभनिजतोगकपरिनाकिंधतश्च फलनिष्पत्तौपचधातोरापतः रागप्रवृत्तीभावे मनक्वाने अतोमा
दुर्भावेष्पनःडः स्यात् पाटयतीतिपटोरैशोऽपमत्येचपटुरिति पटुः पटोलपत्रेवस्त्रावरणापोः पटुरितिवि राम:
श्वः पटुसीहिमाचनीरोगेराततवनन्वेरमवत् इत्यमरः पटत्वीर्गेरा स्फुटे दृक्षानिपुरे निर्दयपापेचतिरुद्रः स ३६

हृनेग्रहे सीवंत्पुत्र षड्लविशरशागत्यवसाहनप्फुल्लुटस हृनंसहनंमंहिरजेलट्टितिविश्वः नुह्रिपे
गकृछ्मिति उहिपोगस्पकृकंविपाजन भावेधन चतोःकोगोविती तिकल्वं विपोगः विपोवौगोविषुरकृते
विश्लेषकटिनोपषेमद्दितिविश्वः कछमिति कबपतिनलकरोतिद्दतच कछं पद्दाकंततीति कतीछेद
ने कृतेकः चेतिरक छांताहे शश्नकछं सालकृकछमामीलत्रिष्टबोंमेषगामिषत इत्यमरः तदुभ
पकालमुरेवाग्रंरंधपात तदुभपरवकालमनुस्पमरउस्पउग्रेरंधेयातस्ते उपमिति अपतेरोरइला कोपाद
उवसमवाय क्वजेराहिमारवाग श्वांताहेशः इग्नविष्ठ तेजसिरुद्दपोहृग्नावाचवत्रिहितिरुद्रः रंध्रमिति
रंधयतिहि सपतिस्फाविनंवेसाहिमोरेनारकिसंरं उहरंशुपिरंविवरंबिलं छिद्रंनिर्व्यथरोकंरंध्रश्वभ्र
वपादृषिरिमामरः पातमितिपातिस्पातिकः पातं स्पतद्दति सप्पृतेसकंमरोतकः स्रुतः आत्मजस्तनयः
सूनुःसुतःपुत्रइत्यमरः भतकद्दति भ्तेतेनवातनेनकोतोभतः ततोतुकंपापाकन भतकः स्वपावेति

चं.वृं.
३७
37

अयपठपरान्मन्मपक्षं वानीतिवाग्गतिगंधनयोः अमनोपीतिक्विप् अमत्वेनिपा तादवमत्वंस्व
पचापक्षांतरेयमयं मशमिति मशम अभ्यः पतने धातूनामनेकार्थत्वात् मशतेअतिशेते इगु
पधात्कः मशनानव अतिवेलमभ्यार्थीतिमनोज्ञा ठविमर तीन्येकांतानितांताविगाढ बाढ दृढा
निचसमरः अतिमशमशहं अनुकंपति अनुकंपयिता।। भवगतानातपामकर्षेणावनीतिसव
ते वनसविमक्तोपचाथचू भणिरंतः शरीरस्य माद्रिनाराणं भवगाः क्रमनिनेकाक्षमहेषुभिसचनषेप
मापनेचतपाशीरोमगुरोसमरुहाहूतेइतिधरणिः पदिवात्र पदीतिपस्मिमनेक्षपदीतिनिपातावपम
पक्षांतरेपादिषीतिअमरः वापद्रोवचार्थः एकस्यभावोऐक्यं अत्रपरामसपः पंचमीविभक्तेर्हा
सासिनेरेकतः तेषामेकतमस्मैकतः पुतिर्योगः समाहारश्चे अहहममउजीवनंतदानोममगहिणी
शिशुमातकाचसापि असहपरमदुःखमेव्यतिस्विन्नदवशिशुमनयोसततःप्रियोमे २१ वदवद

रामः
३७

सकंपंतपाभिपाल्मस्तीहितर२१ इतरोपुवापमेपः पट्टरपिसहनेहि माभपश्यन्कृपमुसहिष्ण
तेंनुहियोगकुष्ठं २२ इतिमतमतिलविमांस्मरंतंतद्भयकालमरेवाग्रंध्रपातं अशरणामव
लंहरंतमेषः स्तउतिवाभ्रतकोपवाममार्गी २३ इतिमपगनुकंपसेत्रलत्रमवरातपापहिवा
तेहोमनोरगा॥ अथातरमवेतनतोनिपात्यत्वरितंतरत्वरितमहेनमते २४ इतिपरित्वाेभ्यान्वि
लंसवधाहंतम्भतोलह्यावकाशाद्ववकिंमन. तनकलितभागोमनोरथः अहोनरहरिरिवहि
रणपकशिपुहानविस्मापितत्रिभुवनविवरः वसुदेवतनपद्वमतिहिनतपंराणिपवसुवसुदेव
तपकः॥ म.लन.॥ ॥ ॥कंसकलितोपमितीइतिरूढः अतीतिमतनियोनेतिबहुत्वेअनसान
त्पागमनेनसर्वधातल्मः इतिद्वअतिः असलेनिपाताहव्यपलेअतिअसंतंभ. स्मितिभर भवती
तिमवोअत्रत्रभिमः क्रिः भाः म. र्तावासुदेवच हरेचपरमेष्ठिनिनपसकंसवर्गीचमोअमइति

चं॰वि॰ ३८

३८

विश्वइ ज्ञाविति त्यद्दाही नां भिषः सेहा क्षोपत्सरं तद्धिष्येत्ते पूर्वेद्दोबापि हश्पते इतिभाष्यं सचपक्षती
निपात्येति निपातपिलेतिनिपात्यत्सप्रमत्पयांतमव्ययम् त्वरितंतरमिति ञ्झति शपेनत्वरितंत्व
रितंतरमत्र तरप्रमत्पयः त्वरते स्मातित्वरितं रुख्यमित्वर संज्ञब्लवजामिति वाद्दूकेमतपक्ष गेवोप
शीघ्रंत्वरितंतलक्षृष्टिमभरड्डतमितमरः नमदूत्यम्यं नमनंनमः अत्रशामम ह्वीभावेधातोरसुन्
नमोनतिःमरणामक्ष्मसमरः तेइति एषाहक्ष्मतैष्यकवचनस्याहेशके ४५ ब्योमिइति बपतिसंहरोण
तिमूमत्वादिति षेजोनामन्सामनसीमनहेमनब्योमनरोमनवेमनवर्त्मनपामन्निसाद्दिनानिपा
तितं तत्रव्योम्नि सिद्धांतकौमुघांसर्वधातुभ्योमनिन्निति मनिन्प्रत्ययः अत्रसप्तम्यालुग्राक्ष हंतइतिवा
क्यारंभेव्ययं वाक्यारंभे हंतेरवेहे विषादेहहर्षरोसत्रमेइतिमेदिनिः हानेचनिक्षपेहंतकारेन्पशमतइ
तिस्मतिः नूतनमिति नवंतंवभावार्थेत्ततनपरत्वः नवस्यनस्यादेशःनूतनं नूत्नं स्वस्मिनः नवोन रामः ३८

पाहार्थो भ्यां चेति यत्तच्च कारान्तत्वमपि मतं प्रत्यग्राभिनवोनव्योनवोनोनूतनोनवः नूत्नश्च त्सम
रः फलितमिति फलं संजातमस्य फलितं तारकादित्वादितच् भाग्यमिति भजेसेवायां भज्यते॥
तिक्राः ह लोर्ण्यात् वृद्धिः चजोरिति कुत्वं भाग्यात्मपघेति भाग्यमिति स्वामी नूतनं फलितं भाग्यं पचे
तिन्न तनफलितभाग्यः मनोरथः पद्धति मनवेतेऽति सर्वधातुभ्योऽसुन्निति न्यस्तन्नूमनसः मनसः रथः
कोमनोरथोक्ताभेटात्कर्मधारयोन्नूपकंच इच्छाकांक्षास्पृहेहातृड्वांछालिप्सामनोरथः कामोभि
लाषास्तर्षश्चसमम् हांतालसाहेभोरित्यमरः स्पृहास्पृहणम्‌ नैनेजहातिस्वैहायघर्थोमितिबाहुलका
त्डोसन्न्यसंहेतिनिपातनात्‌ हेहोम्बाम्बेर्थ स्पृहासर्वेहेविषयोदेचविसमर्थेचेतिरूढः भरहारिरिति नेतेक
पनृप्रश्चाहारिश्चतिकर्मधारयेविशेषणत्वाद्दूरेः पूर्वनिपातापत्तिः भाराणांहारिरितिषष्ठीतत्पुरुषेण
निर्धारणोइतिषष्ठीसमाससप्रतिषेधः नेष्माहारिरितिसप्तमीसमासात्पूर्वेहोषमेवमसंगः मे

चं.वि.
३९
39

ननिर्द्धारणाएव षष्ठीसमासस्य निषेधात् प्रकृते तु निर्धारणाएव नास्ति इति षष्ठीसमास एव
समुदायापेक्षया जातिगुणक्रियाभिरेकदेशपृथक्करणस्य निर्द्धारणत्वात् ननु तपापसंह
रिजातात्स्वरूपसमुदायापेक्षया पृथक्करणादेकदेशस्य निर्द्धारणस्य सत्वात्रैव मिति चेन्नाहिंप
चमीपागविभागात्रैरभोहरिरिति अक्षमप्पापुरुषोत्तमपदस्यापापसिंहत्वापत्तेरिति नरहरि
र्नृसिंहः नरइति नयेन नयं वहरतीति न नयेश्वचनरः हरति पापं भक्तानां तान्नयतीति च हरिः नरसिंहोनृपा
च्युतावितिरुद्रः हिरण्यकशिपुहानविस्मापितत्रिभुवनविवर इति जिहीतेसभागंपेहाहिर्वेतिम्न
नमस्त्यापाहिरण्येशाहिरण्यं कीदृशो नृसिंहः हिरण्यकशिपोर्हैमसमहानेन खंडनेन विस्मापितं
चित्रं मापितं त्रिभुवनविवरं येन ईदृशः स एव कीदृशः हिरण्यपूर्वकशिपुश्चतपाटीनेन विस्मापितं राम:
त्रिभुवनविवरं येन सः मोगोविहापितं दानमुत्सर्जनं विसर्जनेन विश्वासनं वितरणास्पर्शनेनमाति ३९

पाटनं भोटेशानं निर्वपणं समपवर्जनं मंहतिरित्यमरः इह क्षिप्तेणपमाहानशाट् स्यार्थिमेहात्त त
दुक्तं १२ स्येक स्यार्थिमेहद्वृत्तं भिल्लेणपमिति कशिपुलक्षणाधरेणा भ्याछादने भोजने च कशिपुः
संप्रकीर्तितः तत्रद्वयं मिलितं वापि कशिपुः कथ्यते बुधैः वसुदेववत्तनयद्व तेनोति कुलं मुदं वात
नेर यन्न तनयः कीदृशा वसुदेववत्तनयः प्रतिदिनं तत्परीणीपवस वसुदेववत्तपकः दिनदिनं प्रतिप्रतिदिने
इत्यव्ययीभावः प्रतिप्रति निर्धौ वी साल क्षराणां द्वारं पयोग तद्दूत्यमरः तत्पयि तेऽपोगं तत्परीणीप मत्रातीपर्यश्म
पः तपशिशानेन स्वदृत्तं परां तत्परां भीशानावननिसमरः तेस्यं तत्परीणीपवा तत्पपतीति तत्पुभीशानेन तत्पको
त्रत्पः एतद्रुक्तम्य मत्यः नोत्सोन्नापदेशे स्यादिति न वृद्धिः प्रतिदिनं तत्परीणीपेन वसुना वसुदेव स्यात्पकः सचकोऽस्य:
प्रतिदिनं तत्परीणीपेन वसुना रक्षेत्रावसोऽस्य गोदेववत्तपकः वसुऽपिति वसति सर्वे वेस्मिन् सत्तिहितत्र पसिव
सिद्दानिक्ताद् इवं पिप्रतिभिम्प्य उः वसुः वसुरपि वसुदेववसुः सर्पापिवासवः वसुरलं वसुदेवोवसेवा

चंवि॰
४०
५०

शेषराट्पः ध्रुवो वरश्चसामन्यश्वापश्चैवानि लोनलः मतङ्गषश्चममनुसश्चेत्पश्चैहिवसवऽस्मताः इत्य
ने कार्ष्णराशापेः अत्रापिष्ठिष्टोयमा सूकर इति श्वेत करोतिप्रच हिवाहराहत्वाहर्णेलायेश्च मेणामा
पिरीर्विवेदीर्वः सूकरः शूकरस्तालव्यादिः तालव्याश्चर्हिपिहस्नाः स्वःरीविभ्रकरपोशाकः इत्यभपणा
तूशाहसूकरः पद्म मुशामनकेशमीतिक्रमेपामणीतिर्हीर्षः सूकरः अवतरशामवताशेत्रवज्रू सूक
रस्यावतारः सूकरावतारः वराहः सूकरोघृष्टिः कोलःपोत्री किरिःकिटिः दंष्ट्रीघोणीस्तब्धरोमा क्रोडोभू
दार इत्यपिघूतभरः कोहलोमहावराहः निजसौकर्यसमवानविश्वंभरः निजेनसौकर्यरास्तूकरस्यक
मेसौकर्यमत्रयराभ्मत्पः तेनसमवामाविश्वंभरायेनसः विश्वंभरतीतिविश्वंभरा अत्रसंज्ञापाम
तरेतीतिसुख अरुहविषदतेनस्त्रीतिक्रमागमश्च सवकोहशः निजेनसौकर्यराहशामनंकरोतीति
सूकरःनत्कर्मेतेनसमवामाविंश्वंभरायेनसः नितसौकर्यसमवामाविश्वंभरः विश्वंभरःकेटभजि

राम:
४०

हित्यमरः स्वकरः कोमले काव्यइत्यनेकार्थः अत्रापि शिशोपमा बालकृष्णइति बालश्चासौ कृष्णश्चा
त्रेकर्मधारयः बलतिबल चलने कर्तरिवज्र बालः मूर्खेवर्भकेचामरेचवालइतिरुद्रः केलौ कृष्णवर्णा
लाकृष्णत्वरीनितिकृष्णः कृष्णवर्णोइतिबाडुः लकारान्तक तेउ कंसक्षितिभारते सत्वेत्राद्वापरप्रयोग
सितरक्तपीतवर्णाभः कृष्णः किलकलिकालेसरवत्तुकृष्णोवत्तमोजयति कृष्णकल्पेष वचनेनानुष्ठा
निर्हितिवाचकः तेषांरेकापरंबालकृष्णइत्यभिधीयतेइत्याणनिष्टहः कृष्णस्याक्लेशवेष्टासेकोकिले
चतपार्जुने कृष्णान्द्रौपदीनीलीहारकीडासुकथ्यते वाच्यवक्षेचकेकृष्णकृष्णमरिचेलोहयार
ज्ञितिनिश्वः कीदृशोबालकृष्णः सवेत्तुभपथ्यास्वचरितसमतालाहितविभूतिः स्वचरितेनसमतालाहितावि
भूतिर्विशेषसंपत्तयेनसः चरितमितिचरणतिमहाराधोः कृष्णमतापइत्यागमेचचरित्रेचरितमित्यमरः
निः भूतिर्भातगर्भंगारेजातामस्मनिसंपदिइतिविश्वः इतिधर्मोपमाकाशाल्लन्धर्मेमदृशानालइति

चवि॰
४१
५१

लक्षणात्स्वचरितसङ्कल्पादितविप्रतिरिति तल्लधर्मप्रदर्शनाद्धर्मोपमा सहायसादोपिगतप्र
सादः इति विरोधः गतः प्रकर्षेणासाहोंगलानिर्धेस्पत्तविरोधः आभासत्वेविरोधस्पविरोधाभासइत्य
ते इति श्लेषमूलकोविरोधाभासः प्रसादोनुग्रहः स्वास्प्याकृपाकावप्रसत्तिप्र मासादः कपपतेदे
वनरदेवनिवासपाशितिविपक्षः सकरावतारइवनिजसोकर्पसप्रवाप्रविप्रंयरः बालकमाइवसव
रितसङ्कल्पादितविप्रतिः सहायसाहोपिगत प्रसादः द्विजातिरपिद्विजातिगतिवलितः गोत्रोपिनगो
त्रशनः कश्चैवैकगोत्रोपनेकगोत्रः सोमैकवेहोपिनेकेव लसोमैकवेहापायः कोपुमोपिविसदृशः।
कौपुमाचरणाः त्रिप्रवरोपत्रिप्रवरः सकलकलाकलाधरः श्रीकंठाः प्रवप्रवप्रत्नप्रसीदतसेनेने
तिप्रसारोत्रषड्विंशरत्नाहीकरणोवज्रप्रसादकुप्रसन्नेतेसमरः सहनंसाहोत्रवज्रभावे साहोंगा राम॰
नोनिरोधः साहः कर्दमशकायाशितिविपक्षः गतइति आगच्छदितिगमेकः गततपोगारगतः गतत्राप्र ४१

तप्यापातेनद्वइतिपारश्वः द्विजातिरपिद्विजातीजन्मसंस्कारलक्षणोपलक्षितः जायंतेसर्वंपदार्थाःअत्र
नयाजेनेः क्रितिनिम्नालेजातिः जातिः स्यात्सह जाख्यानेमालतीजातिरुच्यते गोत्रादिजमगातिश्चजा
तिर्वल्लीचकण्यते इत्सनेकार्थः जातिछंदसिसामान्येमालत्यांगोत्रजन्मनोः जातिर्जातीफलेधात्र्यां
वल्लीकंपिल्लपारपीतिविश्वः द्विजातिगतिचलितः द्विजातीनांब्राह्मणानांगतेः आचारतः चलितः इ
तिविग्रहः द्विजातिगतोद्विजमार्गे चलितः इतिविग्रहःमासः श्रेष्ठमल्लः गौडेभवोगौडः पह्लपांचाव
लातीतिलाहानेधातोःकर्मणिडः गोलः गोलः गोलःश्वगोलः स्वार्थेपराडपेरे कस्मरणात गौडः नगौड
शनः गौडश्चअश्वशनंयस्पहृशानमभव तीतिनगौडशनः सप्तपंतिसमासः इतिविग्रहः गुडयाद्राक्षयासा
धितंगौडंमधंतस्यअश्वशनंयस्पसगौडाशनः इहशानमभवतीतिविग्रहाभामहः श्रेष्ठमल्लः गुलपातिवष्ट
पतिइतिगडोत्रहगुपधःकः उलपोरेकलेगुडः गुडः इक्षुविकारः स्यात्गडोद्राक्षागुडास्वहीतिमहि।

चं.वि.
४२
42

निःगुडःस्यादोक्कौलोहस्त्रिसन्नाहेहस्तिविकारयोः गुडास्नुहीगुडिकपौगुडोमीनांतरायफेरितिविश्वः
अशपते इत्यशनंअशभोजनेकर्मणिल्युट् अशनंभोजनमिति करणैवैकेगोत्राण्यनेकेगोत्र इतिवि
शेषः कस्वैवोस्यतिरेखयकंभोत्वंपरस्परःकरोवैकगोत्रः अगाविरारराभरामराकराकराः षन
धनधनशाहे करणेतेगोपतेलोकैरितिशुभ्रमुषिलटिकरशिखटिविशिभ्यःकन् करण्वःसृभिः कर
बीत्रिक्रणाकरवंपापमितिरुद्रः गांभस्मित्रायतेइतिगोत्रमन्द्रः पहागपतेशपक्षोतेनेनेति ष्ट्रन्
गोत्रं असंभावनीयबोधेचकानेनेक्षेत्रवर्त्मनि गोत्रंकुलेचगोत्रश्चशैलेइतिमेदिनिः गोत्रंनाम्नालेपा
गोत्रःगोत्रश्चधरणीधरःगोत्रावसुधरायेपागोत्रसमुच्चया इत्यनेकार्थः गौःस्वर्गेचवलीवर्दरश्मा रा.मः
पुवेज्रचन्द्रमसिस्मृतः अर्जुनीनेत्रदिग्बाणभूवारिषुवागोःस्मृताइतिविश्वः गोरिति गच्छतीतिगमे ४२
र्डोः गौर्नाहिस्त्रियवलीवर्देकिरणाक्रतुभेदयोः स्त्रीत्वस्यादिदिशाभारत्यांभूमौचसुरभावपि नृस्त्रियोःस्व

गंधर्वांगुरश्मिमद्दधाराणांलोमरिखतीति वैजयंतीश्चनेकाः गाः न्यातीति अनेकगोत्र इति विरोधाभासः सा
मैकवेद्योऽपि सामस्वरैकोवेद्योपसमसमाम्यैकवेद्यः सामइति सोऽश्ववसानेऽस्मतिपापसातिभ्यां मनि
न्सामऽपाऽयमेदेवेदचसामेतिरूढः विदितिधर्ममनेमेतिवेदः वेदः श्रुतौ तत्पाठानेदूतिरूढः अ
पिसंभावनायां अपिसंभावनामर्थेकागर्हासमुच्चये तपापृक्तपदार्थेच कामचारक्रियासुच्चे
तिविश्वः आप्नोतेस्मिनिति अपि अन्वाहल्यामीधातोः नह्निम् वाराबितिविकल्पः आप्नोतेर्ह्रस्वा
श्चेतिस्वरादिपाठत्वादव्ययत्वं च न केवलं सामैकवेद्योऽपापः केवलं सामैकवेद्ये नोपायोपसदृशा
नभवतीति सामेति प्रियावागर्थ्यप्रतिपादनसंबंधादिभिः सांत्वनं सा पसातिविरोधं आतोनति ए पद्मा
सामसांत्वनप्रयोगसामसांत्वेनवासामनूदामनूदेमनित्यादिनाविपात्यते सामर्हताहिः शमयति
विरोधं वा शामताल म्यादिः तच्चपंचधा परस्परोपकाराणांदर्शनं गुणकीर्तनं संबंधस्समाख्यान

चवि.
४२
43

मायसाः संप्रकाशनम् । वाचापेशलयासाधुतवाहमितिचार्थपरां इतिसामविधानेशैः सामपंचवि
धंस्मृतेइति नकेवलसामैकवेदोपापघ्नमितिविरोधः इहनशब्देन सहस्य प्रपेतिसमासः वेदनंचवे
दः भावेल्युट् केवलसामऽपायस्यैक नमुखेन वेदनज्ञानेनऽपायोपस्पर्शोनकिंतुमेदोरूंः सा
मवेदानेदस्य पापचतुष्ट्याकार्यसाधकतीतितिविरोधाभासः केवलमिति केवलेतेकेद्वसेवनेऽशादृ
योबहुलमितिकल्लच् केवलं निष्क्षेपे केवलेत्वेक कृत्स्नेपाः केवलात्मपेन निपातकेवलीति
रुद्रः ऽपायद्विति ऽपेसनेनेतिकरणेघञ्जि ऽपायः कोणमापिकोणमिताख्यासमीतितिश्चत्रमलंपोपाञ्च
मत्यपः विसृष्टस्फूर्के कोणमानामाचरणेपेनेतिविरोधः विसंहृतंकोणमेभः कोणमशारवीपमाः ऽस्या
चरणेपेनेतिविरोधाभासः विसृज्यतेस्मेतिविसृष्टं न्यत्क्रमसर्पाविपर्वोत्सृजोक्ति विसृष्टंसकृत्तपे राम:
रितिरुद्रः कृत्स्नानिर्मितपाः भोजेत्रिपुरस्पृष्टं निष्प्रीतमितिरुद्रः श्याचरत्पेनेनेसाचरणामत्रकरणेल् ४२

ह त्रिप्रवरोपि त्र्यप्रवरायस्मेति त्रिप्रवरः त्रिरिति तरति संख्या यामिति तरतेड्डिः त्र्यपः अत्रिप्रवरः
नत्रिप्रवरो त्रिप्रवर इति विरोधः अत्रिवन्धनिवत्प्रवरो त्रिरिति अहन्यभियोगे अहतिब्रह्मवर्चसाद्या
अत्रिअहरभसरोगाःहारसमिति अहेरत्त्रिनिम्अचकारातन्निम्. अत्रीश्चचिरोगोअत्रिराः अत्रिः अत्री
अत्रपदइतिइतिविरोधाभासः सकलकलानांकलाधरः कलाधरः अत्र कलाशब्दः स्पार्धभेदात् भि
न्नेपमितसमासः सहकलाभिरवयवैर्वर्त्ततेतिसकलं अवयवसर्वविश्वमशेषं कृत्स्नसमस्त।
निखिलाखिलनिःशेषं।। समग्रं समग्रसकलं पूर्णमखण्डं स्यादहून कमित्यमरः कलयतीति कलात्र कल
संख्यानेवा कलवेलोकामध्ये नोऽश्वचप्रमतपः कलावद्रूपसोडशभागइतिपरशमतस्यांतनिर्देशा
त् एकादिभागसकलेनतिनामापिसिध्यति दृश्यतेचतत्रापिकलापदनिर्देशइतिसाहश्यपलक्षणाया
श्रीयते तथपा स्वैवैघोद्वावयेकाकारत्वात्तनासरसोहस्ताचोद्येते तथात्राप्येकाकारत्वादेकादिभागोपि

चविं
४४

कलेत्युच्यतेइतिमंतव्यं पश्चकलाशिल्पादिचातुर्ये कलास्मात्मलवैदग्ध्येशिल्पादावंशमात्र
के शोडशांशेचचंद्रस्य लास्यात्कालमानेपोरितिधरशिः कलाशिल्पेकालभेदे इत्यमरः अष्टाद
शनिमेषास्तुकाष्ठास्त्रिंशत्तुताःकलाः चशहाद्दशभ्नकलाः निरस्याघाश्चाष्टत्रिंशत्कलाः
तालेश्वगुरुःकलेतिस्वामी धरतीतिधरोनाच कलानांधरःकलाधरइति कलाधरःशिल्पका
रेचंद्रेमोक्षोनेटत्यपतिरुद्रः ततोत्रइति पत्रस्यापपमातत्पोत्रोवारातस्मभक्षप्रसपोत्रःततो
तेत्रभक्षप्रग्रहशानमहतः मामोपितृपितामहप्रग्रहणं पठेत्कर्मको पितृभ्यःस्वधापिभ्यःस्वधानमः
पितामहेभ्यःस्वधापिभ्यःस्वधानमः मातृपितामहेभ्यःस्वधापिभ्यःस्वधानमः एततसंहापतद्दत्वानाश्रा रामः ४४
द्धेतुकृत्वाक सललितकर्माशाइतिसललितकर्मपसतस्पसर्वोह्लालोविलासयोः क्रडागमश्च
कर्मइति क्रियतेकरोतेमनिरितिकर्मशामनिष्कर्म कर्मन्याण्यक्रियापापाचवर्धनोवक्रदाघनो।

रितिविग्रहः त्रिपाठी चासौ रुद्रशर्मा चेति कर्मधारयसमासे त्रिपाठिरुद्रशर्मा न स्यात् त्रिपाठीति त्रिभिः ए
केन स्वरेण वा हस्तांगुल्या चा पठति चवात्रीन्वेदान्पठतीति इति शिष्टाः भक्ष्यपे त्रिपाठी रुद्र इति रोहयस्त्रीनि
तिरभक्ष्यपे रुद्रः पद्मासज्ञा शशेषं स्मरणात्तिपापमिति भ्रहिंसापां ननिभक्ष्यपः शर्मा शर्मा हि जः शर्मश्रयं
शर्मास्या हिंसके पिचेति रुद्रः भाति भाभ्यत्र भाहीमोधातोः स्मन्तोपीति उः तैः सह वर्तमाना सभा पद्मा
सह भात संख्येभेभोपि हृष्यत इति द्विधिग्रहणात्र सर्वैः पापाधिवमिचारार्थ्यावधिकरणेः उः समज्पापा
रिवद्भोक्षी सभा सभिति संस्कृद्ध समरः स्त्रिपांसामाजिके गोष्ठ्यां घनमंदिरपोः सभा अंगस्तत्र आगिर
गिलगिगत्यर्थः लुरट् अंगनामिति सवधरः १ बोहरादि लातशालमिति सामी गृहावग्रहणारेहलंगणांच
नेराजिरेद्रुमरः अंगनेभौगनेपाने काभिमामामानामेतीति विग्रहः महानिति भक्ष्यते पज्यो तेमहर्ज्जापांज्ञा
दौशवृतेतानिपातः महान् केवलधातुवर्तमाने १ षमहञ्जगवुत्व्यच्च आतिमसंष्यातानिपासते १ पक्

चवि· रसांशात्वज्ञावनिरश्मंपं महद्भाजेविशालेचमहतीवल्लकीविरीतिविश्वः गोचरेत्माहिनाचकारस्मा
४५ नकंसमञ्चपातस्यविधंपे निमवीक्षपेशितिहिलंककलकलः कोलाहलः कलकलइसमरः महेंद्रइति
महांश्चासाविंद्रश्चमहेंद्रः पुरीति पिपतिपरपतिपपालनपूरणयोः अतेरप्रपवविमतिषधेनगः।
45 गा उर्त्तेगोराहित्वात्डीषपुरीतिसर्वधरः म्राजभासेतिक्विप् उंहाशर्ववेसासरवहालिचेतिहीर्वः पुः
पूर्यतेत्रेतिश्रमसनिमत्तपेसांतनिपातनमगर्थे पुरस्यागमनेनवा पुरसरवश्चगमनेत्वघञ्जपेकः पुरः
डीषपुरी हागदूस्यादिनाघरिरिकारान्तः इतिसर्वधरः पुरंशरीरमित्याहुः पुरोपरिग्रहं पुरं पुरोगगः।
लराख्यातोनगरे पिपुरंपुरीतिधरणिः सेरोव्यपमितिव्यवसानिमत्तपेसांतनिपातमगर्थे पुरःक्विपतेस्म
तिपुरस्कृतः नमपुरसोगत्याग्तिसत्वं पुरःस्कृतः स्त्रीकृत्यागिमत्तपारमिधेपवत इतिविश्वः स्वनपला गमः
त्रिलतिस्त्रहपतितितलेस्फूहनेस्यार्थकृन् सचासासीतिस्वामीतितिलकः तिलकः हश्यमेरस्याधिलकंविउ ४५

चिन्हकं तिलकं लक्ष्मसंज्ञानं प्रधानं तिलकं मतमित्यनेकार्थः स्त्रियाहिति अर्थोस्य स्पष्ट एव पद्मोपमा
नाहृनां कल्माषीनां मनःततोपापमेयमजसवंतएव स्याधिकाहातिरेकालंकारः तत्र दंडी आधिक्यमुपमेय
सोपमानान्मनतापिवतिलक्षणात् सशोभनेनमकारणायतिइति एतेः क्किप्तगागमअनिमानो
स्त्रियांदिसबप स्त्रियमश्वविर्तकेवतपेवपादपरोगाइतिमेदिनिः कल्पतेइतिकल्पान्तस्ममर्थ
संज्ञायांघः रूपेरोलः कलासकुशलः कल्पः कल्पोकेयानिरामयः कल्पोदेवद्रुमः कल्पमर्थकेतापको
लकेमनेकार्थः कल्पःशास्त्रविधौन्यायेसंवर्तेब्रह्मरोगादिनेइतिशाश्वतः कल्पःसंकल्पईदृशाति कल्प
कः कल्पाः पंचैतेदेवतरवोमंदारः पारिजातकः संतानः कल्पवृक्षश्च पुंसिवाहरिचंदनमितिअमरः अ
पीति अपर्णतेपाचाणेतेसावर्थः कर्माशिावज् पद्य अर्पितेअधिगमयते अगतौ उषिकषिभ्यां तिः पद
अर्थः सामान्यपानार्पितानामर्थं अपिपमर्पतेनाधिमर्पयेन मेहरिति मातिमानंगच्छति माभान्ते माभा

चं.वि.
४६

हरिश्चेतिहः इकारश्चंतोहे ऽथागुराभ्वमेरुः पद्मा निमेतिति क्षिपत्युच्चैः ओतीषि इतिमहः इतिस्वा
मी मेरुः स्त्रमेरुर्हेमाद्रिः रत्नसानुः सुरालयः शिखामास्तीति शिखापाद स्त्वेमतिरः इत्यमरः वृक्ष
खरं वाना शिखाशिफा पाणाहडाः पालालापामग्रमात्रके लांगलि मांचशाखा पाणकडापा यथा खडि
नाशितिविश्वः शिरसां पतीति डवापाशिति कृष्णवत्सम्पत्रीकोशली शिखरं भगमुपात स्तवकोभगुः
कटकोस्त्रीनितंबोद्रेः स्नुप्रस्थः सानुरस्त्रियां इत्यमरः उच्यते स्माति उच्चितं उच्चितमोक्ममनसेति
ऽनेसमंजसे इतिविश्वः उचितमस्मासीतिश्रशांपचू उचितःमिहतनशीलः मिहरत्रपाचा
तोःउमत्सपः मिहरागामाशामिहाशा श्यारपतितम्रकेशेतिशोतनः करशोउमत्सपः टाप्रच स्त्राशा
तस्मापिचापेनेइत्यमरः पातालइति पत्त्यपतनेन पतंरिमन्त्रपापानिम्पतिच उभ्यामालजिपातालं
अधोभुवनपातालबलिसद्मरसातलं ।नागलोकइत्यमरः इहशोभनेनेनक्रजपतेस्थापनेति

राम:
४६

अनुगतिस्थानार्जनेषु इत्यस्मादधिकरणे घञ् चजोः कु घिण्ण्यतोरिति कुत्वं स्वर्गः स्वरव्ययं स्वर्ग
नाकस्त्रिदिवस्त्रिदशालया इत्यमरः काम इव धेति कामं निकामं मनोरथं वेदेष्विष्टं हमणरणा कोवान्तादेश
श्यदापकाममन्द्वा एकपुरुषदृति एकस्मात्सो उरुषश्च एकपुरुषः एकोऽन्यार्थे प्रधाने च प्रथमे केव
लेतथा साधारणे समानेऽल्पे संख्यायां च मुख्यं प्रतीदृत्यनेकार्थः पुरं तिष्ठति अग्रगं भवति पुरस्तादग्रगमनेन वा ए
पालनपूरणयोः पुरः कुसन् उदोष्ठ्यपूर्वस्य हि नाडलेर परत्वं च पुरुषः अन्येषामपीति दीर्घः पूरुषाः स्था
लीति शास्त्रानुशिष्टेर्भावतः मध्यमपुरुषैकवचनं क्विप् पापदं क्षमन्ते भारं पच्याधक एषोदरादित्वा
दकारलोपः बाहुलकात् मन् टिलोपश्चेत्यनेन क्ष्मा एवं क्ष्मा च पातीति पातेः डतिः पतिः नृणां प
तिः नृपतिः जसवंतस्य पश्चात्सो न पतिश्च जसवंतराजनृपतिः जसवंतराज इति उपन्ते हिंसन्ते ए
भिरिति जसस्य हिंसा पापास्त्यतोऽपीति क्विप् जसो हिंसकास्तेषां अन्यवनं अवरक्षणं पालनं तेषां ॥ अत्र कि

चवि नरःकुरायेषांतेषांजनतवा अन्तोतकशोसमासीतिअत्रमलपीयोअनांगसर्वतःसचासौरपआआरायइतिरा
पाःतेरूपाः आपःस्यातं अपपक्षितेभाविमदद्दातीतिकर्मशिराडः अपपक्षितापिमरः ईप्सतेसमन्वाप्नव्या
४७ भीतक्रमृतपवः समन्तात्हिडागमश्च ईप्सित यमोर्हे ईप्सितंसधंदर्पितंवल्लभमित्यमरः आपश्मेक्रूरवःअपः
47 प्रियतमेमधहस्तपावाहेमोनेन्वेकारशतस्यपस्तरनेवेदहशादशावैो ततःमार्तंडेमनिभिस्मपद्मविरतिःप्र
रोडविंबाननेनतदत्तमभवंदतिकावरसिकाःशार्दूलविक्रीडितं छंदः ॥आगत्यापेम्यापतीत्यार्थः श्रीहरा
रिः पद्मारक्षस्यतेः अहेलोरोपदितिरपतइतिकोमदौ अरराधिकावगस्याका स्नीवेदी तस्मपोत्रसभिर
सासमस्तापसर्गसम्बन्धीतिकर्मरागःत्रिपाठिरद्रुशर्मरागःसंभागेनमहानेवकनककलोसिसहरांविश्रम
आकाशेकरांस्त्वा अयेमहीडुमहेंदुपरीतनं दुरस्कीतितिलकोजसवंतरायोपपत्राप्ति सिकल्पोर्पिभ रामः
येनमस्मस्थिमस्वर्णपातोसितितेनाधिचेताभिस्वाशापरिस्फराप्पञ्चबलिःपातालमासेमनुगोःस्वर्गकामइधान ४७

देकश्रुतः संप्राप्य नीपामपाशाम्निक्ष्मांजमवंतरायांतिर्यौधीक्षिनाथिमद्दः मकाशं आर्यपद्दिने
१प्यविधानमवसिंतेतद्दितस्मावद्दागमतां भविशप नदी अज्जऊतदूषक्षित्माशावेडुअज्जउन्नोस
आर्यपरतेतत्तशिव सशिवद्दोपिसकलनसराम्रर मुडामक्षिपशिवंबित वंडिकावरराषगलविमल
पुडरीवक्रारराबदूवरस्राभगवत्रिपाछिक लकमलनत्रुवानरशिास पीसत्रधारवधरापीगेशवे
तिरुद्रः नेपप्यसाविधानेनेपप्यविधानेनेपुष्पभितित्रीमापरोधातोः नपतीतिविचनेगुराक्ष्मेनेर्नो
यक्रुतस्पपः कामिज्ञानाद्दिमषहारा द्दनपेतधर्मपप्यर्वसाद्दिनापत्र नेपथ्यं आकल्पवेषोनेपथ्यंम
तिकर्मप्रसाधनमित्यमरः विधीपतेदूतिविधानंविपर्वतधाजःकर्मशािस्त्रदू विधानंरचनाकल्पःकल्प।
नंविधिःक्रियेपतिरुद्रः अवसीपतेस्मत्ववासितंजातमित्यर्थः भवेद्दवसितंवास्तिपतोकुत्रावसानपोशितिवि
षः नाट्यपतितनापमत्रावक्तिरित्नीवेत्रटी नदीद्दषविलासिमांशारकेनतेकेन टइस्मजपः अज्जउन्त

चवि॰
४८
48

आर्यपुत्र इयमस्मि इयमस्मि आराधेउ आज्ञापयतु अज्जउत्तः आर्यपुत्रः ॥ ततः प्रविशति परिषद्द्द
तितस्य परिवादि पारिशी हंतीति क्विप् सेर मेत्रिति घलंचतत्प्रारिषदः सामाजिकाइत्यर्थः सकलस
रास्सुराशाखूडामणिशानिः मुकुटैः परिखुंबितस्य चंडीशकाचरणायुगलं तं हेव विमलपुंडरीकं क
मलं तत्र करशाखिाप्पैः षट्‌चरणा इव यो भगवत्त्रिपाठितास्य अकुलमेव कमलं तस्यान्तरु रातरशामेध्या
हस्त्यै ईदृशमाशीः सकलतसकलतिकरणासरशाविहसितवाल्मीकिः आसीः सकलसुरासुरचूडामणि
परिचुंबितचंडिकाचरणायुगलविमलपुंडरीककरणाषट्‌चरणाभगवत्त्रिपाचिअकुलकमलन्तहरान
रशासकलतसकलतिकरणासरशाविहसितवाल्मीकिः ईदृशापत्तिपाठवाल्मीकिः तत्तनयेन सर्वेति
सराः सरमसर्वेश्वपिपाः इत्यपधालकः यद्वा सराणापरिग्रहासराः क्षीरोदे स्वासराश्लेषाभित्यागमः अयशस्ता
षव तणाचरणायेशा सराः परिग्रहाहेवाः सरस्वादुतिविरूतताः अपरिग्रहराणां सांदेते पाश्वासरा

राम
४८

स्तथा ऽस्पृंतिदेवानसुराः ऽसेरुरचितिऊरन् यद्धान्नविधुमानासुराः राजामितिवासरविरु
द्धत्वाद्दनर्पत्ववर्हितिवाप्रसाद्दित्वाद्दशिाः ऽस्रासुराश्च श्रुसुराहैस्पदैतेवदृन्तेजेऽज्ञारिदानवाः शुक्र
शिष्याद्दितिसुताः पूर्वदेवाः सुरद्विषः ह्रेडेति चूडाते सम्प्रति तीकपते चूडसमुकायेरापता
द्दिहाद्दिपाठहूडूः दीर्घत्वेचूडा चूडाकिरीटंकेशपाश्वसंपतामौलिः पस्त्वपठत्यमरः मणारिरिति मराण
तेत्स्पतेमराशूरे लोकैः सर्वेषां तमपदूरितिद्दूः मशिाः स्त्रियांडोभिमराीच मशिाः ऽप्रेष्टेमरीर
तेद्दतिरूडूः रत्नमशिाद्दूपौरश्मजातोसुकाफलेपिवेत्यमरः चूडापाः शिखामशिाः चूडामशिाः चूडाम
शिाः शिरोरत्नं किरीटं पुनपुंसकम् मुकुटमित्यमरः चूडामशिाः शिरोरत्ने काके विबीकलेपिचेतिवि
श्वः परिवृंथतेस्म वृषिवक्तसंयोगे क्रमप्रत्ययोड्डागमन्मपरिवेष्टितं वृंषितंस्य रूपकपोरितिविश्वः ऽन
तिकोपत्वाच्चडिका चडिकोपे चडतीतिपचाद्यच् स्त्रियांब ह्वाद्दिभ्यक्ष्मितिङीष् ननन्सज्ञापाकन्केश

चैविं
४९
५१

रा इति क्षुरस्वः रावल्वा चंडिका कोपना हिंस्त्रा उग्रे स्यमरः पुंगलमिति पुंगल्यते इति पुंजेः कलच् पग
ले विमलमिति मल्यते धार्यते इति मलम् मल धारणे कर्मणि घञ् संज्ञापूर्वकत्वाद्ध्रस्वाभावः मलं म
लोस्त्री पापविट्किट्टान्यस्त्री इत्यमरः मृज्यते नेनेति मलः मृजेः कलच् टिलोपश्च मलं च॥ मलं
किट्टे पुंशेषे च पापे च कृपणे मल इति विश्वः विगतं मलं यस्मात्तद्विमलं॥ वा वा बहिर्मलं श्रुद्रत्वके वाके
वल इति रुद्रः पुंडपतिमखिखिगडिच कर्बरकाद्यश्च सरीकन् पुंडरीकः स्मृतो व्याघ्रः पुंडरीकः
कमण्डलुः पुंडरीकः स्मृतो वर्णः पुंडरीकं सिताम्भोज इत्यनेकार्थः पुंडरीकं सितांभोजे सितच्छत्रे च भेष
ति विश्वः किं पंते काधारोपमिति करणानि करोतेर्ल्युट् करणं कारणं विधातृ करणं क्षेत्रगात्रयोः कर
णं जातिभेदे च करणानीन्द्रियाणि सेवेत्यनेकार्थः करणं साधकतमं क्षेत्रगात्रेन्द्रियेष्वपीत्यमरः करणं का
रणं कार्ये साधने न्द्रियकर्मसु कायस्थान्तरबंधे च नायगाने च भेदे पाद इत्यमरः प्रमान् क्षमाविशाः पुत्रे वा नरा दे

रामः
४९

पकीर्तित इत्यजयः षट्चरणानि पक्षसः षट्चरणाः भ्रमरः। षट्चरणालिमधुव्रतभृङ्गाः मधुकरभ्रमकालि
द्रुमधुपाश्चाता इति रुद्रः कुलमिति कालति संस्त्यायति संहती भवति कुलसंस्त्याने इगुपधात्कः कुलं संततिर्गो
त्रेजनकुलान्यभिजनान्वयौ वंशोन्ववायः संतान इत्यमरः तरणिरिति तरंत्यनेन संसारमिति तरणिः तरतेः
अर्तिसृभृन्यधृसृमृवितृभ्योऽनिरिति निः तरणिः प्लवसूर्ययोरिति रुद्रः भानुर्हंसः सहस्रांशुस्तपनः
तापनो रविः नरशीर्षमशिराः सूर्यो मिहिरोरुणा इति संसारावर्तः सत्कामनं कृतं सत्कृतं कर्मविशेषणासमासः
सत्कृतं चस्मे पुरोपश्चेवो धीरे चवाचावदिति विश्वः सत्कृपतेरिति सत्कृतिः सत्कृतिः शुभकाबेसात्सुकर्म
णि इति रुद्रः सरणिरिति सरंति सर्पतेनयावासंगतो धरणिवह्निसरणिः उ॰ षिसरणी सरणिः श्रे
णिवर्त्मनोरिति हंत्याहेरभसः शृहिंसायां शरणिरिति केशरणिः पथि इत्यजयः सरणिः पद्धतिरित्यमरः
महसन्तु इति हसहसने धातोः क्तः इडागमश्च प्रहाविहसितमस्यास्तीति विहसितः श्यामकंचितकपोलान्संसृष्ट

च॰वि॰ ५० 50 नं निस्वनं तथा प्रस्तावोऽत्यंसात्त्वरागमाऽहर्विहसितं बुधाः इति भरतः तनये नेति तनोतीति तनुः विस्ता
रे अप्रत्ययश्चाति पक्किन्याडागमश्च निपात्यते तनयः आत्मजस्तनयः सूनुः सुतः पुत्र इत्यमरः
सुहृत्सुहृत्ति विहसितवाल्मीकिरिति सुहृत्तद्वराप्यचसुहृतीः काव्यादिरचनातपोः करणेन
विहसितो वाल्मीकिऋषिर्येन नवविनयप्रसादाहरिइरुद्रा नयश्च विनयश्च प्रसादश्च महश्चेरह
रिद्रः शैणोपारुद्रसेन नयद्धति णीञ् प्रापणे धातोरेरच नयः नेपान्यायश्च नीतावितिरुद्रः विन
यो हि नपाधत्राणिकेषु शिक्षायामिति रुद्रः प्रसादोऽपस्त्वमी विर्वसंभ्रमपाञ्जो भेमाराहत्यमरः परिमजमार्य
नयोः प्रसादः परिकीर्तितः इत्यमरमाला प्रसादः प्रसरः प्रसन्नाणाति भो हि हि किं भहतेड्रतिमहः भाहिक
ल्याणोक्कजेद्ररितिरक्रमत्ययः निपातः महश्शर्मभिरिामहद्राच करणोऽइतिरुद्रः नहरिरत्यतीतिस्त्रहरिः राम॰
आतान्वपसर्गकः इति कः अत्र हरिद्रा भवेत्तरणाद्इतिरुद्रः हविस्रु चिररविततरचनाभिवासचंडीविलास ५०

नाटकप्रयोगेनेति रुच्यामीत्याह रुचिरा सङ्करार रचिता पारचनात स्या निवासोग हंपत्रे हशोंपो
चंडीविलासनाटकप्रयोग स्तेन रुचिरिति रच्यतेद्रूपं प्रधान्किन रुचिः श्रमिंबगे स्हापां चगम
स्तो रुचिरित्यमरः रुचिर्मिवक्रेखशोभापांत्रभिंबगाभिलाबपोरितिविश्वः रुचिराद्रूति रुच्यतेद्रुति
रुचिरा रुचिरा शोभा द्राबिमहि मुहिरिखिहि छिहिमिहि मंदिर्वहितिमिहि महि मुचिरुचिरुधिविधिमु
धिमः किरच रुचिरासुहरी श्रीमारितिरुद्रुः रच्यतेस्मितिरचितंत्रत्रक्तमत्पपद्रुडागमश्च रचितं कल्पितं हु
तमितिरुद्रः रच्यतेद्रुतिरचना कर्मशाल्युट रचनाकल्पनावंधद्रुतिरुद्रः निवसंत्यत्रेति निवासा कृत
स कृति करशासरशाविहसित वाल्मीकि त्रिपाठि वाल्मीकित नेपननपविनपमराय भद्रारिहरिद्र रुद्र
रा रुचिरुचिर रचितरचनानिवासचंडीविलासनाटकप्रयोगेशा ल्बरपंतिंमाहप्पार्पितस्मृतिपात्रमाधी
उपतांपत्नः नम्रज्ञकोरागुरवरसा तरविप्परान्त्रासविहिरणम्रान्त्रविम्रहोमशिाहोतरसककबचा

चवि॰
५१
51

उरीलक्ष्लगरां विस्त्वम्नूउप्पाद्दइ तस्स हस्सरमरीराजंकवंसवहास्तनिस्संसः ॥ आरोपश्चतंमपाक्षि
लश्कहाइ बाचिंतपाद्यपितातरसातेनभगवतात्रैस्मोतसंक्रमेअमेषाक्कलानपानमासत्रमवलो॥
कायाउलत्वमंगीकस्यकाव्यमितिमकल्पद्रुविरामपलभानिरस्सैवतद्विंताइस्सस्कातस्यठति॥ आ
पिहविधनस्यचिंतपाजतिपामोहन्नपः ऊहेवतः सवहुलभमोतापचिंतपानुहिनं धात्रिकेपवपोषितः
॥२९॥ मूलम्॥ ॥ अधिकरणोहलभ्मतिबजः निवासोगहम्माश्रयस्सूगंधेचैवदुंगंधेइतिरुद्रः
नाटोतेत्राधिकरणेरवु लनाटकः पद्मनटश्वनटकः तेसहंकमंनाटकं नाटकंनाथकाव्येसा
रनाटकोनटवेधसारितिरुद्रः त्रपुजपेतेतिपूपोगः मपर्वाघुजेः हुजः वनोः कगाविति मः मपागःका
मेराप्राकः मपुक्रेलचानिदर्शनइतिविश्वः लरपतित्वरानुसाहंपतिनत्सार्थामितिरतीगात्रविक्षेपु
मरुपधाचेतिकाप तस्मनत्रमितिपावचा तांडवनटंनेनाटोलासनत्सचनर्तोनेद्रसमरः नत्सपर्पा
रामः
५१

नस्पार्थोयस्मिन्कर्मणिशायपथ्यातथ्याञ्चर्पननित्यसमासः सर्वलिंगतावक्तव्या इहनेनेतिष्टन्॥
तीरहं पातरं पात्रपात्रभोजपोष्यपेः॥पात्रंतैस्कवाहोकर्णोचराजमंत्रिणिचेवागइतिविश्वः प
लोत्रपतीमपलेत्रनकूमसपः पलः ९ मिसचोपापेमपलेपत्नमीरितमितिरुद्रः श्वजन्मा
पेकोकः॥ननुमक्षेमनिनुममक्षेपनुनपेविज्ञानेपवधारणे॥श्मानंरोननिवितिविश्वः॥ख
खलु॥खलुस्याहाकाभूषणांजिज्ञासापांचसांत्वनेवीक्षानन्दनिषेधेषुपरोपहवाकांपारतिष
रणिः॥खलतिसंविनोतिनिश्चयाधर्वाणितिवाकुलकाङ्गनिपातनश्चापपेवपचनः॥सहशत्रिषुस्वे
षुसर्वावुचविभक्तिषुवचनेषुवसर्वषुपन्नवेतिवहव्ययं॥हसोषुबः॥नुहत्वम॥विपराश्राविमराज
॥स्वविहित्वञ्चमास्वविहितमपोगविन्त्रद्धाविदग्धः भशिाहोभशिानः॥तसातस्पकवचाउरीकापवा
रीश्नस्वासांश्वस्वाकविकस्मिविस्मपडपाहेइडसाहपति॥तैततपहस्मरनसारमशााद्गारमशािंपकवंकाम

चविं
५२
52

सद्वहासर्वप्यास्तरिाःसंभ्रमरागुध्याम्भूषतइतिश्वतांाश्चनमाकर्णितंशास्त्रेइतिमेदिनिः॥इवतीति
दः॥दृगतेक्रिपः॥इविपततेभवतंसर्वाग्नपलात्तपन्नमव्यमितिनिपातात्साधुःइव्यं॥द्रव्यंवित्तंस्वा
पतेयंपरिकामवर्णपधनंवसु॥हिरण्यंपदूविरांधुम्नमित्यमरः॥चितंतंनितं॥चितीसंज्ञानेचितिपं
जीसाहितान्नेड्.॥मुम्नस्यपकार्पेविवितिपंजीसड्ः॥विधातंगरणाभावर्थः॥तत्सामर्थ्यालोपाभावपं
चितेतिस्मृतिः॥संचितंतास्यतिराघ्याउद्घुल्केचानकलिकेसमेइत्यमरः॥विचारेचिततंचिंताविचार
णामित्सजपः॥व्यपपतितत्तद्रूपःचितइतिविद्धिहाहिप्पोड्ः॥पीडावाधाव्यथादुःखमित्यमरः॥व्यपाजात
सेतितारकादित्वादितत्व॥व्यथितस्मेनात्रीणिसेवांतासिपस्पाभ्यांत्रिसेतांतः॥गणात्सादृहत्रैबोतसमत्रा
रा॥कैतजलेनःड्.॥प्रे॥पूर्पितेठभिपूरणोकर्मणिघञ्॥शकंधादित्वात्परस्पलंवा॥कुंभः॥कुंभःस्यात्कुंभ
कर्णास्यसूतेतेवेशपापतोघटे॥राशिभेदेद्विपांगेत्रकुंभःस्त्रीबंधितिगुगुलविवितिविश्वः॥स्थापतइतिस्यांत॥

रामः
५२

यापतइतिपातमन्त्रकर्मेरिगात्पुट्यापानंगतोश्ववाहेष्वेतिविभ्रमः॥अत्राकल्पतेकल्पसंत्यानेकः॥तद्योगात्म
कुलेनः॥अत्राकुलालपुंवंशेस्मादकुवंशेतपेवच॥विभ्रमनरकइतिरुद्रः॥इवतीतिदुर्दृक्षिप्राभिनव॥इविशां
॥निरस्मतेस्मीतिनिरपूर्वात्संक्षेपशोकः॥निरस्ता॥अपिदेवीतारमपैतालीपंवंदः॥विशेषरोतुसहा॥
क्लीवलंच पात्रंपात्रंमतिपात्रंपातिरक्षतितिपीपतेवाक्रिपाअर्थपुस्तुस्यहरव अपीतारमपमोहजन्मातंकेहे
वपुंसोघनचिंतावधामोहसन्तुरअनिततोत्रपुंस्लीपुत्रारगामनकेः संक्षेपकणनान्रुषमासोक्तिरलंकारः ते
त्रेहंडी वस्तुकिंचिद्भिमेत्ततल्पसामकलुनेः उक्तिः संक्षेपनूपतात्समासोक्तिरिष्यतेइतिलक्षणात्.धा
त्रिकोपवेपाविताअभोजपचिंतापाउपमेपत्वात धात्रिकापाउपमानात् इवशब्दस्यवाचकत्वात्लोपात्सध
मेत्वात् धर्मोपमा तत्रहंडी इतिधर्मोपमासाक्षाल्पधर्ममदर्शनात्इतिमोहसनपेरातताहात्म्यात् दुर्मति॥
धर्मोपमागानांसविवादिभिरंगैःसाहात्म्यात् मदनिश्वंसंदूपदस्यकामपातातहात्म्यात्सावपवरूपकं धर्मः॥

चवि. विवेकपहोपिनूपकंसावयवं इहसमासोक्तिपरोपमा सावयवनूपकानामिपः सापेक्षत्वात्संक
५३ रः इहजन्मनीलारभ्यगंगास्नानमशंसपाशाल्लार्पं गृहीतोपदिष्टनामालंकारः परिसंख्यशाल्मा॥
53 शापहूनकमभिधीयते हिहम्ने नाहरंदोपमपदिष्टं तदेवतदिति लक्षणात् ममनोधारणांशिवादपद्
तारमपशिवादिमतिबोधेनमवतीमिथ्यारंणाइति स्थापनात्तनिश्चयालंकारः तदुक्तं साहित्यसुधासिं
धौ श्मत्रिविधप्रकृतिस्थापनं निश्चयः पुनरितिलक्षणात् सहृते पद्मसानिधनाममास्विति वाक्य
सहार्थबलान्निधनसेकवाचकत्वात्सहोक्तिरलंकारः सहार्थस्यबलादेकंपदस्माह चकंद्रूपारिति
लक्षणात् अत्रकोपहतिशापोक्तिं विनासहोक्तिनेष्टति क्षमस्वेत्यनुचितमार्जनेन परीहारालंकारः॥
परिहारः परिशेषः कृतानुचितमार्जनं इतिलक्षणात् इह सर्वेषामलंकाराणां संकरानिश्चयोपदिष्ट राम:
सहोक्तिपरीहाराणां संसृष्टिरेव धनामितिदधातेर्बाहुल्लकादहनधनं मोहनं मोहः मदैवचित्ते भावव ५३

ष्मोहोमन्पार्याचकश्मलमितिरुद्रः नैर्न्हन्मनुष्यान्मातीतिकर्मशिराङःतपः नेपाराज्ञिचर्मक्लेप
तिरुद्रः ऊष्मिस्ते हैवंडुहैवहैवाहात्मनेम्भागतेहैवमन्त्रारार हैवंदिहष्टभागधेयंपभागंपत्नीनिपतितिविधि
इत्यमरः मोकुंभकंभोजमनश्रापत हिनमकुम्भन हिनामिसत्यपीभावः हिनेहिनेदूतपर्णः पश्चात्साह
श्यपोरश्विसमरः ष्यानितिपश्चाद्भासाहश्यमितिश्चनमाराधारशोबाहुलकाडुमत्पेश्चसत्वाद्दनिपा
तमश्वयमम् स्कन्दीहिनामिति पतितमोनिर्व्यापारस्थितिं वाधतेकिं न हिनं वसोहिनाहनीयापिपक्कीवाहि
वसवासराविसमरः दधातीति धात्रीजनैनतचङीपूच धात्री धातकीप्रोच्यते धात्रीधात्रीचामलकीमता
धात्रीचामलकंवस्तुधरारब्धाता धात्रीचस्तनपाविनीसुनेकार्थः धात्रीजननामलकीवसुमत्युपमातृषु
तिशाश्वतः धात्रीपापकरीमाताधात्रीचामलकीमतेतिरुद्रः धात्रेवधात्रिका पोच्यतेस्मातिड ५५ होतकुडु
गमश्चपोषितः धोषितेतानचोरेहासपालितेइतिरुद्रः इत्यामहं गपारतिहेमः लिम्पतेहूतिडुलमवमामोको

चौवि°
५४
54

शावत्र तत्र लिप्सा सचनं सच समवाये इष्यादिभ्य इगितीक् सविंवा तिग च्छतीति स्मात इति कः स
चिवः सहाय इत्यर्थः मंत्री धीसचिवोमात्य इत्यमरः इष्टा मतिर्यस्य स इष्टमतिः अव्ययानां बहुव्रीहिर्वै
कल्प इति समासः जातिकालसुखादिभ्यः परवचनमिति पाठात् क्तान्तस्य परनिपातः इति विशेषणाप
र्यानन्तु विशेष्य पदे इह तु इष्टवा सो मतिश्च इष्टमतिः कर्मधारय एव युक्तः इष्टमतिरिष्टइ धियोऽस्यनेका
कः रोषः रुष रोषे रुष्यतेऽनेन घञ् कोप क्रोधामर्षरोषप्रतिघा रुट्क्रुधौ स्त्रियामित्यमरः रुषा क्रोधेन सह वर्तते इ
ति सरुषः अभिप्रायेऽपि तद्वा निरादरः निरादरो ह्ड आदराणार्थ धातोः स्नेहोरपक्तं निरादरः परिभवो परीभावस्ति
रस्क्रिया निरादरः परिभवो विशेष्य निरादरः वोच्यवस्थिस्थिति रूढः एव स राजा एवं राजा राजाहः सखिभ्य
श्च वजस्य रूप इति को महाकारः एवं एवा चासौ राजा च समानाधिकरणः कर्मधारयः पोताति एमिश्रेरा
एव शीमादि नाच्छानिन् एवा एवात राणसंगितोरि तिरूढः एवासाम नरो शेष निसर्ग बलशालिनी इति

राम:
५४

विश्वः राजेतेराजन्वीमीराजेः कनिन्. राजा राजाशेशानितम्रूपश्रीरितिरुद्रः राजाप्रभोधन पतौक्षत्रियेप्रज
नीपतौ यक्षेशक्रे च पुंसि स्यादिति मेदिनिः लोभनं लोभः लुभिगार्द्धे भावेघञ्. लोभोगार्द्ध्यमतमत्वमिति
रुद्रः उत्क्र उत्कटाभटापसेपादूरसो भटंतिपधंते भटमतौ बटमटपारिभाषशेवापवाधव्. भटापोधाम
पाद्धारदृसभरः भटः पामरभेदे चबीरे चभ्रमभटेभटिरिति विश्वः बलिनः सेनापतेः धामतत्रबलिसेना
पतिधाम्नि सेनापतिः कार्तिकेयश्चमत्तनीकहृतेत्पिचेति विश्वः दृधाति दुधाञ्धारणपोषणयोः सर्वधा
तुभ्योमनिन्त्रिति मनिन्. धाम धामदेहे गेहे रश्मौ स्थाने जन्मप्रभावयोरिति विश्वः उघः पंवापसमुड्ःपा
धात्रुः भसप्रः उःपधोत्रुक्ष्मार्गे बउजोनेपीतिरुद्रः अहंमितिनिपातितोहंकारस्तमधानामतिरहंमतिः
अहंशब्दाव्ययस्तपशपेति समासः अहमतिरविद्यातिरुद्रः कुत्सितन्त्राणावहमतिश्चकरहंमतिः सैवदेववि
न्मः गर्वाकः तस्मात्करहमतिदै ववित्तमात दैवंभागधेयंपवेत्त्रिदूगिरिदेववितह अतिशस्तोदेववित्तदेवविन्न

चविं. मोत्रतममत्पथः सांवत्सरो ज्योतिषिको दैवज्ञो दैवविन्नमः स्युर्मौहूर्तिको मौहूर्तगणकान्दृग्गम

५५ रः मूहांश्मासावर्षेश्ममहार्षेः शषोरराद्दिसात्साघुःस्डतरांमहोर्षेस्तात्पावसरेरुमुहद्धीवसरे

55 श्रेष्ठेते श्रोहि धींत्वतंरततोवज.मंकाद्दित्वात्कृत्वंच श्रर्षेः म.त्वप.जाविधा वर्षांमहार्षांन.

त्पगौरवेसमर्षांतत्वम.त्पसात्स्उमिशेचनिगघतेइति रुद्रः श्रवालिपतेश्रवसरः श्रमेरप. श्र

वसरः भक्तावः म.हर्तकोमिति त्स्र्थतिस्मतिहर्षोकोटित्मवाकुलकांदजिह्वष्पीतिकः मुडागम

भराह्रोपः वकारलोपः हलिचेतिदीर्घः मुहूर्तेः मुहूर्तेष्ववमुहूर्तकंस मुहूर्तोबटिकाद्दपमि

तजपः श्वपिगचेति श्वघिगत्वेतिसमासेश्नेनजपूर्वोकोत्पप्रद्भूतित्पप्रङ्कस्वसातितुकवात्म

पित्पपिभातानिटाश्नुनासिकलोपावानातानिदंवनाहीनोचनित्पम. विरोधनं विरोधः विप. रामः

र्वोडुधिराभरशाधातोभीवेघञ विरोधस्वनिर्धनत्पटहानेः परत्वथांह्वजहातीतिपटहोत्रडमरुपः

एषोस्त्राद्दित्वान्नकारलोपः पटहं हंतीति पटहइत्यन्ये पटहोस्त्रीति संबंधः पुंनपुंसकाधिकारे चंद्रगोमी
उपवासंगृहं देवहं लोहं पटहमित्यपि आनकः पटहोस्त्रियां नेरुशालभुपागतोपदास्तकलेलोकनिर्देश
लिक्षया उपलम्भबलं कुकर्मशांसचिवत्वेविनिवेशपडंमति १७ सरूपंचनिरादरंतथापुवराजसपदे
मिथ्यचच मशाधायवेलामभुद्रटंबलिसेनापतिधामिङ्यपम् १८ करद्रूंमतिहेवविन्नमात्समहर्वावस
रेभुत्तं तकं अधिगमविरोधनिर्धनमलटहेनिर्धनितादिगतरः १९ अपवादकवैकल्यामरः कुपशमितम
रः हिगिति दिशतितामितिदिशात्यवकाशंददातिवाश्रविगाहिनाकुमंशिकिंचू कर्तरिक्विप् दिशः
दिशस्तु ककुभः काष्ठा आशाश्च हरितश्च ताः इत्यमरः दिकस्त्रियामिति टाबंतापि दिशा रंधेवस्त्रविनामधेव
वधानंतरात्मनिबहिर्योगेवकाशेचविशेषेष्वसनेंतरमित्यनेकार्थः अपवदतमपवादः अपस्वोहदरथा।
क्तोपाचाविधातोः भावेघञ् अपवादः आप्नोतिगतार्थमित्याप्तव्याप्तोदशाददियाबहुलमितिकर्मसंपः

चौविं.
५६

56

आपोतेहंसश्चेति द्वन्द्वः लंसारिल्वाहव्यपलं अप अपवाहः परीवाहः कुल्यानिर्दाचगर्ह रोहूतममरः
तस्यकुणाकुण्यतेत्राड्मतमपः मवंघकल्पनालापकेपेतममरः अपवाहकपेवश्कं चामरंयस्य अपवाहक
पेकचामरः चमतीति चमुअरनेबाहुलकात् आतिकामिमं मितिमि चामिदेवि वासिममेतस्य मतमपः
चमरः गोजातिभेदे महिषाकारः तेसायदं पुच्छं चामरं मन्वारा। पद्मा चमरस्यदं चामरः मद्यावरार चामरावा
वेतापि चामरं वालव्यजनमितिरमसः कुपद्मावबन्धेतेन विभाषितासमापेनसः छादयतीति छत्रं
अत्रेवछत्र इमूमनत्रत्राकिंथुचेति द्वन्द्वः लंलनेटूवशा कतीति इडभावः तत्रदपमत्र हैमं छत्रं लातपत्रं सा।
गेस्क्तनपलक्ष्मतर इत्यमरः छत्रं छत्रेलवंवशाइति रुद्रः क्षमते भारमिति क्षमा त्राचक्षमा यांतितमदेवा
रितिविश्वः कपटस्य वसनेन चेतेरेवभवाहनानिपसमः कपटब्यसनेमवाहनः केशीविपटइवाभारक रामः ५६
ऽकंपटः कंनुत्वाराममपिपटतिगच्छतिपटगतोपचाधववा वसतीति अपामागीरिति वसनं कर्तरि ल्युः वसनेल

श्रमेसक्तोपानस्त्रीमृगयादिषु दैवाग्निदग्धफलेपापेविपन्नेनिःफलोद्यमेइतिविश्वः हुताशनोजलंव्या
धिर्दुर्भिक्षंमरकंतथा इतिपंचविधंदैवंमानुषंव्यसनंततः आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्यः परेभ्योराजवल्लभात्
पृथिवीपतिलोभाच्चनराणांपंचधास्मृतमिति इतिपरबलोत्थव्यसनमितिहूणाः किरातिमः हूभः पद्मा हूः
कामः तेनमनोरथपथस्योनमातीतेतिदुर्भोत्रकृतमपः दुर्भोगजेसार्थकोरीतिरुद्रः वाहमपत्ले वाहवि।
लोडनेवा वास्येतेकर्मशिशाल्यस्त्वावाहनानिवहानं वाहंपतिवहेरथंपतान्त्र्यश्वावाहनानि सर्वस्याद्वाह
नेपानंपगुंपपत्रंचधोरशाम् परंपरावाहनंपत्तेदैतानिकमश्चिपा इत्यमरः मायंतेनेनेतिमहीहर्षत्वनप
सर्गप्रमदः महोरेतसिकस्तूर्यांगर्वेहर्षेमदेनेपाः मधूपिमदमाख्यातेमहीरुपकवसूनि इतिविश्वः तेवं
शांतस्यात्षड्भेड-रापूचतस्याबांछाजलेक्ष्वेपारितिरुद्रः मदश्चात्माचमत्कृतंत्वेतेक्ष्वरूपंपेबामस्तत्काममपा
श्चत्रमपत्रतेनंजाश्वसाधनानिपस्पसः मदस्त्व्यामपपंत्रसाधनः पाप्यंतिपमनिपमनेवशीभवंतिमदाह

चवि॰
५७
57

परमिरित्तियंत्राः क्रत्रष्टुन् पंत्रोपंत्रतेप्पापंत्रोडिकलीपर्वकेमतः पंत्रामेषजपवलततक्षेपरीपि
चईरितः माषापांपत्रनामबहूकदीति साधंते रमिरितिसाधराधंमसिद्धोसाधनानि कररोलूरू
साधने साधनमपृतसंस्कारे सेमसिद्धोबधेगतो निवर्तनोपापमत्र्हसपनेन्तगमेधनेद्रुतिमेरि
निः मारशोमन्तासंस्कारेगतोद्भ्रोपपारहने निवर्तनोपकरणान्नज्यासवसाधनमित्यमरः स
लोति सचिनोसक्षनामितिखलसंचपेपचाघचरखलतसभावेःखलता खलःसंवेनडुरपोरति
रुद्रः रपसवोचरप्पः नहहतिरपपगमुसागिपत त्रिषुद्दैपारपोर प्पाद्दत्यमरः रथ्यारवसाकाः
खलेनेवरक्षकायससः इहशोहंताभरप्यापसंत खलतारप्पकहंमतारप हंभ्पोतेनेनतिहमिहमे
हलभ्भितिषजरहमः कपटोसलीबाजहंमोहस्यमरः रमतेरमकीडापांक्रीडांकुर्वेत्यनेनरमेः हनिकृा
पिनारमिकाशिभ्पास्पनक्रमनुनासिकेलोपः रपः रपःपीरुषरहपोरिस्यजपः रपःसंरहनेरहपोरि

रामः
५७

तिरुङः दंहनिसेमनिद्दाहिह्वह्वौकस्पदत्वं स्थूलवल्लेपारितिनिपातितं दंढं क्रियाविशेषणं भोजंरा
ओमथपमप्याह गाढबाढदृढानिचेत्यमरः मत्सरइति मापेतेत्सनेनेति क्विप् मतनस्मात्सरतिगच्छती
तिक्रेरोरप् मत्सरः मत्सरोन्यशुभद्वेषेतद्वत्कृपणायोस्त्रिषु इत्यमरः केसतेजापतेवेनङगाममप्यपः के
तुः पद्मकेतुर्देगोपताकायांग्रहोत्पातादिलक्ष्म सुभेश्चेतिविश्वः केतुर्नासकृन्ताकारिग्रहोत्पातादि
लक्ष्मणोतिमहिनिः दबोमत्सारस्वकेतुर्पस्यङ्कीपतेरितिडरिचेडौसिः उच्चैः स्वराद्दिपाटरदृबापम्
श्रवपसर्पतामश्रमकच्च मारूरे: उच्चैरेवडच्चकेध्रुवचकेमहडऊनोदृतिरुङः नेटधातिडनवतामि
तिबाहुलकात्सर्वधातुभ्यः किरितिकिः श्रवधिः श्रवपत्वाद्धीतिनिपातः श्राधीनाधिकपोरघोदृति
रुङः श्रविरुस्यत्वपमतपांतमथपमृ जपइतिजपनं जपः जिजपेस्रच् जपस्ताविजपेतिरुङः जग
तोजपसस्वनेः शरेः मपपावितिनिटः मपमपुरुषेकवचनं क्रियापदं वंदतेस्तुंवतिगात्रात्साध्यानि:

चविं.
५८
58

वंदिनः वैतालिका बोधकराश्चाक्रिकाः घांटिकार्थकाः स्युर्मागधास्तु मगधा वंदिनः स्तुतिपाठका
ऽ मरः ३ः ३ःस्वनापिनेहेति धम्ममितिन्क्रमम्भोपीतिङः मं काद्दित्वात्कुत्वं चक्रुरवं न्क्रप्रीपकं प्रमा
मा प्रमापापकिल्बषकल्मषम कलुषहृजिनैनाघंमंहो दुरितदुष्कृतमित्यमरः ३ः रेवैनोघसनेषख
मितिवेजपती दुरवसपत्र धामागः तत्र दुरगाघनि पहाडुरवधेमवन्काधा दुरवंनरकोवपापरितिरु
ङः . यनिवलंपापिकानां वाञ्छसतेसततं गम्यतेनेनेतिन्क्रेतेरेदेवाघक्षेति कनिनू घमोंतारेशः
न्त्रधा न्त्रधा मद्य कमागेषारितिरुद्रः उषिलोतिस्कोमत्यपातमवपंनिवासं कलेतपेः वसतत्रे
तिवसरतिः वसतिः वैस्याक्लियपावासइतिमेदिनिः वसतिःस्याद्वस्थानेपाभिनयावनिकेतनेइा
तिविश्वः वसतीरित्यत्र कालाधनोरत्यंतसंयोगइतिद्वितीयाकासंख्यापर्वातेकतिभोयानिपात्याःक
त्याद्दयइतिमनवतीतिमध्यरत्रेडु मतयपःमभ्रुरुद्रसमर्थपोरितिरुद्रः समवायेपतितिटः प्रथमगुरुषो।

राम:
५८

कवचनंक्रियापायटं। विवेकइतिविवेचनंविवेचर्णीवेवृतिर्विवेकः विवेकः पृथगात्मतेत्यमरः
विवेकःस्याज्जलद्रोण्यांविचारेचरहस्यपि इतिविश्वः कृतः ममवममदमः सश्चनिकेतनंनपन
सः तेकृतमद्दमनिकेतनंउपेतोस्मिन्निति वमः द्रुवपूबीजसंतानेनतेतारमत्यपः वमःपितरिकेहा
रेवमः आकारेरोघसीतिधराशाः तेटावमः पितावमावमः केहारउच्यतेइत्यनेकार्थ निकेत
तेरीतिकरशेत्ल्युट् निकेतनं निकेतनंधामगेहंकार्यनिमंत्रणानिवासेप्यारितुजपः निकेतनंनरातत
मोहर्षमतिधीरः अपेतइतिअतंअतमेवगोपुरोधकं अतंशास्त्रावधतपाः सततइतपसेवृपोशितिवि
वः अहारेणपतेनेनबाहुलकात गोपुरस्व पुरहारंतुगोपुरमित्यमरः स्मात्विवारोधपतीतिरोधकोत्र
एवल्. रोहारोधानिरेहशीवरोधकः परिकीर्तितः इतिरुद्रः इषेवसहमानगतसंरक्षासहोगत इत्येतेन
पाहपरक्षरोमिहाविवञ् इपा सीरस्यत्रग्रस्त्रिनितिम्रहन् सदः संहानगुप्तकंसमेतार्थः अपव्युत्पत्ति

चं.वि.
५९
59

गतः गतः ग्रामे च वृद्धे च वनेऽपि च गतो मतः इति रुद्राः अभिमिन्त्रापि त्वत्पमिमंत्र्य कपृमंत्सयांतमबपम्
समंततस्तु परितः सर्वतो विष्वगित्यनेकार्थः स्वशोभनाबुद्धिः स्वबुद्धिः सा एव मंत्री तेन स्वबुद्धिमंत्रिणां
वध्यते नयति बुधावगमनेशोभाख्येयं पाकिन बुद्धिः बुद्धिर्मनीषाधिषणाधीः प्रज्ञाशेमुषीमतिः स्वबु
द्धिर्बुद्धिपण्येस्यासा स्वसिवान्नत्र समंततो इत्यनेकार्थः दमनं दमः भावे घञ् जनोदान्तस्यापदेशः सिति दृ
रभावः दाति स्वदमणदमे दमः दमः दमएव डुडमिः तेन दमडुंडमिना अंदुशाद्वेनडमिः ४४ शांपत्रस्वडुड
मिः डमनृ ४४रो डोरामादकइति शकं धाशिः डुडुदूम्र बकुशद्वेनभातो तित्रो रामादिकइरिति कोमुही सा
द्वेर्पा डुडमिः शंसिस्यादसेडंडुमिः स्विपाद्वसमरः द्वेद्वेडुंडु मिस्वेबडुंडुमिस्यात पानकेइत्यनेकार्थः धन
पतीति धनशद्वे धनपनृशातस्मस्मपः मस्त्रपस्मस्वस्वकः पुद्वस्मस्वस्वकः पधांतेति पद्वमंत्रबधींसप्रहा
रेभावे केत्यशावितिकमसपः डस्वकइति डम्मानसस्तरीतितकनाविधापि सत्रंशाकटापनस भसिता

रामः
५९

सक्रोविश्वर्णेयासुत्कउत्सकदूतमरः नपइति नपंति भावाहि किं नपंसनतिमात्मानेवा नपेतेऽस्वष्टिलोपः
नरस्त्रामातिकर्तारिउः नपस्तयान यथोः रगातिशईकुवं तिपाद्वाशेत्रेतिवखिरशपेऽमतिवक्रमाहप्सरगाः
सिनोतिशक्रेविजू बंधनेकहजिसिद्धस्पोननू सेना सेनापंभवाःसैनिकाः अत्रेटकू ठसद्गकाहेशः
भयपाधासुपाद्वारःसेनारक्षास्रुसैनिकाः सेनापुसमवेतापसेनासुसैनिकाश्मेतेदूतमरः हारपति
मनोहस्त्रां क्रूहदूसनन् तथागाहस्कराः हारःगांभीधरांभीक्षधारभीमेभपानकंदूसमरः भगलानंत
रांरभप्रश्नकार्पधर्वान्नर्पसमरः ऽक्रमर्पपवतोपुडःशहेधातोईःऔमत्वपोःपःपिकःतिपःतेपानत्रपःत्र
वोःनास्वराहिपाठहयपत्वतिपाक्तितेकतातक्षपत्रवोःहूत्वांततपेपतेसमितित्रकःनाद्रतंगतेसाहिसातेमा
मदूतिविश्वः सहतिपरकुत्वमितिवहमर्वेतासर्वधाउभोसहितिसहनू सहः सहोबेससहामार्गशीर्षेदू
तिरुद्गतत्रमवंसाहसमराः अथशककार्पसामर्पसाहसमिसजपः रिशीपति रपतिहोबंधकीकेरोभिर

चविं.
६०
60

पद्मकापांवाचि रपेरिद्धोपधापाइतिक्रमत्पथेठपधापाइत्वचरिपुः अजंतेष्विप्यंतेरि छत्रविभूषि
तसमः कपरघसनेभवाहतेमृहत्कामपयंत्रसाधन ३० हठमत्सरकेतुरुक्मकेस्वलमारण्यकंरम
नारथ अधिरुखतेगज्जपसमैःअपपोद्ययमर्वद्विंसमुतः ३१ दुरवाधनिर्हर्षमुद्दहनूसठपितावस्म
तीःकतिप्रभः समवाप्रविवेकमप्रति कृतमहमनेकतांनतः श्रुतेगाण्डरोधकांहितसठपक्षतस्तहया
सहैगतः अमितंअसद्दुहिमंत्रिणांपुवराजंचसठमंत्रमाहरं हमडुडुमिनाहिंगतरं धनपमुहुसमुसठको
भवत्र इमयोर्न्नपपोसहारगोवहतेसैनिकपाःसहसरुणाः ३४ अथपलोमइतोपिसाहसंरिवसेनापतिम
जिजिल्वरःपमयुग्मिपमात्मसैनिकेकृतवान्नदूपराठन्अवजवात् ३५ सबिवअसठद्रुहिसंसकोवत्न
वेदमंतिंमत्रिधर्षितः अनवापरणाजिरेस्थितिंपरिबभामहि पवीन्द्रेति अजःपाशिवद्विजःश्रीजिः
श्रीजिःसापाससमभागसंग्रामस्याजिकृद्धतेद्वत्समरः श्रीजःजिल्वरःश्रीजिजिलरःजिन्नपेजपनश्री

रा.म.
६०

लः इणावशाजीति क्रचमणगागमश्वाजित्वरः जित्वरोजिस्तुराक्रंपोशितिरुद्रः पुष्यतेइतिपुक्कृ पुक्रेः
क्रिप। यमनंयमनाः माक्षवज. नोहाहेत्रापदेशस्पतिनवद्धिः नियमाहोयमः सकृपनिविधेचेतस्य। अहिं
सांसत्यवन्ननंत्मलर्वयमकल्पना अस्तेयमितिपंचैतेयमाश्चैतिनतानिचेतिमनुः यमनपुक्
यमपुक्रंपानियमः स९वाताभावेषांतेर्दृहशाः सेनिकांयस्तंयमपुछियमात्मसेनिकं शरीर
साधनापेक्षानित्यंयत्कर्मतद्यमः नियमस्तुयत्कर्मनित्यमागंतुसाधनम्। अकौरातइतिकृतवा
नन्वन्नकैवतमतयः पराद्यवइतिपरांचतिअभिमुखाभवति अंचेतेरुत्विगादिनाक्विन्। पराव
खमस्तंपराद्मवंपराक्प्रवः पराधीनेइत्यमरः स्वइतिसोत्राधातुः गत्यतिमविशतीतिसवः पचाद्यच्। त
स्मात्जवात् जेबाणशीघ्रत्वरितलघुक्षिप्रमरंद्रुतम् इत्यमरः इहहेतौपंचमी धाविनःगतिरस्किताः प
रिवचाम अभिवचालेलर्थःलिटः प्रथमपुरुषैकवचनंक्रियापदं अव्द्रुवारितिद्रुतःकंप्रसः द्रुतश्री
प

पंविं:
६१
61

ह्रीविलीनेचविडेतेषामिधेयपवहितिविग्रहः ५ शूरोवीरविक्रांतोशूरादिस्त्रीतोएपंताःद्वेरुमरिशविची
रपंतिविक्रांतंक्रुवंतिपचापच्चवीरास्तत्रवेरोवीरवरः वीरोविक्रमबाधवाइत्यनेकार्थः रणास्म
जिरभंगनंतत्ररणाजिरे स्रगतेस्रजश्रेपरोकिरच स्रजिरं स्रजिरंभंगरोकापेविषपेरइंरंतरा
विंतिमहिनिः स्यानेस्थितिरत्रभगातिनिश्रौधातोः किः मर्यादास्थानेपाश्चितिरितिरुद्रः ७ नरमप
मेमेहरमरः नपातिमिण्याधमितिपारश्शरोधातोःकतेरिकिः स्रपि स्रसंख्येनिपातादवपम स्रपी
तिनिश्चेय पार्थिवमिति प्रथमस्याने प्रतिश्च्हीसनेनक्रितिसमसारंगाक्रुमत्यपक्षा ७ गुः स्यलेचरा
तमीतिरुद्रः ९ पृथ्नावताशितलातपृथिवी पद्मप्रथपयेतेविस्तारंपातिप्रथेः षिवस्मसारंगा चेतिवि
वक्ताहोडोः विश्वरपिवी पृथिवास्यपंराजापार्थिवोवाराप्रत्ययः पार्थिवोक्रुजराजानाविशितिरुद्रः भू
पेःसंख्यायारकंद्वपमत्रापट्टमसपःरिलोपश्चस्त्रीलिंगतदकारातबंधान्तऊप द्रपो तपोःद्वेपाद्वी

रामः
६१

तद्दूपीतां वंहतेवार्द्दनेवापरूपंते वंहेर्नलोपश्चेमतुः नलोपश्चवहुमभन्तंमवुरंमाज्मंन्त्रहमंत्रवहुलं
वहुः पुरुहूःपुरुमभ्रपिहं सिरंभनपञ्चभारिवेत्समरः हूर्षेताहूषेः तथतूहषतहोमावेवहूमतापः हूषेः
मुत्मामितिःममहोहूषेःमभोहामोदसंमहाहूत्समरः बहूपणामाहूर्षोमामवहूहूषेः पर्भूतंणाशंस्था
समहूःपार्थ पश्चोणामलवक्रुपहतिराणाभनिपातः पार्श्वास्थासत्रपाःपार्श्वामितिहरः हत्रवाणिमत्र
उहाजहूनेकवतमसपः होहतिहाहसमदहन भवतिहत्रवान्‌ उपहीपतेउपहावन्त्रामेभ्मापसर्गहूमउ
उपापनमुपणामपभुपहारसत्याप्रहमरः भ्यतिषांपनउाउंखेःउत्रमोवतनमम स्त्रीचेउनमा लीवण
धांनमतुरवमंवकानत्रमानमाः भवमवंपंवेरणामपवहानपराधंवत पराणंगममाग्रहरमाग्यांमाशे
पमारपम भपान्नेमहःउध्नलःमानसवनभाविशाभमःहतिश्रमरः परिरभालिंगमर्वःरमेतंत्र
हभ्रममतुहमें भ्याहेयाहूलभ्रमडन हमांमाहेथाः होविधवेनविमाहोगमवनपंसकमितिरमसः

चे.वि. ६२

62

अत्र पंचा विविक्तविजनछत्रनिःशलाकास्तण्णारहहस्समरः इत्यमितिस्तेनमकारेणावाश्रनन
मकारेणात्रत्रस्ते नोक्तारकाणितिरहमः इहोदेशः इहमस्यछरितिणनमस्यपञ्च प्यालापवारः इवे
त्यमर्थपोवमित्समर्थः निर्दिश्यते इतिनिर्देशः कर्तव्यतपाकण्यते अकर्तरिचेतिघञ् अपवादस्तु
निर्देशो निर्देशः शासनं वसमस्तमरः शोहकाधाव अत्रवीरितिघञः अनपतेन्वमेलडः मपमध
रुषैकवचनेक्रियापदं हेपोः सर्वाणरकोहितपञ्चपदम पः गतमसिद्धं कोरे नक्षत्रमेदेसाकोरमक
णेरपिहतिविग्रहः करोतिश्लाघ्यते केरोण्ठः कण्ठः कंठं कीवकंठागले चग्रीवापांभिरोधिः कंधरं
लपिइतमरः कंठेगलेसंनिधानेयोनो मदनेपादपेत्पेतिविग्रहः कोवकंठस्थगाहेचतेषांपदस्थाने
तत्रकरकंठपस्हेमकपेंगावनतिसवेतश्वनसंविभक्तोपवाधव प्रशोरतः शोरेभिरागोहनागालेवचत्रण रामः
वेडमानाप्रवगाः कमनिक्तोर्थामद्दस्याच्चचतुष्वे त्रापोत्तेचतपाशीरोमगरोमसहहाल्हतद्धतिमे ६२

ह्रिनिः पिशतेस्यकदेशेनसत्यपतितिष्ठेत् अवपवेबाकुलकाउनन पिशुनःस्मवकः पिशुनंकुं
तुमक्रेरस्मवकेणभिधेयवत पिशुनीकृपिवक्रेवश्छायांपिशुनामतेतिविस्मः तत्कर्मापिशुनलं
पिशुनलमेवकुरज्जवस्ताभिः संपतन्तिपिशुनलकुरज्जुमपतं रज्जुरिति सजेरसश्मसत्तविस
र्ग ॥गतंरङ्गतः २६ अपवीरवशेनिरादरःसहसैवाहरमारेहेश्ववः अपिधैर्यपरणंतरेस्मितंपरिज
ग्राहवि वेकपार्थिवम् २७ सपटःपरिगृहेतन्नतर्दपीवगुरहबोनपपार्श्वमागतः भशिपसहपाप
हृतेवानुजपलक्ष्माङपहामिपात्तमाम २८ अपिनंपरिरभ्मतंनेपरहहरुंस्माहिमिदंशमब्रवीत पि
शुनलकुरज्जुमपृन्तहितंपतलतकंछपसरे २९ भवतांपरिरक्षाहिसयास्मरकारागृहेवेदनाधि
वित सजपीवतस्थितिसंवरनस्मरमारामकरोन्महीभत ४० ॥म॥ अतःडःसा ह्यातोरसमा
गमस्य धातसकारतेपश्चस्मागमसकारसजस्मरकारःतस्यापि तेजकारः सजतीतिरज्जुः

रज्जुर्गुणाक्रियापासंधेरज्जुलृतमुद्दकं रज्जुः स्त्रियामित्यमरः रज्जुः शुल्बो वराटो नेति स्त्रीकाराेड
रत्नकोशः संपर्मतेस्मरसर्पेतात्रकर्मसंपः संपतः कौशितोबद्धतणा वो कोरच्छबेतेइतिरुद्रः स्मरप
तिस्मरो नाम स्मरः मदनो मन्मथो मारः प्रद्युम्नो मीनकेतनः कंदर्पो दर्पकोनंगः कामः पंचशरः स्मरः
शंबरारिर्मनसिजः कुसुमेषुरनन्यजः पुष्पधन्वा रतिपतिर्मकरध्वज आत्मभूः ब्रह्मसूः ऋश्यकेतु
तु स्याद्दनिरुद्ध उषापतिरित्यमरः स्मरः स्मरणं कामवारिरित्य रुद्रः कीर्णतं लिप्यते वा करोतेः सा परा वे
वैतिहकारान्त्रमिहारिणा यदह वं हिशालामवेलकारेतिहेमः गहृणातीति गृहं गेहे कः गहं गहाः पुं
सि च भूम्न्येवेत्यमरः कारावाः गहं कारा प हं स्मरस्य एव कारान्हं तत्सर्वे हनोत्यभिधेवेति तत्सर्वे कारागा
हवेदनाविवितनत् वेदनेति विद्वेदनाख्यानानिवासमचुरादिः सा वेदनान् गणासमर्षकोपश्च
वेदनानेनेषु कोहो वेदनामितिकौवीपवेदनाणीडेति स्मर्षः वेत्तानिविद्द्वागनेत्व कित्पयसंपः स्मर

मितिऋगेतोबाकुलकाहप्र स्त्रीविजयोयथशीळ्वत्वरितंलब्धक्षिपमपरंतमितमरः तेनमकारे
रामकारवचनेणालितिपाल. मही मठपजापं मस्वेतेभतारापस्यामस्वेतेवाङसिसत्रापामि
तिमायप्रहरणातत्वः गैरादिलाळ्डीमिमही मह्र्वाकुलकाहपः दूर्भिहिडीपिठमहीस्वामापान्म
हपतीतिवुराहावपिदूहंतोनहिसतः श्वपद्रीतिकोमुद्दी महीमविवप्रआपामितिरुद्रः मंहीवि
भ्रतीति उमजमारणपरागेः क्लिपतगाणमश्वमत॥ महीमतमपशीलेपारितिरुद्रः तस्य
महीधरः स्त्रनवधसुसुशासनेपसुसञ्जनवधशासनः नरुधतेवरसवकाणंवाशिस्त्रवधं श्वन
श्रववृपरोण माहिमागर्हाधनिपातितोपवस्तसपः नश्ववधञ्जनवधं शासितेइतिकर्मणिशान्सूद्र
शासनेनञ्जवंधञ्जतवधंगछतीतिजगत् जीवितजगती जगतीभवेनेवं हेविशेषेहरशाहे
पाहेक्षितावितिमहिनिः मण्डलमिति मण्डपतिमाडिमणापारणादिलालकलेच. मण्डले विवेक्षी

चं विं
६४

मराणुत्वं त्रिश्चिप अमरः मंडलीस तु द्वीपोऽस्याम्भराउ लं विंबम एषो यिति रूढः नाभिरिति नक्षत्रैर्भ
त्रैर्नेहा न इति दूरूढ अष्टमः उपधात्र्हो नाभिः साह चपाली नाभीचि दृ पक्षेश क्रेत पाश्रे हे पुं।
सि नाभि मितस्तपा नाभिर्नो भौद्दे पोरिति रभसः ग्राहिमः सन्निपो नाभिर्नो भिर्ष्ण क्रसपिंडिका
कुटुंवस्याग्रणी नाभिर्नाभिर्निषेधो हेरा मतेस्यनेकार्थः जगत्याः मंडलस्य नाम्नेः भावस्ताजगती मर
डलेना भितां हि श्वित्रपोत्तरमिति तिरि श्वित्रपादुत्तरं स्मृतं तरं पपा सात्नपा हि श्वित्रपोत्तरमिति क्रियाविशेषणं
डस्मृर्वात्तेर रूडत्तर मतिवाकोत्तरसि मेदूत्त अमरः उत्तरं मतिवा केस्मात श्रेषे चद्विभवाचवत इति रूढः
मरवति स्वभागं गर्ह्म तिदेवाम्नत्रं मुसी तिवः मरवः परः सवेधरोपागः स मतत उमेरवः क्रउरित्यमरः
विश्वमजपन्न इति विश्वजित्र तसो विश्वरणनवधशासेना जगतीमंडल नाभितानितः सचहि श्वि
जपोत्तरबलीममखविश्वजितस्रीतितः ४१ चकनेमविषाउमाहरात्म हनि हे दूपरास्यकामतः श्रे रामः
६४

खिह्नत्पहरिहृपाणिकंकुटिलतल्ल कृत्ककर्मकर्मणम् ४२ महरिम्रजवांकितानलेकपराणवेधनम
रिहीपिते भ्रूक्षेहोतिचमपशेणम्नतेरवलनेलोकोकिकृततसेस्नवोपगम ४३ पहहंतवरुद्र्हात्वकोनु
हगाणमाबकहापनृत्तंमा क्रिपमानवेरेज्पसंगमेष हरौहणमामिवनिम्नगाजले ४४ ॥मूलं॥
वितोपक्र:विश्वजितःतं श्रनदूहमर्पश्वराप शोतोवेतिनरहि: सर्वेगेतविश्वजितोपकृ:सर्वलह
स्त्रिताः उवितःपापनाशयेतिश्रवणात रीतिरिति रीडः श्रवरोगरीपतेस्मद्भतिहिवारोश्नेकार्पत
पामचारेवतेतेक्लिनिःरीतिः रीतिःप्रचारेसंहेचलोहोकहारकिट पारितिविश्वः रीतिरितिरीतिनो
नेतासिलंपचम्पर्वं भकर्षणाविधालमितिधाजेःनुमुन् लुगंतमपमम् ममम्मनिहंमहनिहं
तेहवंदूहृतसमनहनिहंदू७रास दूंहतिपर्कश्रपेकोतिहर्तदूः अर्चेनूमाहिनारके दूहे
मरुलामनबवापडोजाःपाकशासनःहृष्टश्रवाःप्रमासीरःपुरुहूतःपुरंदरः जिष्णुलेखर्षभःश्च

चं॰ विं॰ ६५

65

क्रः शतमन्युर्दिवस्पतिः सुत्रामा गोत्रभिद्वज्री वासवो वृत्रहा वृषा ॥ वास्तोष्पतिः सुरपतिर्ब
लारातिः शचीपतिः ॥ जम्भभेदी हरिहयः स्वाराड् नमुचिसूदनः संक्रन्दनो दुश्च्यवनः तुराषाण्मे
घवाहनः आखण्डलः सहस्राक्ष ऋभुक्षाः कामयतेति कामः प्रवाधत्रू कामयते नेनेति वाऽसी
ति सत्राणाद्धः इच्छामनोनामबोकामेऽस्मरः कामतद्भिरसंतनमप्यपप्राप्ति कामितिइच्छते हविर्दी
यतेऽत्रपत्र पाजनेनोनद्भः पजः यत्रेतिमुरोप्याति कः मन्त्रटकुठकदकारेशः अरिटलेभ वक्रत
कर्मतत्र कर्मटः अरिटलेवक्रतकर्म कर्मठः तं करोतिस्वर्गादिफलं किंपतेवाफलापिप्रिः क्रतः क्र
तुः क्रीयतेसोमोत्र क्रीणाते उंकजितितच्च क्रतुः क्रतवः सतोमकेपाठोमन्त्रतरूपचारात् क
र्मठ इति घटतेमपत्वेनमारब्धं कर्मपरिसमापयतिकर्मशाघटोटगितिस्मठश्च कर्मठः कर्मस
ठामहामन्त्रोपस्पतिठवा ठामहठामहामन्त्रेमन्त्रिमपाषिवाडवे मासनेशपनेभ्रेमतपाका

राम: ६५

श्रेगलाशये हृदेवक्रे च मध्यापांक्तेकुडले मानवल्कवेशिप्ये काक्षरनाममाला महेरिमज
स्यंवाचितमेवानलः अग्निसाश्वमरः इति मजवाचितामेले इपत्तिविरोधमिसारिः अच्चद्वारितिः
अरिः रिपौ वैरिसपत्नारिद्विषद्द्वेषणदुर्हृदः द्विड्विपक्षाहितामित्रदस्युशात्रवशत्रवः अभि
घातिपरारातिप्रत्यर्थिपरिपन्थिनः इत्यमरः अग्न्यते गम्यते नेनेति अग्नेः अग्नेर्वज गोचरसंचरे
माहृनानिपातितः अंगेगोलाहर्दीरेशारू इत्यमरः अग्नितिमाशितास्मार्तानपतितवा अग्निति
धातोरनभाविरापर्धातरबाहित्वात्कललचक्रनलः अग्निर्वैश्वानरो वह्निर्वीतिहोत्रो धनञ्जयः कृपी
टयोनिर्ज्वलनो जातवेदास्तनूनपात् बर्हिः शुष्मा कृष्णवर्त्मा शोचिष्केशः उषर्बुधः आश्रयाशो
बृहद्भानुः कृशानुः पावकोऽनलः इत्यमरः कृपरालमेवंदूधनंतेनभरिपव्यामवन्नव्याहीप
तः कृपते इति कृपा ॥ कृपापात्रीक्रियते सो कृपकृपायागतीक्ष्णतो बाहुलकात्कुन कृपराः

चंव्रिं

६६

66

कटुर्यद्धपराग्घडुक्किंपवानमितंपचाद्दत्यमरः इंषयतीति इंधिहीमोकर्तरिल्युः ए धैःमोङं
धनेखेधः क्लीवेकाणं समितस्त्रियामिति रुद्रः होप्यतेस्मदीपहीमोमैश्वत्रकः इडागमश्च ही
पितंलालितंहीनामितिरभसः खलानांलोकानांमुक्तिभिः लतत्वंउपगच्छतीतिखललोको
क्तिक्लत्तसुवोपगमं लोकयतेवीप्यतेलोकः लोकत्वमबुवेजजनद्रुत्यमरः उच्यतेउक्तिरत्रास्त्रियां
क्तिः भाषीतभारतीभाषागीर्वाग्वाणीसरस्वती व्याहारउक्तिर्लपितंभाषितंवचनंवचद्रुत्यमरः
लवतिवचनाघमस्माहितिस्लगतोवभर्त्यकः स्लवः मुवोपमञ्ज त्वनीतलखोमेहातस्लवस्त्रिपा
मित्यमरः रुद्रसंकोसेहासः रुद्रहासः अत्रस्वार्थेकन् रुद्रहासकः नडिटितिवितर्के घराभिति
द्वपेतेनपावसेचने बाष्ठलकात्रकच्चराग्हृयेत्सर्पः नडत्रुमापस्पासाश्चनत्रमातांश्चनत्रमांश्च रामः
हाभित्यर्थः क्रिपभावः क्रिपभावः सचवर्टेजपश्चतपाः सगमरुत्रक्रिपामाववर्टेजपसंपमे क्रि ६६

यते बलिरनेन क्रियेऽत्र यकर्मत्पयः ॥ अपकिञ्चकारस्य रिङ्गा हेशः क्षिपः मे क्षारक्षोररोगारा पुंसि
बहुसमपए उ का क्षिपइ समरः बटते बरः पचाघच् कुंभो वटश्च कलशः कुट इति रुद्रः इत्याते द
ऽयोऽत्र पजे हे वरजा संगति करणा हा नेश्च पजेः कम संभसारणाच इत्यस्तु गरुप आयोरिति रुद्रः
संगम नं संगमोऽत्र संप्रवीतगमेर्घम् संगमः मिलापे संगमः संधिः संयोगः संपृक्तिरिति रुद्रः स
कृद्देकवारमपि एकस्य सकृच्च सकृदा देशः सकृत्स्यादेकवारयोरित्यजयः खमते वुद्धिरेवेति खन
खनने खनेर्डः खं खमिन्द्रियं स्वर्गे स्याविंद्रो विहायसीति विश्वः निकृष्टोऽन्वोऽत्र भासः सा
त्तिलस्यात्रेतिन्त्वाऽत्र भासे वभर्ण कः निम्नं निम्नंगभीरं गंभीरं स्नातं तद्विपर्यये ऽगाधम तलस्पर्शि
मित्यमरः निम्नंगवतीतिगमेर्डः निम्नगा रवस्य निम्नगा खनिम्नगा मंदाकिनीवियद्गंगा स्वर्णदी सुरा
र्दीर्घिका खनिम्नगा इत्यमरः जलपतिर्मंतर्गतं वरुणवारयति जलनाप वारोऽवग्राहि सलतः पचाघच्

चे॰ वि॰ ६७

67

जलमितिसर्वानेहः जडत्वाज्जलं लडयोरैक्यात्त्वमितिक्लिंगः उडं च सजडात्मापटुर्मवानि
तिहंडी स्त्रायः स्त्रीभूम्नि वार्वारिसलिलंकमलंजलं पयःकीलालममृतंजीवनंभुवनंवनं कब
धमुदकंपाथः पुष्करंसर्वतोमुखम् अम्भोर्णस्तोयपानीयनीरक्षीराम्बुशम्बरमित्यमरः जलेजडनी
रपारितिरुद्रः तन्नस्मात्कारणात् उतेतिस्मावतीवित्तकोषपृथिवीतिरुद्रः शाहेधातोः निष्पाकः स्त्रस
लेनिपातनाडुतेसम्बपम् उनदूतिवितर्के आपम्पवितर्केपारिसमरेः निमेषनामानिमेषः निरुर्वा
मिषमीलने धातोर्घञ् निमेषः सपरिमाणामस्पतिस्म त्रपारिमाणेमात्रेचसमत्पपः तस्मात्त्रिमेषमात्रतः
पंचमपर्वतासिल् पुंसापावत्कालमकृत्रिमनेत्रविकाशानंतरंनेत्राकुंचनेजायतेसनिमेषः निपा
तपिवेतिनिपात्स्यपृमत्स्यपानमपुपसहस्राशीत्रमित्यबपम् त्रसमित्रितिद्रमोहः त्रेलोपवाहः रा॰ म॰
इशाहेशः इह जननंजन्मभावेजनेर्मनिन् जन्म जनुर्जननंजन्मानिजनिरुत्पत्तिरुद्भवः इत्यमरः ६७

जह्नीरितिजहातिदेहंराजन्नोपश्च चकारात्जङ्गः जह्नीरजापतजनेईः जह्नुजातस्याःइक्षरांज
ङ्गेक्षरां इक्ष्यतेइतिइक्षरां रंक्षदर्शनाकनयोः भावेल्यट् इक्षरोनेत्रदर्शनइतिरुद्रः सद्गो
मंनभगमैश्वर्यपपरसरमभगमसप्तावः सौभाग्यंस्त्रत्रेष्वाभमप्तपः समध्यतेनपात्रंधरद्धौ
क्तिःसमद्धिःसंपद्दिस्मर्धः समद्धिर्धनसंपत्तिःसेवेधितिमेदिनिः ऋधंनंरद्धिः रुध्ववर्धनेक्तिन्दा
द्धिरानरनेहद्धावर्धनेपिकलांतरे इतिविश्वः सतश्चसौभाग्यंतयोःसमद्धेः रुद्धिंददातीतिकर्मणि
डः सततसौभाग्यसमद्धरद्धिदं बहुलवेषागाश्चिषाद्दिलाललक्ष बहुलंतिश्च पद्म बहुलातीतिबहुल
मत्रडः बहुलानीलिकायांस्यादेलायांगविपाभित कृत्तिकायांस्त्रियांभ्रस्मिवेहायसिनपुंसकम्
पुंसिमेरुकृष्णपक्षेचवाच्यवत्प्राज्य कृष्णयोरितिमेदिनिः धरंतिकोटिलांकुर्वंतिधराःपचाद्यच् स्त्रवि
षमानोधरः स्त्रधरः स्त्रधानंमार्गंरातीतिस्त्रकर्मणिडः स्त्रधरः स्त्रधरोपद्मपाणयोरितिरुद्रः ॥

चं॰वि॰ ९८

68

सिध्यते किं सिद्धिः बहुलानामधराणां सिद्धिः तस्मात् हृद्दिह रातीति बहुलाधरसिद्धिरिद्धिरि
म् तदुर्त्तं कनिमेषमात्रतः सबलेर्मोह बलं निपात्य च सहसैव विवेकमूपतिं न पतिले पार
पोज्झ पाप्यहं ४६ इह जन्मनि जन्तुजेश्वराणां सततं सोमाप्य समद्भुरिद्धिरं बहुलाद्धरसिद्धिर
द्धिरं परलोकेऽप्यपवर्गसम्मोद ४७ गमनं च ततो मनोऽचितं यदि गौतल्कपवित्रदर्शनं इदमप
भिजापते सुखं द्विविराममेदु विरागनकोशगम् ४८ ननु मध्यपि मे यथा तथा धनमात्र पवित्र हृत्था
पगोचितम् रमणी सुत भूधराहितः परमप्यात्र कलेकरेवमे ४९ सकदापि च दुःसहो मया
जननी स्वीक्रियते शिरं तरं तदुराम समं विराधवत्स्यपि रुंध्याद्धरागोपि मांगनः ५० अतएव ग
तिः कदाचमेगतिर्हीनस्य वजीवनं इत्था इतिचिंतयतोऽधुनाभिवेमहतीसंकटतामुपेयुषः
५१ ममनोशरणाशवादयो न च माता न पिता न बांधवाः नहि तात सुतास्त्वमेव मे शरणं विभ्व

राम: ९८

जवीनसौख्ये ५१ शरणागतदीनवत्सला परमप्यपि न कामयाम्यहं ता पदतः कनकं महीपतां नवि
लेखान्क्रमेणैनिधीपतां ॥ ५२ ॥ दरपातवेदयशक्तितासफलात्वान्निधनो मम मास्म च सह ते पशसैतिम
हवः सपराधमस्य पतः ॥ समसतत ५३ नदी सहर्षं दृमिरणात स्मश्च वज्जकं ॥ ऽपरमासौ लोकश्च
परलोकसत्रापवर्जनं अपवर्गोत्र हजीवर्जने वन् अपवर्गस्यागमोक्षयोः क्रियावसानसाफल्येऽप
वर्गः प्रयुज्यते इति विश्वः सर्जनं सर्गः भावेघञ् सर्गः स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिष्विति विश्वः
गम्यते गमेर्भावे ल्युट् गमनं मरणानंतरं गतिर्यात्रा मरणान्तं गमनं गमः तथात्र अपि निर्याणमिति उ
रुपाद्धः ऽ मो इति अव्ययम् ऽपतेरूपते मतिषेधार्थो नेति राजसतो बाहुलकात् डोरपि नो इति निपाता
व्ययम् अपि सामर्थ्यात् ऽमत्यपेन इति अमा नो ना प्रतिषेधे इति पुनातीति पवित्रं पूञ् पवने इत्र च सम्पुः
पवित्रं पूतेपवित्रं शाकेन्तु पवित्र इति रुद्रः पूतं पवित्रं मेध्यं तु वीध्रं तु विमलार्थकमित्यमरः पवित्रः मपतः

चं॰ वि॰
६९
69

प्रेतोब्रह्मवर्गेमरः अपांसमूहाआप्यंतेनगच्छंतिआपगानिरृशानांआपगानदी तत्सेनघानकर्मणा
इत्यर्थः उचितंयोग्यंनिरृशापगेणोचितं रमयतिकांतमितिनेपाद्दित्वात्तल्युट् रमणी भण्यतेनेनेतिभणी
करोतल्युट् अलंकारस्त्वाभरणंपरिष्कारोविभूषणं अलंक्रियापवभूषेतमरः कुण्यतेकुण्यातिवाकोपः
पचाद्यच् अंपम्रःद्रुमसालंमातत्त्मकोशास्त्रीकुंडनेलपात्रेप्रपाशाहादिसंग्रहे इतिविश्वः खड्गापिधा
नेभांडारेकोश इतिरुद्रः नसखःअसखःसःरूप्यतेसौरूपते अचहल्व्वेतिसंयोगेसंयधकर्तरिद्विः पूर्व
स्मासमचौईत्वान वैवैलोपः चांतरंपरपत्वंनिर्गतमंतरंपस्मान्निरंतरंभेदरहितमित्यर्थः रमयतीतिर
मुकीडायां ज्वलतिकषतेभ्योणामंत्ययः रामः रामोबलेदाशरथौजामदग्न्येचसंहरे पशौविशेषेवृवासि
ष्वेतेइतिरुद्रः विराधोराक्षसः तद्धनविराधवत्त पर्यतेअनेनेतिपथिगतो पथिमथ्यृभुक्षामिनिरितीनिः रामः
पंथाः तस्मिन्नपि आपंतेइतिजनानज्ञेचजनोलोकेमहलोकास्वरलोकेचपामरेइतिविश्वः हीनइति ६९

हीयतेइति ओहाकत्यागेधातोः क्तः तस्यन आकारस्य ईकारश्च हीनं तद्योगात् हीनः हीनं ग्रात्वान
यौरितिविश्वः जीव्यतेऽनेन जीवनं अधिकरणेल्युट् जीवनं वर्तनेनीरे ष्वजीवेच जीवनः जीवनीजीवना
चेतिजीवंतीमारद्योः क्रमादितिविश्वः वर्णस्य ह्रस्वानिपातइत्यावपम् वर्णकेठस्पानुषाइत्यमरः
वितयतीतिवितयन् अत्र शतृ विचारयन्इत्यर्थः मन्यते इतिडरणाहो श्वन्तेतोमहत् निपातितः स्त्रीलिंग
त्वात् ङीष् महती महतीस्यानुरीयस्यांवीणायामितिरुद्रः संकटयतिअल्पावकाशं संहरणात् इतिचसं
कटः विसंभोर्ष्वकटजिरितिकटच् संकटं नातुसंबाधः कलिलं गहनं समे इत्यमरः उप्यापइतिड पे
पिवान् उपेपिवान्नत्रास्थानन्तु चात्म एते निपात्यते उपपूर्वाद्दिरोगाभावायानपिप्त तमात्रेलिङ्वासा
ततस्यनिसंक्वसुः इत्युपेपिवान् इतस्य उपेयुषः आमवतः शिवः शर्वः शिवः शङ्करः शिवः कीलः भशि
वोवसुः शिवागौरीशिवाक्रोष्टीशिवं अंभः शिवास्तु षां शिवाभर्ताशिवः कालोभवेदामलकीमनेका

त्रैवि·
१०

र्थः माताकाव्यमस्तोत्रभ्राञ्सरापापाभ्यांमातेरइतिविश्व चान्वाचपेसमाहारेऽन्नमोमार्थेसमा
सेपे पक्षांतरेतपापाद्रक्तरोगाच्चवधारसोइतिडरुडुः पात्यपतंपातेनेमनेष्टलाष्टुसाहिनात्तचिइ
त्वेनिपातितः पित्रादपइतितचइत्वेचपितेतिस्तुभ्यतिः ताततस्तजनकऽपितेत्यमरः पितापाल
कः ताततेपारितिरुडुः वधवंधने बध्नातिस्नेहेन भ्रस्त्वाहित्रप्यासिहनिवसिबंधिभ्यश्चऽरति
उःबंधुः भ्राताघराबांधवः स्वस्मागसहमोबंधःसदैवानुमतःसुहृत् एकक्रियंभवेन्मित्रंसमप्राणाःस
खामतातित्रधातिहितःदधातेर्हिःक्तप्रत्ययेनातोरेकिति· हितंवतेगतेपथ्येहितोप्यर्थइतिविश्वः वि
श्वस्यजनस्यसर्वलोकस्याहितेविश्वजनीनमत्रस्त्रात्मनविश्वजनभोगोत्तरपदात्खः खसेनः
सर्वजनीनामित्यर्थः दीपतेइतिदीनः दीङ्क्षयेक्तप्रत्ययः ल्वादिभ्यइतिडुओदित्वात्ततस्यनदीनः
दीराधनइत्यर्थः वदतिस्येर्पामितिकसः सकप्रत्ययः दीनानवस्तवतपत्रवततलातिस्त्रारदतेइति राम: १०

दीनवत्सलात्वकर्मणिगडः परमितिक्रियाविशेषणं अनितिक्ष्वनमाराधारणे अभीप्सितात्पः
अमा यत् यस्माद्धेतोः अतः अस्माद्धेतोः यद्या यत्रहेतोः संबंधो नियतः तस्मै वयद्दिमारपीतिमांवः
कनति हीयते कनहीयो क्रियाहिभावराः कनकं कनकं चंपके स्वर्णे किंशुके नागकेसरे धत्तूरे को
चनारे च कालीयेपि कांचिन्मताभिमितिविश्वः मरीचताभिमितिलोटः प्रथमपुरुषैकवचनमाशिषि
क्रियापदं परस्मैपदकारेशाद्गतिपरत्वात्परमपदः हाठंपोप्पहेयं अत्र यातोयाहेति यतः ईषतीति यातई
तगुणश्च हेयेहातव्यहानीपेइतिरूढः शं कृ शक्तो शक्यतेनयेतिक्तिन्शक्तिः शक्तिर्बलेममावाहोश
क्तिः प्रहरणांतरे शक्तिःकपालशाकले नस्त्र्यभावेनेपारपीतिविश्वः तस्याभावेऽशक्तिता फलतीति फलं
फलनिष्पत्तौयचावच्च सस्महेहठकृते फलमित्यमरः फलेनसहवर्ततेइति सफलासहार्थस्यसादेशः
असमाहिति असमुविधातो शाशिषि लोटः प्रथमपुरुषैकवचनं क्रियापदं निवृत्तवाद्धेनैर्भरशार्दः तेतोवभवं

चं॰ वि॰ कः निधनः निपूर्वाद्धधातेः क्तः इह हि जिमे हि निधाम्यः कुर्वा निधनः अतो नाशो द्वयोर्मित्युमरः शांभि
७१ धनो स्त्रियां इत्यमरः मिलित्वेत्यसमसहेति निपातः सहसहार्थेत्यव्ययं सहसाकल्पसा इत्थपयोगपघस
म स्त्रियां विति विश्वः इत्यतेइति केचित्तत्र वचपरिभाषेशा तो सत्र ममवचः मद्वचः अपराधनमपराधो
७१ त्र भावेघञ् आगोपराधो मंतु श्चेत्यमरः इ भिरत्राश्रेनेन तस्यातस्य अचकु कवोपयुगासे नञ्माभ्यर्पका
आपन्नासेन किं इ कृतं कोइ हलमिसंज्ञकोत इहलमिश्रमेहित्रिकमल्लइ पतीतहोततः तारिसंतादृशं अगां
वि अममपि अवस्यांतरगच्छअवस्यांतरगतं केहेडुकुण्डपतुः महाभर्ता सूत्रधारः भगवत्याअपहा
सो भागवतोत्रमत्वार्थीयो रारमतुपः शाकंभ्यवेसवक्षापि गोशभ्मग हस्तवा कामोपेभ्यर्थमत्युत्रइ
मेभागवताः स्मृताः ते नमभागवतेन भवतिलोकार्त्तितिमसिः मधुः किंच्चवकारात्मिमत्ययः परिग्र रामः
हणं परिग्रहो त्र भावेअप् पत्नीपरिजनादानमूलशापाः परिग्रहा इत्यमरः अतितापनमानिशपात्र ७१

एरव्व आधिक्येतिशपकंमकर्णौतिस्यायेइतितरुङ्गः अवशपतेस्मिन्नितिअवपर्वीतशातन्नकरशोधा
तोरधिकरशोलम् अवशानिपातनात्मांतमबं अवशंचतपान्नमावश्पकामिति अवशपमेवम
वश्यकमवश्यमपसर्वनामाम्नाम्कककमाकटेः काश्यपीमिति ॥ द्वोपराणिसनविकिंरुकोहहलमिसंसेभिहि।
अश्वंतेहेतारिसनअसांविशश्वपतरगम्नकहेतुमहा स० आर्पितेनेवम गवतामागवतेनमञ्जमपरिग्रह
मतिशपेनावश्यकमपवलोकरेश्वैनिजावस्थानिवेदितातेदेवतांकाश्यपीमुपल भ्यमहर्षिकालोपिसम
र्थवन्नोतः इतीरपितातमरति हेविविक्रोपिकर्णवनरूपापात्मविक्रमपमपेतस्वंपवरे वासुदेवचरुभाप
तिवरामकल्पपन्म लमात्मनाहरान विभूतीवसहहतेहतताजनपासमधिकस्वगा वेंतां ग्राहिलोक
नयनैकनारिकाकुंजरीक्रिपिनेर्दूसंकुलां रंगभभिमपलमतान्नपातवीक्ष्यवीक्ष्यपवनःपरीक्ष्य ॥
पीमिति भार्गवेराजिताकश्यपापरस्तातः कश्यपस्यपकाश्यपीतां देवीति देवीत्यारभ्यवासुदेववरुभा

वै॰वं॰ ७२

याः पतिंवरयाताहात्म्यादिक्रयिकप्रर्वकाराणांगाराणांगर्वाहिभिस्ताहात्म्यात्स्थावपवनूपकालंकारः
सारिकेवेस्तपमाद्ववशाहृस्यवाचकत्वात् अन्येपमान्तबक्रयाः संकरः अनुवानमनुज्ञात्रस्त्रइ अमपः
विक्रयराविक्रयः दुक्रीमद्वयविनिमये भावेयम् विक्रयोव्यवहारः परोपनविक्रयेराद्व्यराजीवति
वतिवस्त्रक्रयविक्रयात्तवन् विक्रापिकः ॥ वैदेहकः सार्थवाहोनैगमोवणिजोवणिक् पण्याजीवा
स्त्रापणिकः क्रयविक्रयिकश्च सः विक्रेतास्याद्विक्रयिकः क्रायिकक्रयिकः समौ राद्वसमरः गुह्यकाविलि
ग्यामहानिदुजेरानवुनोरपि पमाद्विषकादिककारापुत्रामहे स्यरमंत्रिगीतिमहिनः स्वपंह्वरीतिपतिम
त्रैतिस्वपंवेरात्रस्याधिकरणेत्यम् पतिंवरातीतिपतिंवरात्र्यम् तत्र त्रिइत्यादिनाखच् स्वपंवराश्चवर्णा रामः
चेमात्यैतत्वपतिंवरेरात्जपः अर्धतेपरजेतेइतिभावेघम् अर्हेपोपचारजेवत्वादखवन्तिहितस्तजपः व ७२
स्यधनंदधातिइतिवस्यधात्रदमस्यपः कमस्यपोवाम लेनामधेननमवनीयपेनोवपदस्मादिनापरम

लं मल्लं वरस्तोप्यवक्रपदस्समरः मालमिति कं हरो गाम्भृतवरे रापमुद्धिरंतस्मुखीसवहुमानमा
रवो ५४ सामहर्षमधककालस्यागतेमिषकोकिलकहीनहतिते ईप्सितार्थरति नापपीडितामानि
नीवरुचिराभिसारिका ॥ ५५ तं विहायनिजमानमत्तमं कापतीन्मदपरांम्मतानशटान । जामवा
चमवमत्यतसरां दुर्विदूषकथिरंविडिशिक्षितां ५६ माभिपापतवकरहासकमावरोगाध्वलमालया
तया तामवाप्यचपतिं वरामंहकीर्तिसं चरूतकसतागतः ५७ पधबीषदवशेषशेषकसदनसतद
तीव मालस्थीलातिस्मारहेन्मातहतिकः मालाधर्मिमर्धाधिकरोगमलतेधापितेरापन म्रहलोः ६ प
तातवामालाएवमालामितिस्मार्कंधजमाला ॥ मालं ममानालजोम र्भिहसमरः दुमोतीतिदूतः हमपरि
तापकः पहाडमाजपीवं मेतिकहेदीर्हतः स्पामंहे शृङ्गहीदत्तदूसमरः दूतस्यभावोदातानासेवजमा
तया तमेति वरस्यजापापापीसिताध्वपहमवपरस्परयः तेजनीवधंवहतातिसंज्ञापांगमाहति पंडते

विच॰ ननिपातः स्त्रीवेज्जन्मा जन्मावरवधजातिमियमन्म हितेषु चेति विष्यः जननशीलाजनिरत्रशी
७३ लेऽद्धः हृदिकाराद्दकेशीपघावक्रव्यः इतिजनी पद्मा आपतेलज्जासंमतिर्वाऽस्याजनिवसिमानिरा ह
शीभावः जनिवधूश्चेतिजनिः जनीसामंतिनीवधः उत्पन्नेवजनिर्मितादृस्यमरः गिरतीतिगर्वः रूर्गह
भावः गर्वमानेद्धमिगर्वीवा गर्वोभिमानोहंकारः इत्यमरः गर्वः संजातोस्या इति तारकादित्वाद्दितच् ग
र्विता ता कुंजरीमिति कुंजोहस्तोहन्वस्यास्त्येषामितिभूलावपेनरवमस्यनगकुंजेस्याहिनारः कुंजामांहेतामा
मितिश्लाष्यकुंजरः स्त्रीचेतकुंजरी नपतेऽस्मिन्पतेकानाहिभिर्नरः कर्तरिच नपतिपर्वोनन्तनगतिं न
पतेऽडिश्चेत्यरन् नराः नपतिनंपेनव्यवहारं तिन्ने पश्यश्च नराः नरेंद्रविति केराजिविष्वे चेष्चकण्वतेद
तिविष्यः संकीर्णासंकुलाकीर्णाइत्यमरः संकुलंव्याकुले इत्यमर्थः रंजातिलोकोनवेरंगोत्राधिकरणेकर्तरि रामः
चकारकेसंज्ञायामितिघञ् भावकरणयोरत्रिंजेनलोपे रागइति रंगोरागःखेलनेगेनसंगः स्त्रियाम् ७३

पीतिर्विश्वः वैरशपमित्यत्र प्रथमः ॥ वैरशपवरशाणि पापित्तिरुद्रः मानूक्तीपिनरं ह्यानिसर्पः
अत्रान्तदृशाद्वः मक्कान्तबोधकः विरमित्यव्ययनिपातद्वारेण विरापविराज्ञाविरस्यचविरवि
राम् विरंशोतिदीर्घकालबोधकानव्ययानि तसोद्दृतितस्मिन्वान् अत्र भतमारोलिट्नस
नितक्सः स्दूचात्तस्यबो अत्र कन्नलमतयः उद्दितात्तहोप वकारस्यउकारः निमित्तसाधा
वेनेमित्तकस्याप्यभावः इतीडागमाभावस्तत तस्यूर्बीस्यातवर्ली इत्यर्थः मानमिति मननं मननाहा
नेभावेल्युट् मानः यदूप्मामृतेदृतिमाननिवारे भावेल्युट् मानः मानश्चित्तसमुन्नतिरस्मरः मानु
ममारोगस्थाने मानश्चित्तानतैोग्रहे इतिविश्वः सेत्यत्रत दृशद्वःमक्कोतसच्चकः मदर्वस्यमहामते
तथालावकपक्षिरापितिविश्वः मगते मनत्राते फलिपरिनमिमनिजनोधातनोगकपरिनाकिधात
श्वातिडः ॥ ॥श्वातादेशः मञ्जः पदाभयर्वसतोत्राम्नि इतिमल्लर्णमथोन्वेचेतिजस्यवाल्किमञ्जः

चि.बृ.टी. मधुश्रेष्ठेनेत्रयत्रेहेतैव मधुपपुष्परसे मधु हरहरचेङ्गः मधुरश्चैर्याहि: मधुश्रेष्ठेत्रो मधुरे हेत्सो मधुकोपि मधुः
७४ स्मृतः मधुमधमधुश्रेष्ठो हं मधुपपुष्परसं लिहुरिति शाश्वतः कलनं कालः भावेबूम् कृतान्तो नेहसोः
74 कालः चक्रवर्तिपि युगे कलिरित्यमरः कालो महाकालो महाकाले समनेयं पयमकृत्स्नयोषितिमेदिनिः कोकेतो।। ।।मा
कृतः धूपमलकराम सुस्वकेदध्वज्ञोमहर्शनहर्शामुपेपिवान् ५८ उज्जैनाभ्युदितकाकुकुहूकृतीरावरंश्च
विमतीक्षरोविहन् तक्षपावसहर्हिंसयाकुंतजित्ध्योर्याधुगलमस्तु सुबालपन् ५९ निर्दुनलविषधमम्
हमनन् उन्नजेम्मरवल्लुहासकन्नुकनज्जनमरागजनहृक्षिकामस्पपासमानेस्वधनपावनाविषाः ६० ।।मल
म्।। ।।मनोज्ञस्वातिक्कंकर्हकम्पाहाने श्रीजिरादयश्चेतिकिरःबाह्लीकाहताः रसलं सालिकुलीमा
हिनेलविवाकोकिलः वनप्रियःपरभृतःकोकिलःपिकहृत्यपिहृत्यमरः कोकिलकहृत्यत्रहृवार्थेकन् राम:
गहोपमा वासार्थेकाननपकमेव कूजेतिकूजितं हजशाहेककरइआगमश्च कूजितंतवरंते शब्दे हसादि। ७४

तिमरः स्यात्वेरूछति स्यात्स्यात्वेषो ईर्ष्यतीतिईर्ष्या अः गलपंपातादित्यिमः अत्यपः हापूव ईर्ष्याकांतास्य
हेहात्पूंछालिस्यामनोरथः इतिरुद्रः ईर्ष्याजातास्येतिईर्ष्यितः तारकादित्वादितच अर्थाभिधेयेशहान
धनकारणावसप्लितिआप्ततः रमणारतिः रमेर्भावेक्तिः रतिःस्मररमिपायापांचरागेवच्चरतेप्सिति इ
तिविश्वः नाप तेपावतेपस्मृत्मनाबोत्रना रुपयाक्रोपा अर्कतेरीतिनिपमाद्पाहानेवन नापइहे
गसेरातिमर्तरीतिरुद्रः पीड्यतेनपात्रबिडिहामित्र ड पीडासंजातास्याइतिपीडितातारकादित्वादि
तच मनननशीलामनसानेशीलेसाािनिः ङीह मानिनी पद्मामानोस्याइतिमानिनी अत्रमलवधाय
इनिः मानिनीमाननकर्त्रीत्यर्थः अभिसरतिसंकेतस्थानमितिअभिसारिकात्वाभिसर्तेएवुल ॥द
लोलज्जासमाकुलामधेरूपमहनेनवा अभिसारयेतेकांतंसाभवेदभिसारिकेतिभरतः पुरंपमभिलाषबि
तिपराःपचाधच तदिरुद्धः अपराः मन्तोपरामदपरान अत्र एष्टहानामोन्मानमाः परार्थमपरः शाब्केतंवेचप

चवि· ७५ 75

चाषचक्र शठाः॥ शठोमध्यस्थपुरुषेषा शठोधूर्त्तेपीरिति विश्वः जनापाद्यंजाम्याजाम्याचासौवाकश्च
तोजाम्यचाषचपुंवद्देत्यत्र पूर्वस्माद्धःस्वः अत्रवमतेनिलयपमत्यांनमभ्यं अत्रवेष्योगानिरस्काराणहे
प्यं तेअपरनरैंदेअपरासावधानातोनत्सहं विदूषपतीतिविदूषकोऽत्रनिपूर्वादुषवैकृत्येधातोः
एवुलेनाहान्तोपेहयासेप्तिनशग्निः॥ हासमधानवाकोनेकाेानुकंचित्तेनोतिपः नायकस्यसहायीतः
कण्येसविदूषकः विटोविदूषकश्चैवपीठमर्दस्तथैवच इतरः पलितःखंजः कृत्तस्यविकृताननः
काबहासमक्रुवीतस्य संवद्धप्रभावता अतः पुरचरोराज्ञांकोविद्दिष्ठविदूषकइतिभरतः विदूषको.
विघ्नकरः पीठमर्द इतिरुद्रः शिखिनं मवं रम्भमतिस्य मगमाद्रिश्च जमतातडः शाकंघाद्दिलावपरहूप
शिखण्डः शिखावडाशिखण्डस्यापिछवर्हेनपुंसकेद्धयमरः शिखंडास्यास्तीतिशिखण्डी अत्रा रामः ७५
त्पर्यदर्दानः शिखावलः शिखीकेकीमेघनादानुलास्यपिद्वयमरः शिखासशायाशा शिखाविद्यापा

हानेगुरे अहलइतिअकारमत्ययः शिक्षाविधौपाहानंजातमस्माइतिशिक्षिता गवीरोतिनिपुणामि
योवत्रानिस्तातशिक्षिताः वैयाकरणिकः हतस्ववः हतीकुशलइत्यमरः रूपाणीतिपरोक्षेलिटः मपमो
कवचनंक्रियापदं रुद्रहासकमन्त्रानुकंपायांनीतौचकन्प्रत्ययः कीर्तिमनवतीतिकीर्तिमत्कांतमसवैश्वर्यपो:
णातोःक्विप् अकरोहितिकतत्. कृतप्रयोगेपिपर्यायेचिहितेतार्हिसितोफलइतिविस्मः हृतहृतंकांपिपेनसः
हृतहृतः कर्तुंपोगण्हत्यविभाषाहृष्टेयोःकाप् कर्तव्यंकरशर्वविचकार्यकस्वविधिपमितिरुद्रः गतंमामेव
नेष्टचरत्नानेस्याहाव्यवस्थिशिष्टितिरुद्रः अगच्छदितिगमेः रूःगतः पवपिवेदपिबादिभूदव्यपमनाकर्दपवत्न
याकिंचिद्रायुक्ताकरइत्यमरः अवशिनशिशिबविशेषशेषपवाबच. अवशेषमेवशेषकःशेषकेवलम
त्यवशेषः सर्पश्चकीर्तितः शेषाज्ञाचरणामालाशेषेतिमरतः अवशेषएवशेषकइत्यत्रसार्थेकन् पद्य
अवशेषंशेषइवेत्युपमायांकनमत्ययइवार्थेसंज्ञायांचेतिकन् इत्युपमा अवशेषशेषकइत्यत्रशेषा

सार्पमेहातस्त्रवशेषराशेषस्तताहात्मातप्लिष्टनपकं पद्म स्त्रवशेषशेषस्पसाहत्यपादेकस्पशेषसार्प
मेहनश्लिष्टापमा शहसेकसार्पमेहात्मश्लेषः संज्ञापतहतितानचूरणाः मुघमाहीनांभगानांफणाहिमि
रंगेस्ता हात्मात्लावपवेन पक्रत्वहतीचमांकुसहत्सन्नफलालेशा नहतीतिपीडनफलक्रिपान पमन्नेमेसिन
फणाति फणा फणागतोहयारिसनेन फणापान्नापसंबंधः पवाषत्र फणाहपेः सर्पशीर्षेगोविषाराः फणा
मता फणाजटाफणाकहभाफणामप्पनकुंडलीसेनेकार्थः हधातीतिहधानु स्त्रनशतममपादित्र कालामि
तितिपमात शतस्तपेनमः भतिषेषोनिसमेव जिमीमये लिपःस्रेवतिमकस्कोविस्पसस्माहितिमीमः
मीमाहपोन्नपाहानहति भीमभीमोसाधहतिसर्पवपूरः हाहराभीषराभीबोबोरभीमेभपानकेहसमरः भी
मेभपकंरवाचसहाभीमन्नपांडचः हमयतीपितामोमाभीमोहवीडातिरुद्रः हशतहतिहशंनहशेभीवेसहन ह
शंनवीक्षशांवीक्षालोकनमितिरुद्रः दुर्जनेमः स्त्रभोहितापाकाकवःतारवपूकृतपस्ताः दुर्जनाश्रहितकाक

रामः
७६

पुं कृतीः उः ड भाक्तेजनाश्चतुर्जनाः कर्मोजपः स च कः स्यातिस्म नोडुजेनाः खल्लेदूत्ममरः अभ्यघंति
स्मेत्यभ्यहिताः अभ्यस्तर्वाहेतेः केः सर्वेताः मात्युदूसर्पः मुद्रैरेव महोत्तेगम्यहितेमोक्त मुङ्रतमितिविश्वः
फलतीतिफलनिर्णीतोवाफरातीतिफराः फरागतोऽमत्रबाहुल्लकात्तडड धफः फुः स्त्रिपांडत
कुः फूः ॥ फः पारदृशिनेदेवे न्मापेत्रानेषनीर धौ फल्पाषतेन वीजेफं फलेफं निष्कलेषण्डो कांपंतो
मगमाशिवेफाफराणामाबरोचफा वक्रेवर्ममिनिफं क्लीवेलामेलोमेविपर्यपे मलौवडपनेफंचमाहे
हेजालकेचफं सगवांधाबिताफास्यातफूर्वधवडुपाकुलेदूत्मेकाक्षरनाममाला फूत्करांफूत्कृतिः
अत्रक्रिमसपः आचरतीतिआचरन् अत्रशतृप्रत्ययः हिंसनं हिंसा हिंसिहिंसायां पाषिद्विहाहिभावः
हिंसाकर्माभिचारः स्यादित्यमरः अथर्ववेदाभ्युदितं हिंसाफलं कर्मवाकपाचे वादिः हिंसा मारणा
द्यात्मकादिकर्म अभिचारः रसाङ्गिलेहतिअत्र नपाल्लिहेः एवंजिह्वाग्नी वाइति च नप्रत्ययः जिह्वा जहातिर

चवि॰ टि
७७

77

सीमितिजहातेर्वपसर्पेहित्वाकारलोपेवातित्वार सजारसनाजिते्द्रूत्यमरः पुनर्क्कीतिपुगत्नमत्र
पुजिन्मविपोगे हृषादित्वाल्कलोड़ विषामिति वेवेष्टिन्मसकाघोमतेकाप विषमाक्षेविषमपे।
गेवा इगुपधात्कः इतिकः विषमर्धमातं विषपानोपमित्युक्तविषमंतन्मेरोरसमूतिविष्मः क्ष्वेडस्तु
गरलोविषपुसिक्लीवे चकाकोलकालकूटहलाहलाः सौराष्ट्रिकःशौक्लिकेयोब्रह्मपुत्रःप्रदी
पनः हारिद्रोवत्सनाभश्चविचमेदाश्चमीनवेत्यमरः खलतिसंचिनोत्यशुभमितिखलः खलंसव
पेस्मच हसनंहासः हसहसनेभावेघञ् कचयतेबध्यतेकचिबंधनेहीमोचाचत्रशमिकमीत्सा
हिनाबाहुलकाद्रोणुकनत्यप्रत्ययः कचुकःसमौकंचुकुर्मिताकाविस्यमरः कचकोबारावारे। रा॰ कः
सर्वोसिमाकंकवेषापच वधापिकगृहीतागाभ्यतवेस्यवचाल्केडौषधेकचुकीतिविश्वः उत्ते ७७
मरोजनानांहृष्मिकेस्ताहास्यातस्वधनपावनाहीनामनगानांविषाहिमिरोगेस्ताहात्मासाव

पवनरूपकं उत्तमंत्रं सांगस्योपवयत्वात्सउत्तमरोः हश्वतिमर्भत्रश्व त्वोः किकनरूसंभसाराांहा
श्चिकः सरीस्येपाहश्चिकेलिरितिरुट्ः रथेव स्नेत्रणामधेयवधानेनतरात्मनि बहिपोगेवकाशेचवि
शेषव्यसनेनतरामि सनेकार्थः पावेतेइतिपावे र्पर्पताहर्पयाकांयान्त्रतोपिरापतातपव पाव्येतपा
जा पावनापावनपाज्ञामित्रासिस्वर्णपेनेतमरः विशेषराम्प्रतितिक्षिपतेनेनोतिम्रजगतिक्षेपरा
पोः हलश्वतिबजिबाजः॥ब्याजः शाब्यापदेशयोरितिविश्वः राजोतेभामतेइतिराजदीमोइश्मस्यपः
राजिः दीप्यालिरावलिः पंक्तिः श्रेणीलेखास्तुराजयइत्यमरः तलंइभानेनठलाटहिरागेवाच्चेभिमस्त्वा
तृ इत्युपधीतिकः तले ठलक्षिम्रसेभेवाचवहिरितिरुट्ः तलासमनकुलामानेपत्रेमानसमेहकेदू
मजपः ब्यातस्सराजिः पंक्तिः जतस्थाः खरतातपाठलसमन्वलकेपेषोतेभाजराजिरवरतातठलाल
काः खांमांट्रपेपतिताताहानेकः खडकाडिमेहपेषाहराहत्वानडस्याः खरमितसमे सतसंधः

चै·वि·टि:
१८

78

खेरोऽप्यः खेरोऽपि पुरुषेऽन्तमः खेरो रासभ इत्यत्र कोऽव्यवहार पदुः खर इत्येवेकार्थः ॥ तस्य भावः ख
रता अलमिति अलति दृश्यते समर्थो भवतीति पचाद्यच् अल अलमेव अलकं स्वार्थे कन् अलव
भिर्कला गृह्णीते इत्यजपः आगोव्यतिस्म गतः आङ् पूर्वः कमेः कः आगोताद्दृश्मेव तत्र आगता
आगतोगत इति रुदः आगताद् वेसम्बन्धिके पाशेऽपाकुं दैवनोहिताक्कै दे नेताहिताः नार्थेतेऽस्मात्तेन्द्र हीमे
रशांक्कः नोहिताः श्रीरेताननुवर्त्यते रुदः शरांहिसायां च पचाद्यच् शराः उत्सवे वचनेकोऽथ चयत् तेनि
यमितया शराद्यादेश्यवस्था पासन पेवनिगद्यते इत्येनेकार्थः अर्द्ध शब्दः पुंलिंगश्चर्वखंडे वर्त
ते पुरुषवस्तु सार्द्धं श्लोकं इत्यसं बाहुल्यम् अर्थात् सामानाधिकरण्ये तत्तल्लिङ्गतापि पर्वार्द्धं तथा अर्द्धं वस्त्रं
तथा उर्द्धं नपुंसकमित्यन्न रक्षितेनोक्तं जात्सवा अर्द्धराज्ञि खरनातुलालकाः आगताद्यङ्गेहे
वनोहिताः किं करोमि वदन् अथ विक्रेमायामिक्तु न्वेशरशार्थवाच्यया ६१ सात्तेमकमपि च शराः

राम:
१८

ईकंनक्षमोस्महहतहूपीमपात्मलंनदीपजननीशिवेघतोजस्वमेवमहभीछितंस्वहात ६२ साल
मधकृतएवंमास्मरसेवनोनचकेरोषिसत्स्वम् पात्वंस्वमभिनीयसंस्थिताश्रीसहाशिवगु
रुस्वन्तपिशी ६३ सालमध० पामहाहरिहराद्विंवहिता सर्वदुःखहरराक्षमेकिका॥ ६४ सालम
घः॥तेतुनित्यमुचिंतमहीक्षितंकतुमत्रचजहीहिंसशपमसालमधः ६५ ॥मलं महूवा म
हीमितिसमभोग ॥महूं मईशाहोनपंसकएवसमनविभागेवतते नामलिंगाइति मधीतिस
मुहायानेनेतिमहं मधवहोकरोहलक्षितिधम तत्पवंडेपारेकमहूं पुसहोहूसमेशाकेहम
मः महूमेवाईकंसार्पकन् नशपतिसेति नशमर्थानेमनार्थकतोरिक्तः नहोगतेमतेमज
पः ममहूपमहीपापुभरस्महोरमतरसारतुवा॥वातधः॥समईपः पुभरस्महोरत्वमहाहेशाम
मजसमितिनजसपमजसमिति नामिकंपीमाहिनाः मत्रसकारोरेमः सततमजसेवशाहावमपावा।

पिनिम्नपर्यायोपुनः पुनरभिः आद्धमिष्टं अभीक्ष्णतं अजस्रमनन्तपः अवतत। व्यापन्नशीलनवतभातिभाहि
मेः किः॥ असत्वेनिपातनाद्व्ययंअभि अभिई आभिसुरसपोरितिविश्वः पातेडुमस्तु पुमान्पुंसोभा
वः पुस्त्वं अभिनपनात्कृत्वा अभिनीपइतिल्यप्प्रत्ययांतमव्ययं संतस्याविति संस्थिता सरतिस
र्गतौसर्तेर्वइतिवः सर्वः त्रिषु सर्वः शंभौसमस्तेचेतिरुद्रः अर्वसर्वहिंसायामितस्ततः पचाद्यच् सर्वस्त्री
पुरिमर्थः सर्वोहस्मात्हिःनूपाध्यायसर्वस्य अतएवसर्वस्तुशर्वोभगवान् शंभुः कालंजरः शिवः इ
तिनामनिधानं नित्यमितिनियतेभवं इत्यर्थे निपातनात्त्रिशब्दाद्वा प्रत्ययः नित्यमिति उच्यते
इतिउचितं उच् समवाये कः इडागमश्च वचभाषणेधातुर्वा उचितंभाक्तमन्यतेमितेज्ञातेसमंजसेद
तिविश्वः मद्दभीष्टितमिति इष्टमनेयैताज्ञाइः अइः इष्टयामिषुः इष्टेतिनिपातनाद्धिशादइष्टाकांक्षायु
रोश्मस्यकारः॥ साद्दृजातास्यातइक्षितंवस्तु॥ कर्ष्ठमितिउमप्रत्ययांतमव्ययं जहीहीति डाहाकस्योगेला

दोमध्यमपुरुषैकवचनं क्रियापदं संदेहयोर्नानार्थयोः शयनं संशयः समोनानार्थता शीङ्. स्वप्ने च. सं
शयः शयने चापि संदेहे हेतुल्यङ् इरितङ् इति रुद्रः संशयः संदेहद्वापरा विस्मयः अन्तर पोढ ताहन्ते आ
घमक्षरमपि तत्नीपकं सत्तमं च नवमं च तत्पांक्ति मं टीर्दे मिंडु हरिवयत्रगापते संवदंति कवयो रघो
हताम् इति लक्षणात् अन्नं अर्थो दुभिगा नरने नश्च तदस्य एतस्य अवडद अनु तवतं ते ताहन्तांते
ता वलिन्यं वलिकं सहव्यासहर्षा संवृत्ता संहृताःसि अस्मि वर्धितिस्मातिहृतं अन्तहृत वर्तनेक्तः
वाच्यवर्हति ते हृत्तचरित तच्च हृसोरप अन्तः मांतेति केनाशे स्वन्न पति मनोम्हरे इति विश्वः हृत्त स्वन्तोप
नस्वहन्तां तः हृत्तोवसरेकापेकार्यवातोविशेषयोः हृत्तांतः प्रक्रियायां चेति विश्वः वलिकं त्रितथा
यार्थ्यमर्थं ताततस्मात् प्रसीद दुप्रसीद तु भवं भवान् एहि गेव स्वमेव तस्मात् तस्य परं विपरमपि कद्धा
पन्त्रोत्म्रकाद्यमयोगं कहेडुकप्पपत् महाभर्ता पिपर्त्ति इति परः पृपालनपूरणयोरच. परः श्रेष्ठो वि

चं॰वि॰टि॰ ८० 80

हरानेत्रान्तरेस्त्रीवामित्यमरः भरराशौस्त्रीभर्तात्रत्वच भर्त्सयः भर्तास्वामिनिधारकेइतिविश्वः हारिणाइ
हानी सांवहारगास्त्विसा वधा नास्मि साधुइतिसाध्नोतिसाधसाधनेसाधेहरिरितिङः क्रियाविशेषणाल्ला
तेस्त्रीवल्लभमितिसाधुवांश्चेषिकेचारोसज्ज्ञनेचाभिधेयवद्दितिविश्वः एवंप्रकारोपमयोरंगीकारेवधा
रणाइतिविश्वः स्वचनस्पन्नेनस्वपन्नेनंतसहारस्पभागंसरोधकात्सान्नस्वपन्नेनहारमार्गरोधकान्
नानापेद्भ्यःपततितत्सा कोक्त्रितिविषतिभ्यातनन् पन्नेनवापतनंपतत्क्विपपङ्कतिः ननोतीतितननम्बचप
तस्मंनपत्नेन एकस्त्रीपुरीनगर्योवापतनंनघटभेरनंस्थानीयमित्यमरः हृम्नावरोधनराहिः हारपक्तिस्त्रा
हरएवतिपक्षिरोणान्नहृम्नेनावरोण इति केचित् पद्वाहार्यतेस्मिनाम्वंतेक्विपतेसं पद्वाहिस्त्वात्क्विप् हाः
हारोहारः पुल्लिंगइतिनूपं कंमशिखावतिहारं शङ्खपत्रिकस्याभावात्तव्रत्रंतेनपुंसकताइतिस्वामी रामः
स्त्रीदाहारमतीहारैत्यमरः पांथपाथेमनुष्येतेवितत्याक्रियतेसोमार्गः नं· स्त्रज्ज्ञाइमिराणारहस्यभ्रष्ट ८०

ढ्वन्तेनेराङ्गुवलिन्यंसहष्यासंवृत्तास्ति तापसीदेहभवं २ वृंजेत्युपत्नं षिकवधप्योत्यं के हे तु मङ्ग
स्तः श्रोपसाधुसाधु न हारिणसावहारणास्ति स्त० श्रोप० २ कदा तेन स्वपन्न नहार मार्गनिरोधापवि
रचितसमुधमान्समीपवासिनन्त्रालोकभगवत्पै निजावस्थाहत्तिनिवेदिता ततस्त्वयि विनाट्ट
रत्न २ वनि २ हतार्दीतिउस्कापठति उपकंठनिवासिदुर्जनाममयेगोपुर २ जर्त्मकं पापिकेरपिवा
हितं सदापरिरोद्धं ह जगाद वाग्नताः ६६ अनयोद्धनेवीधृताफराः अतिरोषम्मसेनोच्चकूमार्गपते
मृगपतेनैनेतिवासंज्ञायामकर्तेरिवम्. मार्गो मृगमदे मृगमभेदन्वेषणाध्वनोरिति विश्वः हधिराव्रेरा
निरोधनेमादेवभ निरोधः निग्रहस्तु निरोधः स्यातदूत्सनरः निरोधो रोधनाविपरीतिति विश्वः संगता
श्रोपापत्रंद्यन्तरुषसर्गेभ्यः अपः ईत्समीपः अत्रत्रमभयः समीपान्तिकदासन्नसन्निकृष्टसनीडवत्
उपकंठतिकाभ्यर्णाभ्यग्रान्यमभितोभ्यमभितोप्यमरः वर्तेनेहत्रिरत्रमावेक्तिन. हन्नेर्विवरणो जीनेको

चं॰वि॰ टि॰ ८९

शिक्याहिश्रुचेष्यतेऽहदिति विश्वः भारतीशाश्वतीचैव कैशिक्यारभटीतथा चतस्रोवृत्तपुंस्येतास्तासुना
टमतिष्ठितमिति रभसतः मिराकृतातिरस्कृतेत्यर्थः प्रत्याख्याता निराकृते त्यमरः उपकंठस्यारम्भविल
सतीति पर्यंतउपकंठनिवासिउर्जनानाभुजंगेसमल्लाडुपमालंकारः अनेपोद्धृतशीर्षताहीनांभंगानां
फणादिभिरंगैस्ताहात्म्याद्रूपकं उपमेवोत्प्रेक्षावा समुखीत्यारभदृपापाः गरुत्मताताहान्याहीजाग्र
राहीनांपत्राद्रिकताः कुटिलोक्तिविचारधमतःपरितोधूमितपापवीक्षणाः अवलेपविषेरागीभूशा
विलसन्तोभमरहिजिह्विकाः ६७ विलसंतितेताविलंबनाविजहीहिल्वरितोस्मितमरे समुखिखदयागस
मतःश्रुचिबीजाक्षरपत्रधनेनेः ६८ अपनीयमलीमसाम्मतामलोकातिप्रितांनपाधतः परहंतवसूद
हासकोपमदभीषंत्वदभीष्टमेवतत् ६९ अहहेतिनेचममात्तयोगहर्षंवैपरहाहवणा अपवाक्यपतांलपा राम:
चितश्रुतिपल्लिमममंचचलत्वतः ॥७०॥ मूलं ॥भिरंगैस्ताहात्म्यान्मात्वपवद्रूपकं अपशादृसत्रकृतान्तुचि ८९

तोपलं सस्य सहते श्रीमन्दरे वेति मार्जनात परीहारालंकारः इहोपमेयोपमानयोरूपकानां संकरस्य परीहारेणाप
र्यायेणाच संसृष्टिः अपि पयसेलोकातिक्रांतिताननया धनरूपस्य भ्रमरणाकल्पनेन तत्वतः पर्यायेणाभरणाकल्पनता
स्यपालंकारः उपकंठे स्मारस्मेति पर्यंतवे तालीपर्यंहः कंठस्य उपसमीपे उपकंठमिमव्ययीभावः उपकंठे
निवसिंतुशीलं येषां ते शीलेसिनिः उपकंठनिवासिनः एष तेजनेरत्नतस्त्रु पद्मावर्तते स्मार्ह त चर्तिनेस
वेधातुसोमनिन्विति मनिन राज्ञो वर्मराजवर्म राजवर्मनि एवराजवर्मकं स्वार्थे कन् पवेतेनेनेति पथ्यिग
तौ पथिमथ्यिभ्यामिनिरितीनिः पथ्याः वर्म पतंस्यनेनेति वागमेरनुवर्तमाने पतेस्थ श्वेतीनिमन्थः पो
तोदेशश्च वारः पपश्च मार्गे इति त्रिकांडशेषात् पथ्यार्हंतोपि गच्छमर्त्यं पपः ठन् पथिकः अध्वनीनोऽध्वगो
ध्वन्यः पान्थः पथिक इत्यमरः अपीतिनिश्चये अपि संभावनाप्रश्नशंकागर्हासमुच्चये तथा युक्तपदार्थे
चेकामचारक्रियासुषितिविश्वः भुजकौटिल्ये भुजइति इगुपधात्कः भुजः कुटिलः सनाछतीति भुजगः कुटि

चं॰वि॰टि॰
८५

लीमवन्गच्छतिएषोहरगहित्वात्टिलोपेडम्प्रकरणोन्यत्रापिदृश्यतेतिडः एवंगमेःखचकवन्नत्ययइतिख
च्चिडित्वाहिलोपेभुजगोभुजंगोभुजंगमइतित्रैरूप्यं सर्पः एदाकुर्भुजगोभुजंगोहिर्भुजंगमः आशीविषा
विषधरःचक्रीव्यालःसरीसृपः कुंडलीगूढपाच्चक्षुःश्रवाःकाकोदरःफणी दर्वीकरोदीर्घपृष्ठोदंदशूको
बिलेशयः उरगःपन्नगोभोगीजिह्मगःपवनाशनः इत्यमरः भुजगःसर्पउदिष्टोभुजंगोगरापतिरित्यभि
धाने भुजंगोकुटिलोरगाविति रुद्रः अनपेनानीत्याउद्धृताःशीर्षनाशीर्षसमहाएवफणायेषांते अन
पोद्धृतशीर्षताफणाः इतिरूपकं अनयोद्धृतशीर्षताफणाइवयेषामित्युपमितसमासोवा अतिरोषश्च
सनःउच्चैःकृतमिवयेषांइत्युपमितसमासः फूत्करणंफूत्कृतमनुकरोतेःक्तः अतिरोषश्वसनोवायुःस
एवोच्चैःकृतंफूत्कृतंयेषांतेइतिअतिरोषश्वसनोच्चफूत्कृताः एषणारोषःभावेघञ् अतिमात्रंतेरोषः अति
रोषः श्वसितमनेनेतिकरणेल्युट्श्वसनः श्वसनोमारुतेश्वासेश्वसनोमदनद्रुमेइतिविश्वः उच्चैरपेतेतिउच्च

रामः
८६

मन्त्रउत्सर्वाद्विनेतेऽङ्गः उत्तमसंगेत्वरवर्वेनपापामरेइतिरुद्रः धुनोतीतिधूमः धूञ् कंपने इरुग्रुपधाद्धि
हसिरूपाधूम्योमक धूमः धूमोग्निध्वमेघमत्रवर्णास्यात्तश्यामलोहिते इत्यजयः परितःसमंततःसम
र्पः पापइतिपंपानंनितंगच्छतीतिपचोराइतिनिमिषितिरागः पैपाहे शाध्मपापः अवधनीनइ।
तिवीक्ष्यते इभिरितिवीक्षणानिलोचनीतिभः करशोत्पइ अवलेपनंलिपडपदेहे भावेघञ
अवलेपोगर्वः अवलेपोहिगर्वःस्यात्तलेपनेहूषणेपिचेतिविश्वः भीषयंतीतिभीषणाः भियोहेतुभ
येषुक् भीइतीकारः भज्यन्तेइकारांतस्यापिपः शकसारोहेतुभयेनेपादिलोच्यमत्यपः बिल
संतोलाभमर्हो विलसन्नेलाभमर्हो तावेवर्हकजिल्ह्येपत्रांतेस्तत्रसान्येकता बिलसन्नेलाभमहद्विजिल्हकाः
बिलसन्नेलाभमहाभाहिजिल्हाइवोपमाद्याकल्वा हिजिल्हःपन्नगेपिसखलेस्यादर्मालिंगकेइतिविश्वः
समरुवीसंहारास्यात्स्त्रीसमरवीवगलामरवीइतिरुद्रः इपतेनयादरपरक्षशोभिदाधड्-इपा इयापाःग

चं॰विं॰ लि॰
८३

६८३

रुत्मांस्तेन गरुत्मांगरुत्मतो रुतिरितिउणादिः गरुत्पक्षसुहृदः पक्षमित्यमरः प्रशस्तात्मा इति शपिता वा गरु
तोऽस्यास्तीति मतुप् मपवादिपाठात् गरुत्मान् गरुड स्तार्क्ष्यो विनतेयः खगेश्वरः नागांतको विष्णुरथः सुप
र्णः पन्नगाशनः इत्यमरः गरुत्मान् गरुडे श्रेष्ठे सहाये चाधिपक्षके इति रुद्रः शोचयति शोधयति शुचि
शुचिः शोकं तनोति विरोपणीत्यस्य धातुः मइनू शुचिर्ग्रीष्माग्निश्रृंगारेष्वाषाढे शुद्धमंत्रिणि ज्येष्ठे पुंसि च
धवले श्वेते चोपहतेऽन्त्रिष्वितिमेदिनिः वेवेक्तिविजिरश्वपृथग्भावे ऊ गुपधाल्क्षः अमे षामपीतिदीर्घः बीज
हेतौ नाकारशी बीजं निदानं त्वादिकारणमित्यमरः बीजं रेतसि तत्वे च हेतावंकुरकारणोऽ इति विश्वः न
क्षरतीत्यक्षरो वाच्यः ऌ अक्षरं वर्णासंज्ञं पुंसि ब्रह्मरणीति रुद्रः धत्वकं पने चुरादित्वात् धम प्रीत्वो ना
गः कमप इति नुगागमो ल्युट् च धननं कंपनमित्यर्थः न्यपनीत्वसपनीयत्म प्रमसपातमव्ययं मलेपा
गाज्ज्यात्मात् मिरवासादिना सत्वर्थे ई मस च ऊ नच्चमलीमसो मलिनश्च विवर्णः पामरो नीचो मलिनश्च

रामः
८३

मलीमस इति रूढः यमयतीति यमः यमु नियमने पचाद्यच् यमः संयमकालयोरिति रूढः यम स्तु भ्रातृयो
स्यकिंकराद्रिति यमयोगाद्यमः अर्श आद्यच् धर्मराजः पितृपतिः समवर्ती परेतराट् कृतांतो यमुनाभ्राता शमनो
यमराड्यमः कालो दण्डधरः श्राद्धदेवो वैवस्वतोंतकः इत्यमरः अचिरास्थिरत्वादनित्या स्थितिरस्यास्त्वोहरा
दित्वादतिथिः अततीति अततेर्नित्यादिनाइथिन् वा मायुणरत्वातिथि ई योरिति त्रिकांडशेषात् स्त्रियामति
थिरतिथी च स्त्री वेत्वतिथ्येव स्मुरावेशिक आगंतुरतिथिर्नागृहागत इत्यमरः अभीज्यते अत्र यजतेः क्तः अ
भीष्टं वा इष्यते इषु इच्छायां क्तः इष्टं अभिपुनः पुनः इष्टं अभीष्टं अभिवीप्साभिमुख्ययोरिति विश्वः इष्टं यागे च दा
ने च वर्तते पि प्रयुज्यते इत्यजयः अस्येत्यस्य योत्रे रच् अस्रयोति क्रमेत्सु छंदस्युत्पाते नाशादंडयोरिति धरणिः
पूर्वति पूरयति पूर्व पूरणे अच् पूर्वः अत्र स्वार्थे कन् पूर्वो न्यलिंगः प्रागाह पुंबहुत्वे पि पूर्वजानित्यमरः पूर्व

चं॰वि॰टि॰ ८४ शब्दो नानालिंगो वाच्यलिंगः यथा पूर्वो ग्रामः पूर्वं वनं पूर्वा नदी यदा पूर्वजान् पितामहादीनाह तदा पुंबहुत्वे वर्त
ते यथाः पुरुषाः पूर्वैः कृतं पूर्वैस्तु पूर्वजाः पूर्वजातयः प्राक् पूर्वमग्रत इति धरणिः यदहं पूर्वं यत्र कर्मणि तत्र
गृहपूर्वं दृष्टमेतत्तत्र क्रियाविशेषणं वृथेत्यव्ययं असत्यार्थे वृथेति निपातितं मृषा वृथा तथा मिथ्या मुधेति रुद्रः
अथवा पक्षांतरं क्रियतामाशिषि लोटः प्रथमपुरुषैकवचनं क्रियापदं उच्यते इत्सु चितमत्र रुचि वचि कुचि कु
टिभ्यः कितजिति कित च् श्रवणं श्रुतिर्वा श्रूयते सदसदनयेति श्रु श्रवणे क्तिः श्रुतिः श्रुयुजीषिस्तुभ्यः करणे
क्तिरिति क्तिः श्रुतिः श्रोत्रे तथाम्नाये वार्तायां श्रोत्रकर्मणीति विश्वः श्रुतमाप्युक्तं श्रुतिमदत्र मनुपू श्रुति
मत् चंचमंचं चोत्र भावे घञ्रतं लानीति चंचलात्र आतोडः चंचला श्रीः तडिच्चापि चंचला चपला तथा चं शिवः
चलः कथितः सूतो वाच्यवच्चेति रुद्रः चंचलस्य भावश्चंचलत्वं तस्मात् चंचलत्वतः चंचलत्वं चंचांच ८४

स्येचापल्ये चलत्तेतिरुद्रः अनुजीवतीति अनुजीवी अत्रेनिः तस्यानुजीविनः अनुजीवी सहायश्चानुचरोभि
चरः समा अनुजीवी पार्श्ववर्तीइत्यमरः चुपमंदायांगतो चुपेरच्चोपधायाइति कलच् चपलः चपलश्चंचले
स्तेचपलाश्रीतडित्तथा इतिसाधुधमाध्मुजासवंतोधमः विगतो जासवंतो धमस्तस्यभावो विजासवंतोध
मतासैव मारुतवायुः स एवायस्यविजासवंतोधमत्तामरुत्स एवात्रराजाहः सखिभ्यष्टच् मरुदिति म्रियोरुति
पितिउतिः मरुतौ पवनामराविति विश्वः मरुद्देवेसमीरेनाग्रंथिपर्णेनपुंसकेइतिमेदिनिः समानःख्यायते
वासमानंख्यातिवासमानेख्यः सचोदात्तेनरतीण सचडितवेमोडिस्यनुतेः डित्वाट्टिलोपः यत्रोपश्चसमा
नस्यसभावः अनङ्सावित्यनङ् सखा सखामित्रेसहायेचेतिविश्वः अथमित्रंसखासुहृदित्यमः व्ययनं
व्ययवित्तसमुत्सर्गेभावेघञ् यद्वाव्येतिविशेषेणगच्छतिव्येतेरच् द्रव्यस्यापगमोव्ययइत्यमरः व्ययोवित्त
समुत्सर्गेव्ययःपक्षिगृहेपिच व्ययोनष्टगृहइतिरुद्रः अनक्तिव्यक्तीभवतिस्मरणाद्वानति अंजूव्यक्ति

वि॰टी॰ स्वस्थलकांतिमतिशु अंजे॰ संज्ञायामिति क्यप् आज्यं घृतमाज्यं हविः सर्पिर्नवनीतं वोद्धृतं तत्तु हैयंगवीनं यत्त
८५ ह्योगोदोहोद्भवं चयत्तु इत्यमरः आहूयतेइति आकूतिरत्र क्तिन आकूतिर्हवनं होम इति पूरयतीति पूरोत्र पू
पालनपूरणयोः बाहुलकत्वात्तु इकाणि चोलोपः पोरलौरे पोर्दीर्घश्च पूरः समूह इत्यर्थः संघाते पूरणे पू
र इत्यनेकार्थे पूर्यतेति पूरितो त्र क्त प्रत्यय इडागमश्च पूर्णस्तु पूरित इत्यमरः प्रलीयतेत्रेति पुंसीति घ प्रल
य लीलये धातोरज्वा सर्वतः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पांतर इत्यपीत्यमरः उत्तिष्ठते स्म उत्थितः उत्थितं वृद्धि
योगे च प्रोद्धृतोन्नतयोरपीति विश्वः अनुक्रोशंति समदुःखाभवं त्यनेनेति करणे घञ् अनुक्रोशः दयेत्यर्थः
सुतरां अनुक्रोशः स्वनुक्रोशः वर्द्धते स्म वर्द्धितस्तं वर्ध छेदनपूरणयोः क्त प्रत्यय इडागमश्च स्वनुक्रोश ८५
एवजनस्तेन वर्द्धितं वर्द्धितः छेदितः प्रोक्तो वर्द्धितः पालितस्तथा रक्षित इति रुद्रः सुपुत्राणि सुवाहनाम्
वपत्राणि यस्येति सुपत्र यत्र स्तं इति श्लिष्टरूपकं वाहनपक्षे पत्तत्स्मादिति यत्ल पत्तने अपादाने ष्ट्रन्

पत्त्रं दलपक्षे च वायुना पतंति ष्ट्रन् पत्त्रं पलाशं छदनं दलं पर्णं छदः पुमान् पल्लवोऽस्त्री किसलयमित्यमरः

पत्त्रं च वाहने पर्णे पत्त्रं च शरपक्षिणोः वर्णहूते चेति विश्वः परिवार एव शाखाः जाता अस्येति तं परिवारशा

खितं परिव्रियतेनेनेति परिवारः घञ् पक्षोपसर्गस्य दीर्घत्वे परीवारः स्याङ्कंगमे परीवारः खड्गकोशे परि

च्छदे इत्यमरः सुमंत्र एव मूलं यस्य तं सुमंत्रमूलं मूल्यते प्रतिष्ठीयते मूल प्रतिष्ठायां कः मूलं मूलं विन्नैसिं

केनाभौ इति मेदिनिः मूलं स्यान्नेंतिके चाद्ये शिफायामिति विश्वः पुष्पति विकसति इति पुष्पं पचाद्य

च् पुष्पं स्यादृतुमात्स्ययोरिति विश्वः स्त्रियः सुमनसः पुष्पं प्रसूनं कुसुमं सुममित्यमरः कलं दुर्बलं त्रा

यते कलत्रम् अत्र ड प्रत्ययः दुर्गस्थाने नृपादीनां कलत्रं श्रोणिभार्ययोरिति रभसः कलत्रं श्रोणिभार्ययो

रित्यमरः कलत्रपुष्पतेव प्रकृष्टपुष्पाणि संजातान्यस्य तं कलत्रपुष्पतामपुष्पितं पुत्र एव फलं यस्य तं पु

त्रफलं फलतीति फलं फलनिष्पत्तौ पचाद्यच् फलं हेतुसमुत्थे स्यात्फलकं मुष्टिलाभयोः जातिकोसे

वं॰वि॰टि॰ सस्यबाणाग्रयोः फलमितिहलायुधः फलंलाभेजातिकोषेबाणाग्रेफलकेपिचेतिविश्वः लाभनिष्प
८६ त्तिप्रयोगेषुबीजभावेफलमितिवैजयंती हिताभित्राणेपवत्वकृपस्यतंहितत्वचंदधातिस्मद्दिताः अत्रदधा
तेर्हिःक्तप्रत्ययश्चत्वचतिसंवृणोतिदेहमितित्वचसंवरणेक्विपूत्वक् त्वकत्वचात्वक्शब्दः स्युवल्कोच
86 मीरिणपत्रकेतिधरणिः क्रोधनंक्रुत् अत्रक्रुधोक्विप् क्रुद्क्रुधौस्त्रियामित्यमरः तयाक्रुधावैरेणार्थदाना
दिष्वगुणेष्वपि दंभकृत्यादिरूपदोषारोपणमसूया अत्रासूयात्वभ्यसूयाचेतिशाश्वतः असूदुकंडादिः
असूयनमसूयात्राङ्प्रत्ययः ॥ ईर्ष्यासूयाद्वेषाणांभेदात्तु द्वेषोनास्यास्तेयैदंष्व्येतिमालाकारोभ्रांतः
जांबूनदइतिसुदर्शनोनामजंबूद्रुमः तदंकितोजंबूद्वीपः तत्ररफलरसेनजंबूनदीप्रवृत्तातत्स्पर्शेनमृ
त्तिकासुवर्णंभवति जातार्थेऽण् जांबूनदं तदुक्तंपुराणे तीरमृत्तत्रसंप्राप्यसुखवायुविशोषिता जां ८६
बूनदाख्यंभवतिसुवर्णंसिद्धभूषणं तत्रजांबूनदंनामसुवर्णमनलप्रभं देवालंकारमतुलंजायतेपापना

शनं जंबूरिति जमदग्नरने श्रंबूर्द्दंभूर्जंबूइती कुप्रत्ययो वुक् जंब्वावेत्मण्पक्षेजंब्वा फल मोरचूतस्यलुप्चे
तिलुप्लुपिसुक्तिवद्व चनेइतिप्रकृत्यर्थवज्ञावेस्त्रीत्वं जंब्वितिजंबावेत्म मोलुकि कृत्वानपुंसकइतिह्रस्वत्वं
परिणतजंबुफलोपभोगाहृष्टा इति किराते ह्रस्वांतप्रयोगस्तत्फलउत्तरपदेह्रको ह्रस्वोङ्यो गालवस्येति ह्र
स्वत्वमिति वामनः जलजंबुजल्लाविस्यास्ववंत्यः इति वृत्तेपि इको ह्रस्वइतिह्रस्वत्वं जंबुरिति प्रकृत्यंतरमस्ति
तस्या जंब्वाः फलरसो नदीभूत्वाप्रवर्तत इति संसारावर्तः। नीरमिति नीतेईरगतौ निपूर्वोद्दिगुपधेति केनीय
ते स्फायीतिरक् वा नीरं निम्नं ईर्तेद्विति नीरं पृषोदरादित्वा निर्गत उदकतोग्निरस्मादिति वा रलोपः इति दीर्घेण
नीरमिति स्वामी जांबूनदमेव नीरं तस्य नीरदे पद्यते इति पदं पद्यपदगतिगत्यर्थाभ्यामिति पदं पदगतौ भा
वकरणयोरन्यतोपि घ इति पदं पदं शब्दे च वावे च व्यवसायप्रदेशयोः पादं तच्चिह्नयोः स्थानं प्राणिनोरंक
वस्तुनोरिति विश्वः दर्शनं दृक् भावे क्विप दृक् स्त्रियां दर्शने नेत्रे बुद्धौ च त्रिषु वीक्षके विगताहृक्यस्य स

चं॰वि॰टि॰ पिरक्त्रेधरस्तदर्थः पूर्यते पृ पालनपूरणयोः ह्युत्पर्थेकः पुरेति निपातात्ययं पुरा पुराणे विनिकटे भ
८७ विष्यतीत भाविष्विति मेदिनिः प्राच्यां पुरस्तात्प्रथमे पुरार्थेग्रतइत्यमरः औपम्य चपृथिव्यादौ काव्येती
येचरक्षसि प्राप्ने पाणिनि कीनाशे भूतश द्वेविधीयत इत्यनेकार्थः अभवदिति भूतं भूधातोः क्तः वाच्य
वत् प्रजायंते इति प्रजाः अत्र जने ईः प्रजास्यात्संततौ जने इत्यमरः प्रजानां पतिः प्रजापतिः प्रजापतिर्वि
धी राजा संततीश इति रुद्रः उज्ज्वलतीति उज्ज्वलनः ज्वलदीप्तौ कर्तरिल्युट् च उज्ज्वलो दीप्तिशृंगा रविशदे
सुविकासिनीति बर्हिषेति बृहेर्नलोपश्चेति स बर्हिः सांतः बर्हिर्पुंसि दहज्ञानुर्वीति होत्रो धनंजय
इत्यमरमाला तेन बर्हिषाश्रमुनाम्बपारेण वस्त्विति वसति धनमत्रेति वस्तुवसेस्तुकः वस्तु भूषणगेहा ८७
दि वस्तु द्रव्यमिति रुद्रः तोषयतीति तुषेरंतर्भावितणप र्थात्तुषेः किञ्चोपधायाइत्यनु वृत्तौ तुषाराद्य
स्त्रे तारन् किच्च तुषारः अवश्यायस्तु नीहारस्तुहिनं हिमं प्रालेयं मिहिका चाथ हिमानी हिमसंहतिः।

शीकतेसिंचतिशीकरः शीकृसेचने अक्षेररन्निति बाकुलकादरन शीकरोंबुकणाः स्मृताः इत्यमरः म
द्दस्त्वेवतुषारशीकराः तैर्मद्दस्तुतुषारशीकरैः येनउन्मीयतेयदुन्मितः तंभविष्यतीतिस्वरः प्रथमपुरुषेक
वताधुनाकिंरहतीवमामुत त्रिपादिरुद्रुममभ्यसूयया नवांबजांबूनदनीरजाररे सदापदेसत्प
पिचित्रमित्यदः ७३ पुरानभूलंतदिदंसमीक्ष्यते यतः प्रजानन्नपिमांप्रजापतिः नियोजयत्येवक्रे
तोविदग्धु वामहर्द्यकाल्योज्वलबर्हिषामुना ७४ सचापिमद्दस्तुतुषारशीकरैः यदुन्मितंकाल
मवाप्यशाम्यति ततः परंमेज्वलनंभविष्यति प्रियेवल्लज्जामम धर्मचारिणी मयासहैवोज
मनं करिष्यतिप्रभोविधेःकर्कशतामपीदृशी ७५ ॥मू ॥वचनंक्रियापदं धर्मंचरतीतिपतिसा
हचर्येणावश्यकेणिनिः ङीप् च धर्मचारिणी पतिंधर्मवतीसाध्वीसतीशुश्रूषतेसदा नित्यंधर्मरताच
स्यात्तांवदेद्धर्मचारिणीं धर्मचारिणीयज्ञेनपरिणीतेत्यर्थः उत्त ऊर्ध्वंगम्यतेइतिउज्मनं भाविस्युट् उच्चै

चे॰वि॰टी॰ गीतावुत्क्रमणं निर्याणे च समकीर्तितं मयासहेत्यत्र सहयोगे तृतीया विदधातीति विधिः कर्तर्युपसर्गे धोः कि
८८ रिति किः विधा विधाने इत्युपधान्किः विधिर्विधाने दैवेपीत्यमरः कृणातीति कर्कशः बाहुलकात्कशानु कर्क
शः परुषे क्रूरे कृपणे निर्दये दृढे इत्यौ साहसिके कासमर्दके पि स्त्यापोरपीति विश्वः इयमि वद्दृश्यते इति ईदृ
शी अत्र क्विप् इदमकि मोरी शाड्डीष्च गद्यते स्य गतस्य कथा भकरी कार्यं तस्य गदेरोगो यत्रा दृशी वा करुण
ऊदवाकुत्र त्यस्य पक्ष वाणि स्पर्धः उत्तरदात्कृतं अस्त्रं अस्त्रु अस्त्रास्तीति उदस्रवान् अत्र मतुप् मतुपो वलुपा
देशः अस्त्रमस्तु च शोणितमित्यमरः बाध्यते समस्तानेनेति बाधयति शोषयति वाभिस्रवति च बाधते
षः शिल्यबाष्पमनूपसर्पइत्युणादिनिपातः बाष्पमूर्द्ध्वममध्य इति अन्ये अस्ति भक्त्याभक्त्यचिक्रमत्र वा
नीवद्दूसस्त्रं वा अस्यतेक्षिप्यते अस्त्रुपक्षे रक्तपक्षे रोगहरणायेति। अत्र रक् भस्त्रः कोणे कचे पुंसि क्लीव ८८
मस्तुणि शोणिते इति मेदिनिः ।। बाष्पमूष्मास्त्रुइत्यमरः सबाष्पः कंठो यस्य स सबाष्पकंठः जीव्यतइ

तिजीवितंभावेक्तः बलादेरार्द्धधातुकस्येड्डितिइडागमः जीवितंजीवनंजीवइतिरुद्रः आशपतिलोकोस्या
इतिशोतनूकरणेनाम्निडप्रत्ययः आशातृष्णापिपासाचेत्यमरः यद्वा आश्यतिस्मेतिअत्रातीतेड्डोवा
आशातयाआशया अंबते रवि अविलविस्रंसने श्रमशीत्वरित्सरीत्यादिनाबाहुलकाद्‌तोप्युः अंबु
जं अंबुजेकमलेशंखेचंद्रेमुक्ताफलेपिच अंबुजाकमलाधन्वंतरिरंबुजइरितइतिरुद्रः पांसुरितिपां
शयतिशोभांनाशयतिपशिनाशनेचुरादिः अर्जिदृशिकम्यमिपंशीत्यादिनाकुः दीर्घत्वंच पांसुःतालव्या
अपिदंन्त्याश्चशंचष्टूकरपांशवइतिशभेदाद्दंत्योसाध्व पांसुःक्लीशेमतोरेणुःचूर्णोधूलिःस्त्रियांभवेदित्य
मरमाला हरतिदीप्यतेहवदीप्तोएवत्स्हारकं हिरण्यंहेममहाटकमित्यमरमाला अंबुदान्तुशीलंयेषांतेअं
बुदास्तारः मेघाः अत्रशीलेत्वच् अवष्टभ्नयति संसारमनोबध्नाति ष्टभिस्कुभिप्रतिबंधेपचाद्यच् अ
वष्टंभः अवदोर्जिस्मनिकृयाश्रयेसुषत्वं अवष्टंभःसुवर्णेस्यात्त्बंधकेचेतिरुद्रः अवष्टंभःसुवर्णंचरत्तं

चं॰वि॰टि॰ भ्रमारंभयोरपिइतिविश्वः सुघर्षणं सुवाहिः इत्यत्र पृष्ठम् पृषु सेचने अस्त्रियां क्तिन् वृष्टिर्वर्षं वर्षणमितिरु
८९ द्रः॥ ॥इतिस्मरन्गङ्गेदेवासु सुदस्त्वचान्सयाष्यकेदानिजजीविताशाया करोमिकिंयामितुत्रत्रमे
वरत्वदन्यदेवंशरणंनवेद्म्यहम् ७६ पतस्त्वमेवानतुमेपरास्ति कात्वमीश्वरीमेनचकः परः प्रभु
नतस्त्वपादांबुजपांसुहाटकांबुदात्रवर्षंभुसुवृष्टिस्त्वृष्टिभिः ७७ महर्घवह्निः सङ्घतोनिवार्यतां
४१ निधीयतांदेविनुजीवितमयि अतोन्यथाचेन्नवशान्क्तिताः सदासदास्तुमेदीनवचः कथाद्यथा ७८
परंतुनिंदानः नवात्रभाविनाः समस्तचेसुनकमनार्यतावचः न अज्ञाप्यिअंबदोषितुमं सू॰ प्रियेप्र
गल्भंस्वचातुरींदर्शय न अज्ञकोणियोअोअणुवीपदिति सू॰ स्यजतेइतिस्त्वष्टिः स्वजेःक्तिन्समसा
रणंचसत्विष्टिः स्वष्टिः स्वभावेनिर्माणेइतिविश्वः वहतिहव्यमितिवह्निः वह प्रापणे वह्निश्रिशुषुइत्यलाहा ८९
त्वरिभ्यानिरितिनिः वह्निरग्नौच वाह कइत्यनेकार्थः निवार्यतांदूरीक्रियतां आशिषिलोटः मध्यमपुरु

षैकवचनं क्रियापदं सदासदेति वीप्सा कथनं कथा कथ वाक्यप्रबंधे चौरादिकः चिंतिपूजिकथिद्रुत्सट्ः प्रबं
धकल्पनास्तोकसत्यां संज्ञां कथां विदुः परंपराश्रयो यस्यां समेसाख्यायिका क्वचिदिति कोलाहलाचार्यः परम
त्यमतिशयार्थे परंतु तथाप्यर्थे निंदनं निंदा णिदि कुत्सायां अप्रियादित्वादिसकारः कुत्सानिंदा च गर्हणेत्य
मरः नतवात्र भाविनी इति काकुः भाविनीति भवितुं शीलमस्या इति शीले णिनिः ङीप् च भाविनी भवितव्येत्यर्थः
इह वंशस्थं वृत्तं यदाह्वितु यौ तिमयं च दिग्गजा भवंति वर्णोश्वथ तुरं त्रिसुपृथक् गरीयसोन्येलघवश्च
पंदितावदंति वंशस्थमिदं हि वृत्तकमिति तात चरणाः नं० प्पित्रं बदोसि सि प्रियंवदोसि तुमं त्वं प्रगल्भा
तेइति प्रगल्भः कर्तरि पचाद्यच् प्रगल्भाप्रतिभान्विते त्यमरः प्रगल्भमिति क्रियाविशेषणं वसंते वते च देयाच
नेयाच्यते प्रर्यति कार्यार्थं मधुरा चतुरश्च चतुरः दक्षे तु चतुरपेशलपटव इत्यमरः चतुरस्य कर्म चातुर्यंति
दे च चातुरी स्वार्थे ष्यञंतात् ङीष् यलोपश्च वा चातुर्यं चातुरी चातुर्यं चतुरत्वं च पटुत्वं पाटवं तथेति रुद्रः

चं॰वि॰टी॰ स्वस्यात्मनश्चातुरीतां स्वचातुरीं न॰ णियो अनियोगः अणुद्दीयदिति अनुशीयते इति वक्ष्यते संचयते रा
९० सभवत्स्वबह्वेरभच् वह्नभः वह्नभोटायिते धक्षेसलीले चप्लवंगमे वह्नभाचस्त्रियामिति मेदिनिः जीवनं
जलं मूतं बद्धमनेनेति जीमूतः मूङ् बंधने पृषोदरादिः जीवनं मुंचतिपृषोदरादिः जीवनस्य मूतः पुट बंध इति
90 स्वामीपृषोदरादिः जीमूतोद्रौ धृति करे देवतादूपयोधर इति मेदिनिः तहतथा जलनहरकालसमिद्धी जलध
रकालसमृद्धिः अह्माणं अस्माकं पमदवणस्स भ्रमर वनस्य उसवस्सउत्सवस्य गईगति ८ गिह्मविणासाग्री
ष्मविनाशग्रीष्मस्यविनाशो यस्यां सा बहुव्रीहिः पुहवीसह्वस्सयंदिवुहाएपृथिवी सर्वस्व परिवृताए साएषाग्र
सते रसानिति ग्रस अदने मक् प्रत्ययः धातोर्ग्री भावः पुगागमः ग्रीष्मः गिरति प्राणिनः धर्म सीमग्रीष्म भीमइ ९०
त्यौणादिकनिपातसूत्रेण गिरतेर्मक् प्रत्ययो धातोर्ग्री आदेशः पुगागम अनिपात्यते ग्रीष्म ऊष्मकः निदाघ
उष्णोपगम उष्ण ऊष्मागमस्तु यद्दत्समरः ग्रीष्मविनाशकथनेन सुभंनिसुभनाघा सूचनं ततोवगलितनामा

लंकारः उक्तं हि यत्रान्यस्मिन्समावेश्य कार्यमन्यत्प्रसाध्यते तद्भावगर्भितं नाम विज्ञेयं कविभिर्यथेति लक्षण
त् गीयत इति गीतं भावे क्तः गीतं तु शब्दिते गाने इति विश्वसः गीतं गानमित्यत्र निषादादयः सप्तस्वरास्तं
त्रीतः कंठगाद्योच्चरंति तथा च नारदः षड्जं रौति मयूरस्तु गावो नर्दंति चर्षभम् अजाविकौ च गांधारं क्रौंचो नर्द
ति मध्यमं पुष्पसाधारणे काले कोकिला रौति पंचमम् अश्वस्तु धैवतं रौति निषादं रौति कुंजरः एते च सप्त
स्वराः पंचमं गायंतीति तथा च विशाखिनः अश्वस्तु धैवतं रौति मत्तः पंचमसंज्ञकम् निषादं तु गजो रौति मत्तः पंच
ममिति निषीदंति स्वरा अस्मिन्निषादस्तेन हेतुना अशेषसंधिविषयं स हि व्याप्यावतिष्ठते सदेरकर्तरि चे
ति घञ् सदेरप्रतेरिति षत्वं वायुः समुत्थितो नाभेः कंठशीर्षसमाहितः नानागंधवहः पुण्यो गांधारस्ते
न हेतुना गंधं द्रूयतीति कर्मण्यण् गांधारः पृषोदरादित्वात्तदीर्घः यद्वा गांधारोऽभिजनोऽस्य सिंधुतक्षशि
लादिभ्योऽण् कंठादुत्तिष्ठते मध्ये षड्जः षड्भ्यस्तु जायते कंठोरस्तालुनासाभ्यो जिह्वापारश्वनादपि पूर्वव

चं॰वि॰टि॰ ज्जनेर्डः तद्धृद्देवोत्थितो वायुः उरः कंठसमाहितः नाभिं प्राप्तो महानादो मध्यस्थस्तेन मध्यमः अभिसंधी
९१ यतेयस्मात्स्वरस्तेनैषधैवतः सतुतारप्रधानत्वात्ललाटेव्यवतिष्ठते धीमद्भिर्धार्यतेइत्यस्मिन्नर्थेऽत्र णि
पृषोदरादिः काकलीतुकले सूक्ष्मे ध्वनौतु मधुरास्फुटे कलोमंद्रस्तुगंभीरेतारोत्युच्चैस्त्रयस्त्रिषुत्यम
91 रः वायुः समुद्गतोनाभेरुरोहृत्कंठमूर्धसु विचरन्पंचमंस्थानंप्राप्तः पंचमउच्यते पंचशब्दाज्जाताद्संख्या
देर्मट् प्रत्ययः तंत्रीसमुत्थितानांकंठोत्थितानांचस्वराणांपृथगेकैकंसूचयतीतिसूचेस्मन् सूक्ष्मं सूक्ष्मं
स्यात्कैतवेध्यात्मेपुंस्यणौत्रिषुचाल्पकमितिमेदिनिः तथ्यमिति तथाशब्दोअमृतपर्यायः तथासाधुत
थ्यंसाधुरितियत् सत्यंतथ्यंतथामृतमितितथ्यमितिक्रियाविशेषणं आशेरतेभावात्प्रत्रशीङ्स्वप्नेएर
च् आशयः अभिप्रायछंदआशयइत्यमरः आशयः स्यादभिप्रायेस्थानेचेतिरुद्रः निश्चीयतेस्मेतिनि ९१
श्चितः निरपूर्वाच्चिनोतेःक्तः वाच्यानिर्णीतनिश्चितानित्यमरः अवबोधनमवबोधोत्रभावेघञ् अवबोधा

ज्ञानमिति तस्य गीतस्यावबोधस्तद्वबोधस्तस्मै विशेषण षट्कर्माणि प्रातिपूरयति आतश्चेतिकः
विप्रः उच्यते धर्मबीजमन्त्रवपेः अग्रजे इत्यादिनारकि इत्वंच निपातनं विप्रो वा विप्रो द्विजो द्विजातिश्च द्विजन्मा
शर्मसंज्ञक इति रुद्रः ब्रह्मतत्त्वं तपो वेदो न द्वयोः पुंसि वेधसि आत्विग्योगाभिदोर्विप्र इति मेदिनिः चेतत्ते चि
त्तं चिती संज्ञाने क्तः चित्तं तु चेतो हृदयमित्यमरः चित्तं ज्ञाने विचारिते इति विश्वः विप्रेषु चित्तं यस्याः से
ति बहुव्रीहिः काली कात्यायनी दुर्गा देवी शाकंभरी शिवा विप्रचित्ता विश्वमातेति स्मृतिः नूनमिति निपाता
व्ययं नूनं निश्चिततर्कयोरिति विश्वः समाराधयितुं योग्या त्वानीयप्रत्ययः समाराधनीया दंडयते नेनेति दंड
ः इगुपधात्कः दाम्यति इति शमुदमु उपशमे जमंतात् दमेर्डः दंडो वा दण्डो दमे मानभेदे स्नगुडेयमसैन्य
योः व्यूहभेदे प्रकांडे स्त्रे कोणमंथानयोरपि अभिमाने ग्रहे दंडेश्वलुंशो; परिपार्श्वके इति विश्वः दंडेन तु
ल्यं दंडवदिह वतुप्रत्ययः इति वत्वं तमव्ययं उपमा च निपतत्यव्यय प्रत्ययांतमव्ययं निपतित्वेस्यर्थः अथ

भिरंगैः सहवर्तते यस्मिन्कर्मणि तत्साष्टांगमिति क्रियाविशेषणं तन्नमस्कारलक्षणमागमे पद्भ्यां कराभ्यां जा
नुभ्यां उरसा शिरसा हृदा वचसा मनसा चेति प्रणामोष्टांग ईरितः भ्रांत्वा चतुःपार्श्वयो देवीं प्रणमेन्नरः अष्टां
गपालिपातेन तस्य मुक्तिः करे स्थिता पश्चात्कृत्वा तु यो देवीं भ्रामित्वा प्रणमेन्नरः तस्यैहिकं फलं नास्ति न पर
त्र दुरात्मनः स्वगतमिति स्वे आत्मनि गतं स्वगतं सर्वेषां नियतस्ये वश्यागमश्राव्यमेव च श्राव्यं सर्वप्रकाशं स्या
दश्राव्यं स्वगतमित्येवात्मगतं अयी स्पारभ्य नयजयांतं स्वभावोक्तिरुदारार्थस्वच्छिया नूपवर्णनमिति लक्ष
णात्स्वभावोक्तिरलंकारः देवीति विशेष्यसंबोधनस्य रुद्ररिद्रु विनर्दिनीति विशेषणस्य साभिप्रायत्वा
त्परिकरालंकारः तदुक्तं साहित्यसुधासिंधौ ज्ञेयः परिकरस्तत्र साभिप्रायविशेषणैरिति लक्षणात्त्व
लादीनां मुहुरावृत्त्या स्वरस्यानुप्रासः शब्दस्तु लाटानुप्रासो भेदे तात्पर्यमात्रत इति लाटानुप्रासश्च १२
अत्रैषां संसृष्टिः प्रौढालंकारसंसृष्टिर्नानालंकारयोगतः रचितारत्नमालेव पृथगेवावभासते इति

अयीति कोमलामंत्रेण जगतिउज्वलः विज्वलितो दीप्तो यो ज्वलनोग्निः स उत्कटे लोचने यस्य तस्य वामं गता

वल्लभे जीमूतकालमधिकृत्य गीयते। न० तहइति गायति जलहरकालसमिद्धी अह्माणं प्यमर

बलस्सकुसवस्सगई गिह्नविणसापुहवीसव्वस्सपडिबुद्दाएसा स्तु आर्येसाधुगीतं परं तु नम

यासूक्ष्मत्वान्नर्थं तदाशयो निश्चितः ततस्तदवबोधाय विप्रचित्तान्नूनं समाराधनीयेति भूमौ दंड

वन्निपात्य साष्टांगं प्रणिपत्य च स्वगतं अयिजगदुज्वलविज्वलितज्वलिनोत्कटलोचनावाम

गते कलकलधौतकर्किकाणिकाकणनोत्क्वणितामरकामकले कटितटपटरटदक्षमलिच्छवि

निर्जिततर्जितसाध्वकरे जयजयरुद्ददरिद्रवितर्दिनि देवि जनार्दनिभङ्करे ८० भवभवभूत

भवद्भवितव्यकभावुकभासुरभसजने करकमलाकमलाकमलाकमलादरलालितपादतले॥८१

नत्संबुद्धौ जगदुज्वलविज्वलितज्वलनोत्कटलोचनवामगते विज्वलतिस्म विज्वलितः ज्वलनदीप्तोक

सं॰वि॰टि॰ तैरिंकः इङ्गणमध्यविज्वलितः परिदीप्तोद्दीपित उक्तः प्रकाशित इति रुद्रः ज्वलिता भास्करे दीप्ते दग्धे चे
९३ ति विश्वः ज्वलतीति ज्वलनोऽत्र तान्नुल्येतु चंक्रम्येत्यादिना सुचृ ज्वलन्नोऽग्निरित्यर्थः विसंभोदश्च कटजि
ति कटच् उत्कटः उत्कटस्तीव्रमंदयोरिति विश्वः वातीति वामं ऋर्तिस्तुसुहुध्वस्रक्षिक्षुभांयावापादे
93 पाक्षिनीभ्योमन् वामा स्त्री कुटिलो वामः वामं सुंदर वामयोरिति यादवः वामे सव्ये प्रतीपे च द्रविणे चातिसु
दर पयोधरे हरे कामे विद्याद्वामामपि स्त्रियां वामी शृगालीवडवारासभीकरभीषु चेति विश्वः वामांगते
ति वामगतात् द्वितीयात् तत्पुरुषात्त्वात् तं त्वमभिसूचितम् कलेन कलधौतकिंकिणीकाक्वणनेनोल्बणेन ता
अमराकामकलायया तत्संबुद्धौ कलकलधौतकिंकिणिकाक्वणनोल्बणा तामरकामकले कलो मं
दशब्दः धौतः शोधितः कलः सादृश्यलक्षणया मलभागोस्य कलधौतं कलः कलभागो धौतोस्य पृषो ९३
दरादित्वाद्विहितार्ग्या दित्वात्स्वरनिपातः कलधौतं रूप्यहेम्नोः कलधौतं कलध्वनाविति विश्वः स्वार्थे

कन् कलधौतकमिति क्वणतिनैरुक्तोऽइत्वे गौरादिः किंकिणीक्रस्वह्रीकारवती निरिकारापि किंकणीतिस्वा
मीस्वार्थेकन्टापूच क्वापिपरे सर्वस्य ह्रस्वश्च किंकणी क्षुद्रघंटिकेत्यमरः क्वणपतेइति क्वणनं स्युः निः
क्वाणो निक्वणः क्वणः क्वणनमित्यपीत्यमरः उल्बणलपते समुत्सर्पति क्वणेः तप्रत्ययइड्डागमश्च उल्बणतत्र
ह्वारितइत्यर्थः नम्यतेइति अमरा मृड् प्राणत्यागे बकुलचनाम्नावेक्रोशेरप् टापूच अमरामरणर
हिताइत्यर्थः कामयतेइतिकामः पचाद्यच् काम्यतेनेनेतिवापुंसिसंज्ञायां घः इत्यामनोभवो कामा वितसम
रः कटितटस्य कटिप्रदेशस्य पटेवस्त्रे रटंती भ्रमंती याश्रुद्रमणिरुचिः निर्मलमणिकांतिः तया निर्जि
ताश्चतएवतर्जिताः सांध्यकरा यया तत्संबुद्धौ कटितटपटरटद्रमणिरुचिविनिर्जिततर्जितसांध्यकरे
कसते श्रारयतेइतिइः कटिः ततोऽद्वि घिचकौटी कटीः श्रोण्यां क्रियाकारे कलिनेति शये शवे सम
ये गजगंडे च पिप्पल्यां च करीमतेति विश्वः तटतिउच्छ्रायेगच्छतीति तटउच्छ्राये पचाद्यच् तटं कूलंरोध

त्रं·वि·टि·
९४
९४

श्वतीरं च मतीरं च तटं त्रिष्वित्यमरः पटनं पटः पटविस्तारे ब्रजर्थे कः पटः पटः प्रिवास्त्र रुक्षे च सुचैले
च परिरक्षातो विश्वः रटं तीतितिरटं स्यस्य त्रशात्त्मस्य योङीप च छोल्छेदनेन छ्यातिदृहिमिति आतसुपीति कः
अच्छः अच्छः स्फटिकः तूवयो निर्मलेस्वच्छ मव्ययमिति विश्वः अक्षणोत्पर्शं पचाद्यच् इंद्रिये क्लीवम
न्यत्र पुमान् अक्षः कर्षे तुरेवे चक्रे शकट व्यवहारयोः आत्मज्ञे याशके चाक्षं तु स्रोसौवर्चले द्रियेरितिविश्व
श्वरः मण शब्दार्थः ततइः मणिः ङीषि मणी मणिर्गले मेहनाग्रे रत्ने अश्व इति विश्वः मणिलिंगाग्रिमे भागे
मणिः प्रोक्तो भगध्वजः मणिः कूपे मुखोत्सेधः पद्मरागादिकोमणिरित्यनेकार्थः छ्यतिछिनत्ति तमसारमिति ६
छोल्छेदने विन् प्रत्ययः कविद्य घिन्नुवि कि की दिवि रिति कृस्वत्वं निपातितं द्युतेः साहचर्यात् त्वक्षिः स्त्रि
यां किरणोस्त्रमयूखांशुगभस्तिघृणिरश्मयः भानुः करो मरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिस्त्रियां स्युः प्रभा ९४
रुग्रुचिस्त्विट्भाभास्छविद्युतिदीप्तयः रोचिः शोचिरुभे क्लीबेइत्यमरः। निर्जीयते स्मा निर्जितिः जिजयेक

मेलिन्त्कः॥पराजितपरास्तनिर्जितास्त्रिष्वितिरुद्रः॥तर्जितस्तर्जितः तर्जतर्जने क्तप्रत्यय इड्‍ागमभर्त्सव
तर्जितौ भर्त्सितः त्रासितइत्यर्थः॥संध्येति॥संपूर्वक ध्यायंतितस्यां ध्यै चिंतयां अधिकरणे आतश्चेत्यङ्‌
संध्यासायं संध्यापितृप्रसूरित्यमरः॥संध्यायां भवाः सांध्याः अरुणसंध्या कपिलीनाइत्यर्थः रुद्रस्य द्वे
रिद्विति ईर्ष्यतीति तर्द्द हिंसायां विपूर्वात्तर्द्दः नंद्यादित्वाल्ल्युः स्त्री चेत्‌ङीषू॥जनार्द्दनीतिजनैर्लोकैः अर्ध्यतेया
च्यतेवाप्राप्यते अर्द्दगतौ याचने चुरादिः ल्युटिङीषूजनार्द्दनी॥यद्वाजनानां अर्द्दनं याचनं यस्याः साज
नार्द्दनी याचनार्थेरणोर्द्दनमिति यादवः जनाः समुद्रस्यदैत्यास्तेषां अर्द्दना जनार्द्दनस्तस्येयं शक्तिः जनार्द
नी अच्छणितो वेतिन वृद्धिः वैष्णवीत्यर्थः भंद्यतेइति भद्रि कल्याणे ऋज्रेंद्रेति रक्‌ निपातितः॥भद्रं मंगलं शिवं
तथेति त्रिकांडशेषे॥भद्रः कृष्णेच शिवे भद्रोगजस्ते दे च कीर्तितः॥स्त्रणदघहिरितिरुद्रः॥हस्तिजात्यंतरभ
द्रो वाच्यवत्श्रेष्ठसाधुनोरिति विश्वः॥प्रथमपद्ये तु निर्जितनर्जितसाध्यकरेइत्यत्र उपमानस्य सांध्यक

चं॰वि॰टि रह॥ पथ्योपमेयान्मणिकांतिस्वरूपान् अनुत्कर्षकथनात् व्यतिरेकालंकारः॥ अपीत्यार स्यजयजयां
९५ तं त्रयोविंशत्यक्षरपदं विकृतिश्छंदः॥ त्रयोविंशत्यक्षरपदं विकृतिश्छंद उच्यते इति लक्षणात्॥ ९३॥ भवभवेति॥
भवे भवे जन्मनि जन्मनि भूतं च भवच्च भवितव्यकं च यस्मा उकं श्रेयः तेन भासुराः भसजनाः यस्याः सात्वं सं
95 बुद्धौ भवभवभूतभवद्भवितव्यकभावुकत्वासुरभस्यजने॥ भवति लोकोऽस्मिन्निति क्रूरोरप्रभवः॥ संसा
रः शिवयक्षे भवत्यस्मादिति भवोत्पाच॥ भवः क्षेमे च संसारे सत्तायां प्राप्तिजन्मनोरिति मेदिनिः॥ भवोभ
द्रा प्ति सत्तयोरिति अजयः॥ अभवदिति क्तः भूत॥ भूतं क्ष्मादौ पिशाचादौ गते सत्योपमानयोः॥ न्याय्ये इति
विश्वः॥ भूतं क्ष्मादौ पिशाचादौ जंतौ क्लीबं त्रिषूचिते॥ प्राप्ते वित्ते समे सत्ये देवयोसंतरे तु ना॥ कुमारेपी ९५
ति मेदिनिः॥ भवतीति भवत् अत्र शतृप्रत्ययः॥ सत्क्ववर्तमानं त्रिषु इति रुद्रः॥ भवितुमर्हं भवितव्यमत्र
तव्यप्रत्ययः॥ भवितव्यमेव भवितव्यकं॥ स्वार्थे कन्॥ भवितव्यं भवनीयं भाव्यं चेति रुद्रः॥ धर्मे भव

नशीलंभावुकं॥लषपतपतेत्युकञ्॥भवोभद्रांम्भिरस्त्य—त्रठन्भाविकमितिवा॥वार्त्तेपादवमारोग्यं
भव्यंस्वास्थ्यंचभावुकमितियादवः॥भासनशीलाःभासदीप्तौ॥भंतभासमिदोघुरन्॥भासुराः॥कास
रोभासुरश्चैतौप्रोक्तौभासनशीलके॥इतिरुद्रः॥रेभेणीलोभत्स्यःभञ्जोत्रसस्नायामितिकप्॥तुगागम
श्च॥भत्स्यःपोष्यश्चदासेरोदासेर्येदासइतिरुद्रः॥करस्यकमलेनसुलक्षणेनत्रकंदुखंमलयतीतिप
चाद्यच्॥कप्र॥करकमलाकमलाईदृशीयात्रकमलाविष्णुलक्ष्मीस्तयाकमलेनआदरेणलालितंपाद
तलंयस्यास्तत्संबुद्धौकरकमलाकमलाकमलाकमलादरलालितपादतले॥ललनंलालनः॥ललविला
सेतीवघञ्॥लालनःसंजातोस्येतिलालितंयद्वा॥लाल्यतेस्मेतिलालितमक्षरेणपंतात क्तः विलासितमि
त्यर्थः॥तलतितिष्ठतीतितलंपचाद्यच्॥तलंस्वरूपाधयोः॥खड्गमुष्टिचपेटयोरितिविश्वः॥अतिम
तिततिगतिभिः॥कायिकवाचिकमानस॥जायकजायेनमतातत्संबुद्धौ॥अतिमतिततिगतिकायिकवाचि

कमानस्रजायकजायगते॥ ननंनतति:॥ तनुविस्तारेभावेक्तिन्॥ ननतिर्विस्तृतिरितिगम्यतेप्राप्यतेस्मेति
गता क्तप्रत्ययः॥ कायेदेहेभवः कायिकोत्रठञ्प्रत्ययः॥ शरीरोत्सेधयोः कायः संधावा-ह्निप्रतिज्ञयोरि
तिविश्वः॥ वाचिभवो वाचिकोत्रठञ्प्रत्ययः॥ मनसिभवो मानसोत्राण्प्रत्ययः॥ मन्यतेइतिमनुज्ञा
नेत्रासुन्प्रत्ययः॥ मनः॥ जयंतीति जापकाः ण्वुल्प्रत्ययः॥ जायकोजयकारी स्यादिति॥ जयमानेसच
अधजयोरित्यप्॥ जयः वाकुलकात्यद्यभ॥ रक्षितस्तेन शूद्रस्य मंत्र जापं प्रत्यनधिकाराद्दित्याद्दिसिद्धिः
स्वाध्यायः स्याज्जायोजापइत्यमरः॥ द्वितीयपद्येत्रयमकानुप्रासः॥ नदुक्तं साहित्यदर्पणे॥ सत्यर्थेपृथ
गर्थाश्चस्वरव्यंजनसंहतेः॥ क्रमेणतेनैवावृत्तिर्यमकं विनिगद्यते॥ अत्रद्वयोरपिपदयोः॥ क्वचित्सार्थक ९६
त्वं क्वचिदेकस्यसार्थकत्वंनद्वितीयस्य॥ क्वचिद्द्वयोर्निरर्थकत्वमुक्तं अतः सत्यर्थेइति॥ तेनैवक्रमेणद्भा
मोद्दूसादेर्यिभक्तिविषयत्वं सूचितं एतच्च पादपादार्द्धपद्यावृत्तित्वेनपदाद्यावृत्तेरवा-नेकधेति अत्रापि

यमकानुप्रासस्वभावोक्तिपरिकराणां संसृष्टिः करो वर्षोपले पुंसि पाणौ प्रत्यग्रशुण्डयोरिति मेदिनिः॥ करो
हस्तः करो रश्मिः करः कर्षकवेतनेऽद्रसने कार्थः॥ कर एव कमलमिति रूपकं॥ करः कमलमिवेत्युपमा॥ संसृष्टि
राभ्यां संसृष्टा संसृष्टिरेव॥८३॥ मयि तरुणयेति। करुणायाः दयायाः वरुणालयस्य समुद्रस्य रूपधरा तत्सं
कमला। कमला दरखालितपादतले॥ अस्ति मतितति गति कायिकवाचकमानसजापकजापगते ज
य २०॥८३॥ मयि तरुणयतरुणां करुणां करुणावरुणालयरूपधरे॥ कुटिलकटाक्षनिरीक्षणलक्ष
णपूरितभिक्षुकभैक्ष्यफले॥ हरि ४ पक्षविपक्षनिकृन्तिविचक्षणवीरवते॥ जय ०।४१॥ ससुरनदी ॥
वृद्धौ करुणावरुणालयरूपधरे॥ धरतीति धरा अच्प्रत्ययः॥ धरा पृथ्वी धरा धारा धरः शैलो धृतिर्धरित्यने
कार्थः॥ द्रहसमुद्रेण देवास्ताद्रात्म्याद्रूपकं॥ रूपकं रूपकारो यान्द्विषये निरुपद्रवद्रूतिल्लक्षणात्॥ केचित्तु
पदएव रूपशब्दभ्यासेन रूपकं नेच्छन्ति॥ करुणावरुणालयरूपधरे त्यत्र संबोधन यदार्थ्यपि स्थित तरुण

चं०वि०टि० करणावधारणहेतुत्वेनकाव्यलिंगं॥ हेतोर्वाक्यपदार्थत्वेकाव्यलिंगमुदाहृतमितिलक्षणात्॥ कुटिलस्य
९७ वक्रस्यकटाक्षस्यनिरीक्षणलक्षणेनपूरितंभैक्षंभिक्षासंबंधिफलं॥ ययातत्संक्रुद्धोकुटिलकटाक्ष
रीक्षणलक्षणपूरितभिक्षुकभैक्ष्यफलेकटमसदृशमक्ष्यत्रेतिसमासेड: कटाक्ष:॥ कटाक्षकाक्षावि
तिरभस: कटाक्षोपांगदर्शनमित्यमर:॥ अत्रकटाक्षग्रहणेनकुटिलत्वेप्राप्तेपुन: कुटिलग्रहणंनिरर्थ
कंतन्नविशिष्टवाचकानांपदानांसतिपृथक्विशेषणवाचकपदसमवधानेविशेष्यमात्रपरताऽऽस्
वादितिवचनात्॥ करिकलभकुंभस्तनभरेतिशंकराचार्योक्ते: निरीक्षणंदर्शनाक्ष्णोरितिविश्व:॥ भि
क्षणशीलोभिक्षुरत्रशीलेसनाशंसभिक्षउरितिउ: भिक्षु: स्वार्थेकन्॥ भिक्षुक:॥ भिक्षायाइदंभैक्षं।
अत्राण्प्रसप: भिक्षुकोयाचकोभिक्षुर्भिक्षार्थीतिरुद्र:॥ भिक्षु: परिव्राट्कर्मंदीपाराशर्यपिमस्करी॥ ९७
तपस्वीतापस: पारिकांक्षीवाचंयमोमुनिरित्यमर:॥ भिक्षणंभिक्षाभिक्षयाच्ञायां॥ गुरोश्चहलइत्यङ्।

याञ्चाभिक्षार्थनार्दनेत्यमरः भिक्षासेवार्थनाभ्रतिरित्यमरमाला॥भैक्षं भिक्षाफले भिक्षुकवृंदे वेचेतिरुद्रः।
हरिहरिहरिहरीणां पक्षस्य विपक्षाणां शत्रूणां निकृन्तो कर्तने विचक्षणाः ये वीरास्तेर्च्यता। वेष्टितेत्यर्थः तत्सं
बुद्धौ हरिहरिहरिहरि पक्षविपक्षनिकृन्तिविचक्षणवीरवृते। हरन्ति रिपूनिति अच इप्रितिइः हरिः॥हरि
र्ब्रह्मा च हरिर्विष्णुश्च हरिरिन्द्रश्च हरिर्भानुश्च हरिर्हयो हरिर्हरयस्तेषां। हरिरिंद्रो हरिर्भानुः हरिः सोमो हरि
र्यमः॥हरिर्ब्रह्मा हरिर्भानुः हरिर्विष्णुर्हरिर्मरुत।हरिः सिंहो हरिर्भेको हरिर्वाजी हरिः कपिः।हरिः शुक्रो हरिः
सर्पः स्वर्णवर्णो हरिः स्मृतः इत्यनेकार्थः।पक्ष्यते परिगृह्यते पक्षः परिग्रहे कर्मणि घञ् पक्षः पक्षः पार्श्वगि
रुत्साध्यसहायबलभित्तिष्विति केशवः सच पक्षः सप्तधा॥निजोथमैत्रश्च समाश्रितश्च संबंधतः कार्यस
मुद्भवश्च भृत्यो गृहीतो विविधोपचारैः पक्षं बुधा सप्तविधं वदंति।विरुद्धः पक्षः विपक्षः॥विपक्षो विसहा
यश्च विपक्षो द्वेष्टि रिस्मृतः विपक्षः पक्षहीनोपि वक्रपक्षोथवेति रुद्रः।निकर्तनं निकृन्तिः भावे क्तिन्॥

निकृन्तिः कर्त्तनं छेदः। छितिः छेदनमिति रुद्रः। विशिष्टं चष्टे। चक्षि चक्षिङोनुदात्तत्वेचेति युच् असनयोः प्रति
सेधो वक्तव्य इति न ख्यात्रादेशः। विचक्षणः॥ त्वष्टा वर्णो विचक्षण इत्यमरः। विचक्षणे त्वष्टा वर्णेत्ति
रूपे चतुर इति रभसः। चयते स्मेति चत्ता ह्यन्नं वरेण्यः॥ वेष्टितं स्याद्वलयितं संवीतं वृतमावृतमित्यम
रः॥ हृता वलयिता वीतेति रभसः॥ जय जयेति पूर्ववत्। अत्र रूपककाव्यलिंगस्वभावोक्ति परिकरय
मकानुप्रासानां संसृष्टिः ८४ ससुरनदीकेति॥ सुराणां नदी गंगा तया सह वर्तते ससुरनदीकोत्र बहु
व्रीहौ कप्॥ कस्य गंगाजलस्य परा पूरणेन श्यति शुष्यति कपर्दः रै पृशो धने॥ सुधीति योगविभागात्कः॥ क
स्य जलस्य पूरणमिति पृषोदरादित्वाद् इकारस्याकार इति त्वन्ये। के शीर्षे वहते शब्दायते इति कपर्दः। ९८
जाकं शिरः पिपर्त्ति अत्रोणादिको दः इति स्वामी ससुरनदीकः कपर्दो यस्य हरशो यो कपर्दी तस्य कपर्दिनः
तमोर्द्धिकलायाः चंद्रकलायाः ईक्षणे अवलोकने क्षणे तासं जातोत्सवात्तत्स्व बुद्धो ससुरनदीक

कपर्दकृयुर्द्दिन्तमोर्दिकलेक्षणेक। क्षणित्तेनदतीतिनदीनद अव्यक्ते शब्देन्त्रचुप्रत्ययः ङीप् चनदीसरि
त्॥ तरंगिणीशैवलिनीतटिनीह्रादिनीधुनी॥ स्रोतस्वतीद्वीपवतीस्रवंतीनि म्नगापगेत्यमरः॥ नदः॥
समुद्रेनिनदेनदीतुसरितिस्यतेतिविश्वः। कपर्दोस्यजराजूटे इत्यमरः। कपर्दःखंडपरशोर्जटाजूटेवराट
कइतिविश्वः॥ कपर्दोस्यास्तीति अस्त्यर्थेइनिः कपर्दी। कपर्दीशितिकंठेचवराटकधरेनरेइतिरुद्रः॥ ताम्य
तिग्लानिमुत्पादयतितमो त्रासुन् तमोंधकारेस्वर्भानौतमः शोकेगुणांतरेइतिविश्वः॥ अर्दनं अर्दः अर्दहिंसा
यांभावेघञ्। अर्दोहिंसनं॥ तमसोर्दोस्यास्तीतितमोर्दी अत्रमत्वर्थीयइनिः॥ द्योतकेशोकहरणेतमोर्दी
भानुचंद्रयोरितिविश्वः॥ भानुचंद्रद्योतकेषुतमोर्दीशब्दइत्यनेकार्थः॥ क्षणोतिदुःखमितिक्षणः पचाद्यच्
क्षणपतेहिंस्यतेमुहूर्त्तेननेतिअसौमुहूर्त्तावयव पक्षेक्षणपतेकृच्छ्रमनेनासावुत्सवपक्षेपचाद्यच्॥ उत्स
वेचप्रकोष्ठेचमुहूर्त्तेनियमेतथा॥ क्षणशब्दोअवस्थायांसमयेपिनिगद्यतेइत्यनेकार्थः क्षणःसंजातोस्या

इतितारकादित्वादितत्वक्षणिता॥शिवस्याशिवं कल्याणं कर्त्तुं शीलं यस्याः साशिवाशिवकारिणी शीलेणि
निः ङीप्तत्संबुद्धौ शिवे शिवकारिणि।शिवं कल्याणं तयोर्गात्रलोकानां शिवकारित्वात्।वाशिवः।अ
र्शआद्यच् दुःदुखेन तीर्यते इतिदुस्तरः त्वल्पवनतरणयोः।ईषद्दुस्सुष्विति खल्।दुस्तरो दुःखवद् इति ता
रयितुं शीलमस्या इति तारिणी॥शीलेणिनिः ङीप्तारिणी॥तारिणी तारणकरी देवी भेदेपि तारिणीति रभ
सः।दुःखमेव गहनं तत्रेति दुर्गहा नरकः॥दुर्गहा नरके दुष्टरोगिणीति रुद्रः॥ नारको नरको दुर्गो दुर्गहा दुर्ग
तिः स्त्रियामिति मेदिनिः॥हारयतीति हारिणी हृविहारणे शीलेणिनिः ङीप्।दृणातीति दरा कर्तर्यच्।दु
खेन गम्यते — गमेर्डः दुर्गः।दुर्गो दैत्यश्च दुर्गो वा दुर्गं प्राकार उच्यते इति रुद्रः।दुर्गस्य दैत्यनाशिनी समर्थः।
करस्य कररुहाणां नखानां करैः रश्मिभिः॥धर्षितः हर्षित बालनिशाकरो यया तत्संबुद्धौ कर कररुह कर ९९
धर्षित हर्षितः बालनिशाकरिकरोतीति करः पचाद्यच्॥दोर्दोषापि भुजो बाहुः पाणिर्हस्तः करस्तथेतिध

नंजयनिघंटः करे रोहतीति कररुहः इगुपधात्कः॥ पुनर्भवः कररुहो स्त्रीनखोनखरोस्त्रियामित्यमरः। व
स्त्रिहस्तांशाथ कराइत्यमरः। धर्ष्यते स्म धर्षितः धृष प्रहसने॥ अतो ऽप्येतनात्क्रप्रत्ययइडागमश्च धर्षितः
प्रहसित इत्यर्थः हर्षयति हृष अलीके मिथ्या करोति दुःखमिति पचाद्यच् हर्षः हर्षः संजातोस्यादिति हर्षि
ता। तारकादित्वादितच्॥ हर्षतो हर्षमाणश्च प्रमना हृष्टमानस इत्यजयः। हर्षितो विस्मिते प्रीते प्रणतेह
र्षरोमणीति विश्वः॥ वल्यते संवृयते अनिष्टयोगादिति कर्मणि घञ् वालः वलते नि संवुद्धी द्रियदेहादि
ना वृद्धिं यातिज्वलादित्वात् णइति वा वालः केशो वलं वालं वालं शाकत्वलं मतं॥ वालः सर्पः शिशु र्वा
लो वालो वेग तु रगाहत्वः॥ वालकः खेचरो यक्षो वालकः पृथुकः स्मृतः॥ वालकं गंधमद्यं च जटालं चै
व वालकमित्यनेकार्थः॥ निशायां कराः रश्मयो यस्य स निशाकरः। यद्वा निशां करोतिदिवाविभा निशा
प्रभेति कृञः टो हेत्वादाव पि निशाकरः। निशाकरश्चंद्रमसि हरि इ करइत्यनेकार्थः॥ वालश्चासौ

चंडी· निशाकरइववालनिशाकरः कामंस्वछंदंचरतीतिधरेः टः कामचरि॥अत्रवालनिशाकरस्योपमानस्यो
१०० पमेयतः करकररुहेभ्योधर्षितत्वाद्व्यतिरेकालंकारः अस्यस्वभावोक्तिपरिकरयमकानुप्रासैः संसृष्टिः
कुरुकुर्विति।निभृयतेस्मेतिनिभृतोत्रभृञः क्तः॥निभृतः पूरितः पूर्णइतिरुद्रः।निभृतः पोषितः पूर्णो
100 धारितइत्यनेकार्थः।कमलयाश्रियानिभृतः पूर्णस्तंकमलापतिनालक्ष्मीशेनतुल्यं कमलापतिवत्
अत्रतुल्येमतुयोवतुपादेशः।इतिवत्वंनमव्ययं।इहतद्धितोपमाकमलारिहरेद्वारेप्रहारिणिअमर
पुर्येवललनालस्यालनायपतयेइंद्रायाललनोलयस्यविलासगृहस्यदायिनीतत्संबुद्धौअमर
पुरीललनाललनाललनालयपदायिनि अमरपुरीअमरावतीत्यर्थः ललतिविलासंकरोतिललनविला
सकर्तरिल्युः ललनः॥स्त्रीवेश्ववलना।ललनोरमणोभर्त्तावल्लभश्चपतिर्धवः प्राणेश्वरः प्रियोनाथइति १००
रुद्रः ललत्यतेइतिललनंभावेल्युट्।ललनंविलासः।ललनोवल्लभः प्रोक्तोललनास्त्रीप्रकीर्तिता।लल

नंचविलासइतिरुद्रः आलीयते अस्मिन्निति आलयः लीङ् श्लेषणे पुंसीति घः एरज्वा॥ आलयो निलयो

गेहमिति रुद्रः दातुं शीलमस्याइति डुदाञ् दाने शीले णिनिः दायिनी॥ दानशीलेत्यर्थः दानाः हितायस्याः सा

दीनहिता तत्संबुद्धौ दीनहिते॥ हरयोहरयो द्वावायस्यसहरिहरिः हरिहरिर्यो हरि र्हरि हरिहरि ॥ सिंरिंरुत्तस्य

हरितोदिशः। औषसभूषणं योहरिस्सूर्यस्तस्यहरयइव हरयोरश्मयोयस्येदृशेन हरिणाश्वेन हारिणी

हृद्यागतिर्यस्याः तत्संबुद्धौ॥ त्वद्वेशवालेरोमाणि सुवर्णाभानियस्यतु॥ सहरिर्नामतो वाजीपीतकौशेय

संन्निभइति हं हर्तुंशीलंयस्यासाः हारिणीशीलेणिनिः ङीप्च॥ हरि ४ दोषभूषणहरि ४ हारिगते॥ औष

तिउषदाहे अंधकारं नाशयति उषः किदिति उषित्ठषः प्रतिरन्यो पसर्गेनि वृज्जयोः उषः प्रत्यषसीसन्ध्यवेद्

सां ते उषसिसपाव कसव्ययाद्लेखवति भारविः॥ अधिगतरतशोभे प्रत्युषः प्रोषितश्री रितिमाघः॥ प्रत्यूषो हर्मुखं

कल्यमुषः प्रत्युषसी त्यमरः॥ उषसिभवमौषसमत्राणए॥ अमरपुरीएवलनलनाइति रूपकं हरयोहरयइवे

त्तुमा॥अत्रोपमारूपकयोः संकरः कमलारिहारे इति संबोधनपदार्थोपस्थितकमलानिभत्वहेतुकं काव्यलिं
गं तेनयमकानुप्रासपरिकरस्वभावोक्तिभिः संसृष्टिः॥मधुमथिति॥मधुश्च मधुकैटभौ च वैकैटभश्च तानां
जयतीतितानं घ्यादित्वात्खश्मुः ङीषु च॥तत्संबुद्धौ मधुमधुकैटभकैटभगंजनि॥कैटभ इति कीयते स्तूयते इति
कपर्दितमोर्दिकलेक्षणेकक्षणिते॥शिवशिवकारिणि दुस्तरतारिणि दुर्गदहारिणि दुर्गहरे।करकर
रुहकरधर्षितहर्षितवालनिशाकरिकामचरि।जय०॥कुरुकुरु मां कमलानिभत्वं कमलापति
वत्कमलारिहरे॥अमरपुरीललनाललनाललनालपदापिनिदीनहिते॥हरिहरिहरिहरि
दोषसभूषणहरि४हारिगते॥जय०२॥मधुमधुकैटभकैभट ॥ ॥ ॥ ॥ १०१
कं अन्यतोपिडइतिडः॥मूर्ध्निविन्नेजले काले सुखे ब्रह्मणि मारुते।कामे कलसुवर्णे च कशब्दो द्रविणे ध्व
नौ वाच्यवदित्यनेकार्थः।इटनं पटः।अटपटइटकिटकटइगतौ भावे अपूर्णगतिरित्यर्थः।कस्यज

लस्यासमंततनएटोगतिर्यत्रसकैटः प्रत्ययस्तत्रभातीति भाह्रो ह्नो आतोनुपसर्गेकः॥ कैटभोदैत्सः यद्वा
केजलेएटंतीतिकैटाः अत्रा आङ्‌पूर्वादिटः पचाद्यच्‌कैटाः जलचारिणस्तेषु भातीति कैटभः कंब्रह्माणं।
एटंतिवैरभावेनगच्छंतितेकैटाः अत्राच्‌दैत्यास्तेषां समाहारः कैटं तत्र कैटे दैत्यसमूहे भातीति कैटभो वा
केटनं केटः किटरिविटखुत्रासने घञ्‌। केटोस्सेषामिति कैटाउत्त्रासनकारिणो दैत्यास्तेषु भातीति कैटभो
त्रड प्रत्ययः सुपीति कोवा गंजनं भंजनं मर्दो मर्दनं भंग इति रुद्रः महयंति पूजयंत्यनेन वा मह्यते पूज्यते इति
महिषः अविमह्योष्टिषच्‌ महिष एव माहिषः। अत्राण्‌ माहिषो दैत्यस्तं भंजयतीति माहिषभंजनी कर्त्तरि
ल्युः ङीप्‌ च तत्संबुद्धौ माहिषभंजनि॥ मोक्षपतिइति मोक्षः। मोक्ष अवसाने। चुरादिः। एरच्‌। यद्वा मोचयती
तिपजिमुचिभ्यां षइति षः मोक्ष इति कैमुः दी॥ मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतं॥ मोक्षोपवर्गइ
त्यमरः। मोक्षापवर्गौ चांत्येपीति रुद्रः॥ मोक्ष। रूपं यस्या सा मोक्षमयी अत्र मयट्‌ प्रत्ययः टकारानुबंध

चंडी० त्वात् इति पूर्वत्र तत्संबुद्धौ मोक्षमयी मणीनां रत्नानां गणकाः समूहास्तैः अंचितानि यानि कांचनकंकणानि तेषां
१०२ कांतिरेव विकर्तनः सूर्यः तेन दत्तो वरो यस्यास्तत्संबुद्धौ मणिगणकांचितकांचनकंकणकांतिविकर्त्तनदत्त
वरे गणपतेर्गणसंख्याने घञर्थे कर्मणि घञ् गणः ॥ गणः समूहे प्रमथे संख्यासैन्यप्रभेदयोरिति विश्वः
102 गण एव गणकः स्वार्थे कन् ॥ गणको दैवविज्ञावितिरुद्रः अंच्यते स्म इत्यंचितः अंचेः पूजायामिति क्तप्रत्य
ये । अंचितः पूजितोर्चितः इति रुद्रः । कं सुखं यथास्यात्तथा कणतीति शब्दायते यत् वाद्यं च कंकणं । कमिति सव्य
यं ॥ वा । कं सुखे प्रकृते मस्तकेपि चेति मेदिनिः । कंकणं शेखरे हस्तसूत्रमंडनयोरपीति विश्वः । काम्यते इति क
म् । कांतौ । स्त्रियां क्तिन् कांतिः । विश्वकर्मणा यंत्रे धृत्वा स्वदुहितुरिच्छायै विकर्त्तित इति विकर्त्तनः कृती छेदने
विपूर्वः कृतस् सुरो बहुलमिति कर्मणि ल्युट् ॥ वैकर्तनार्क मार्तंड इत्यमरः ॥ दत्त इत्यत्र क्तप्रत्ययः दोदध् १०२
घोस्तादेशे किति दधू वत्वं च दत्तः ॥ कंकणकांते । सूर्येण तादात्म्याद्रूपकं घटे घटे घटितानि निर्मितानि टांकृति

येनिदृशो नाटकईश्वरस्तस्य नाट्येन टीवनटी। आकारलं आकृतिः स्त्रियां भावेक्तिन्॥ आकृतिः कथिता रूपे सा
मान्यावयवयोरपीति विश्वः। तत्सं वृद्धौ घट घटनाटितनटाकृतिनाटकनाट्यनटि। घट्यते पंचभूतानां संघाते
नासौ घटः पचाद्यच्॥ घटः समाधिभेदे च शिरः कूटकटेषु च। कलशे च घटइति विश्वः॥ घटः वाद्ये च कल
शाइति रुद्रः॥ नाट्यं नट। तिस्मेति नटित्वात्र क्त प्रत्यय इडागमश्च॥ नटतीति नटः नट अवस्कंदने पचाद्यच्।
शैलालिनस्तु शैलूषाजायाजीवाकृशाश्विनः। भरताइत्यपि नटाइत्यमरः॥ ङीष्॥ नटीहट्टविलासिन्यां
शौरके नर्तके नट इति नाटयतीति नाटकोत्र कर्तरिण्वुल्। नाट्यते इति नाटकोत्राधिकरणे ण्वुल्॥ वा नाट
काः सूत्रधारे स्याद्द्वे वा नाटकं तथा॥ नर्तकीयकथाकाव्यमिति रुद्रः। नदस्येदं नाट्यं॥ छंदोगौ क्थिकया
ज्ञिक वद्भूचनटात्त्र्यः। तांडवं नटनं नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तने। तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यं नाट्यमिदं स्मृतं
इत्यमरः। हरतीति हरापचाद्यच्॥ हरो महेश्वरे चौरे हरादेवी च नाशके इति रुद्रः। प्रणतस्य आर्त्तेः रोगस्य हरा

चंडी. नाशकात्तत्संबुद्धौ प्रणतार्त्तिहरे प्रणमति स्म क्तप्रत्ययः प्रणतः ॥ प्रणतो विनते स्युन्ने शीक्षिते प्यभिधेयवदि
१०३ ति विग्रहः आ अर्दयतीति आङुनदित्वात्कर्त्तरि क्तिन् । आङ्पूर्वाद् ऋगतावित्यतः क्तिनि आङृणेर परत्वे च
आर्त्तिर्वा उपसर्गादृति धातौ वृद्धिः आर्त्तिर्दीर्घादिरपीति जिनेन्द्रः आर्त्तिः पीडाधनुः कोट्योरिति विश्वः
103 अत्रांगांगिभावेनोपमारूपकयोः संकरोयमनुप्रासस्वभावोक्तिपरिकरैः संसृज्यते ॥ ८ ॥ सुरपुरेति ॥
सुरपुरस्य स्वर्गस्य वारवधूभिः तन्यते इति सुरपुरवारवधूततं अत्र ततेर्भावे क्तः ॥ सुरपुरवारवधूततं यन्ना
तं वीणादिवाद्यं तस्य कथा यस्याः सा तत्संबुद्धौ सुरपुरवारवधूतततालकथे ॥ वारस्य वृंदस्य वधूः वारवधूः
वारयति वृणोति चुरादिण्यंतादच् वारा । ततः कर्मधारयः वारस्त्री गणिका वेश्या रूपा वारा च श्यागणः स्मृत १०३
इति निगमे । वध्नाति स्नेहेन मन इति वधूः ॥ अत्र ऊ प्रत्ययः वाद्यपक्षे तनोतेः तनिमृङ्भ्यां किच्चेति तन्त्र ॥ तंत्री
तननाद्वाद्यमपि ततं ततमेव ततं स्वार्थे अण् । ततं वीणादिकं वाद्यमानद्धं मुरजादिकं ॥ वंशादिकं तु सुषिरं कां

स्यतालादिकं घनं ।। चतुर्विधमिदं वाद्यं वादित्रातोद्यनामकं ॥ श्रयः शुभावहो विधिरस्मिषामिति अयिनोत्रेनि
मत्स यस्तैर्यायते प्राप्यते इति अयियया ॥ अत्र या प्रापणे आतः सुपीति कः टाब् अयि याथा ॥ धराय स्यास्तत्सं
बुद्धेहे अयि यथे ॥ ध्या धराइत्येकाक्षरः । धरादिसंज्ञा थवतेत्युङ् शब्दे अन्यतोपीति डः ध्या ध्योमिथ्या वाचकेथ्रं
तेशोकेथारथ्धवस्तुनि । निमग्ने चातिगंभीरे थंस्त्री कार्ये नपुंसकं । मरुदेशप्रदेशेपि थं मांतं स्यूत्रयोषिति ॥ दे
वकूटे कषाये स्त्री हृदे परिहृदे पिथ्या ॥ थुः पुंसि पर्वते द्रोणे प्राणे थुर्न्नेदिते पुमान् ॥ निष्ठी वने बलभूते थावंतो
भाजने भुवीत्येकाक्षरमाला ॥ अः शिवः केशवे वायो व्रह्म चंद्राग्नि चा— रिष्वित्येकाक्षरनाममाला ॥ अंहृदुं यां
तीति सर्वधातुभ्यो वा कुत्सकातद् किः अययः रू ङ्दो पासकाः स्तैर्यायते प्राप्यते इत्ययियः । रु ङः नृत्यते इति नृत्तं
नृती गात्रविक्षेपे भावे क्तः नृत्तं । नृत्यमित्यर्थः तस्य नृत्ते न तसुखं यस्याः सा तत्संवुद्धौ अयि पनृत्तसुखे अ
वतिमत्रयाद्यर्थमित्यन्यतोपीति डः । अः । अकारो हरिरुद्राविस्येकाक्षरः ॥ धिक् निर्भर्त्सन कुत्सयोरिति अ

104

मरः॥धिगित्यव्ययं धिक्कु अधिक्कृताभ्यां कुत्सा कुत्साभ्यां इत। आप्तः य आधिः मानसरोगस्तं गताः प्राप्ता ये जना
स्तैरधिगते संसारे अधिगं तीति अधिगाः गंधर्वास्तेषां तालमृदंगनिनादे लयो यस्याः सा तत्संबुद्धौ॥धिगधि
गिता धिगिता धिगिता धिगिता धिगता लमृदंगनिनादलये। मनसि रोग आधीयते अनेनेति आधिः उपस
र्गेघोः किरिति किः। पुंस्याधिर्मानसी व्यथेत्यमरः आधिर्मनसि पीडायां प्रत्याशायां च वंधके इति विश्वः ज्ञा
ते प्राप्ते त्वधिगत इति रुद्रः। अंतात्यंतादि धिदूर यार सर्वानंते खुडः संज्ञायामिति गमेर्डः॥गंधर्वः बहु गाने चा
धिगमे धिग उच्यते इति रुद्रः॥तलति प्रदेशाप क्षेप्याप्रकर्षेणेति ष्टुतिमानमत्र तत्लप्रतिष्ठायां घञ्ता
लः विलंवितद्रुतमध्यानां गीतन्रुत्यवाद्यानां क्रमेणैकं ततत्वादिनाम त्रयं त्र्यस्र यं सचरद्रुय त्कालंगेयः इय
त्कालं विलंवितद्रुयत्कालं द्रुत इयत्कालं मध्यमिति वोधयितुं दृष्टः शौहस्ते रंशुल्याकुंषत्तप्रसारणादि १०४
क्रियाभिर्वर्जितव्यं गातव्यं चेति कालक्रियामानं तालनृचच